

**T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI**

**HEGEMONİK MÜCADELELER ÇERÇEVESİNDE AVRUPA GÜVENLİĞİ:
UKRAYNA SORUNU ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUAMMER TUT

DANIŞMAN: PROF. DR. ZELHA ALTINKAYA

**YALOVA
TEMMUZ 2024**

T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

HEGEMONİK MÜCADELELER ÇERÇEVESİNDE AVRUPA GÜVENLİĞİ: UKRAYNA
SORUNU ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUAMMER TUT
218131004

DANIŞMAN: PROF. DR. ZELHA ALTINKAYA

YALOVA
TEMMUZ 2024

ETİK BEYAN

Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım “HEGEMONİK MÜCADELELER ÇERÇEVESİNDE AVRUPA GÜVENLİĞİ: UKRAYNA SORUNU ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME” başlıklı bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksinin tespiti halinde doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi taahhüt ve beyan ederim.

Muammer TUT

ÖNSÖZ

Yüksek lisans eğitimim süresince akademik anlamda bana destek olan ve beni motive eden başta sayın danışman hocam Prof. DR. Zelha ALTINKAYA'ya, doktora eğitimini sürdürmekte olan ablam Şirin DURAN'a zorlukların üstesinden gelmeyi öğrettiği için ve son olarak her türlü desteklerini benden esirgemeyen aileme teşekkürlerimi sunuyorum. Bu tez çalışmasını Ukrayna çatışmasında yaşamını yitiren masum insanlara ve Türkiye'de 6 Şubat depreminde yaşamını yitiren yurttaşlarımıza adıyorum.

Temmuz – 2024

Muammer TUT

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN.....	i
ÖNSÖZ	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR LİSTESİ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
1. GİRİŞ.....	1
2. HEGEMONYA VE GÜVENLİK TARTIŞMALARI.....	5
2.1. Uluslararası İlişkiler Kuramlarında Hegemonya Tezleri	5
2.1.1. Realist ve liberal akımlarda hegemonya	6
2.1.2. Gramsci’de hegemonya ve neo-gramşiyen hegemonya	8
2.2. Güvenlik Üzerine Kuramsal Yaklaşımlar	14
3. TOPLULUKTAN BİRLİĞE AVRUPA.....	19
3.1. Soğuk Savaş Sürecinde Avrupa Güvenliği.....	19
3.2. Soğuk Savaş Sonrası Avrupa’da Güvenlik Algısı	21
3.2.1. Maastricht Antlaşması ve Ortak Dış ve Güvenlik Politikası.....	22
3.2.2. Avrupa Kolordusu	22
3.2.3. Kopenhag Zirvesi ve Birliğe Katılım Kriterleri	23
3.2.4. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT).....	24
3.2.5. Saint Malo Zirvesi (1998)	24
3.2.6. Helsinki Zirvesi (1999)	25
3.3. Avrupa Birliği’nin 2000 Sonrası Güvenlik ve Savunma Politikası	26
3.3.1. Avrupa Güvenlik ve Strateji Belgesi	26
3.3.2. Lizbon Anlaşması ve Avrupa Birliği Antlaşması’nın tadili.....	27
3.3.3. Avrupa Birliği’nin Dış ve Güvenlik Politikası İçin Küresel Bir Strateji.....	28
4. KÜRESEL HEGEMONYA KRİZİNİ DERİNLEŞTİREN DİNAMİKLER	33
4.1. Uluslararası Sistemde Hegemonya Krizine Dair Genel Bir Okuma	33
4.2. ABD’nin Hegemonik Rolünü Koruma Çabaları.....	36
4.3. NATO Genişlemesinin Avrupa’daki Etkileri	40
4.4. Rusya’da Geçmişten Günümüze Hegemonya	44
4.4.1. Rusya tarihinde 862-1917 dönemi.....	44
4.4.2. 1917 Ekim Devrimi ve S.S.C.B.....	45
4.4.3. Rusya Federasyonu	47

5. RUSYA-UKRAYNA İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL ARKA PLANI VE 21. YÜZYILDAKİ ÇATIŞMALARIN BÖLGESEL VE KÜRESEL ETKİLERİ.....	55
5.1. Kievan Rus'tan Günümüze Ukrayna.....	55
5.1.1. Sosyopolitik dönüşüm.....	55
5.1.2. Ekonomik-sınıfsal dönüşüm.....	56
5.2. Rusya-Ukrayna İlişkilerinde Çatışma Alanları.....	57
5.2.1. 2004 Turuncu Devrimi.....	57
5.2.2. 2014 Maidan dönemeci: pasif devrim için yeni bir laboratuvar	58
5.2.3. Kırım'ın ilhakı	60
5.2.4. Minsk 1 ve Minsk 2 anlaşmaları	61
5.2.5. 2022 Rusya müdahalesi	62
6. SONUÇ	67
KAYNAKLAR	71
ÖZGEÇMİŞ	81

KISALTMALAR LİSTESİ

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AGİK	: Avrupa Güvenlik İşbirliği Kurumu
AGİT	: Avrupa Güvenlik İşbirliği Teşkilatı
AGSP	: Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası
AKÇT	: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
AT	: Avrupa Topluluğu
BAB	: Batı Avrupa Birliği
NATO	: Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ODGP	: Ortak Dış ve Güvenlik Politikası
OGSP	: Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası
PESCO	: Kalıcı Yapılandırılmış İşbirliği (Permanent Structured Cooperation)

HEGEMONİK MÜCADELELER ÇERÇEVESİNDE AVRUPA GÜVENLİĞİ: UKRAYNA SORUNU ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

ÖZET

1991'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) yıkılmasıyla beraber iki kutuplu sistemin sona ermesi, kapitalist sistemin egemenlik alanını genişletmiştir. Uluslararası sistemde bağımlılık ilişkileri artarken, diğer yandan ülkeler arasında rekabet ve çelişkiler de birikmiştir. Artan çelişkilerin, en belirgin olduğu alanlardan biri Doğu Avrupa coğrafyasıdır. Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucunda yeni bir devlet olarak ortaya çıkan Rusya Federasyonu siyasal, ekonomik ve sınıfsal anlamda ciddi bir dönüşüm yaşamış ve zamanla küresel sistemin önemli bir aktörü haline gelmiştir. Ancak, Rusya Federasyonu'nun küresel sisteme eklemlenme süreci, genel olarak, gerilim yaratmıştır. Avrupa Birliği (AB), NATO ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) gibi Batılı aktörler, Rusya Federasyonu'nun dış politikasını güvenlik temelinde kavramışlardır. Doğu Avrupa'daki önemli ülkelerden biri olan Ukrayna; Batılı aktörler ve Rusya Federasyonu'nun hegemonya ve güvenlik arayışları açısından büyük önem teşkil etmektedir. Söz konusu aktörler arasında 1990'lı yılların başından itibaren Doğu Avrupa üzerinde değişik biçimlerde süren mücadele, 2004 yılında Ukrayna'nın Batı'ya yakınlaşmasını sağlayan "Turuncu Devrim" sırasında ciddi bir ihtilaf haline gelmiştir. Rusya'ya yakın duran Viktor Yanukovich iktidarı ve Batı'ya yakın duran muhalefet odakları arasında 2014 yılında yaşanan çekişme ise Batılı aktörler ve Rusya Federasyonu arasındaki mücadeleye yeniden ivme kazandırmış; 2022 yılında Ukrayna ve Rusya Federasyonu arasında askeri çatışmaya dönüşen silahlı bir mücadelenin kapısını aralamıştır.

Bu çalışma, 21. yüzyılda Doğu Avrupa'da açığa çıkan gerilimleri ve bu gerilimlere neden olan dinamikleri uluslararası sistemin yapısıyla ilişkilendirerek, hegemonya krizi başlığı altında incelemektedir. NATO, ABD ve Rusya gibi önemli aktörlerin hegemonya arayışlarının Avrupa güvenliğine etkileri siyasi, ekonomik, askeri ve sosyal boyutlarıyla tartışılmaktadır. 2004-2022 yılları arasında Ukrayna'da meydana gelen olaylara odaklanan çalışma, tarihsel vaka çalışmasına dayalı olarak hazırlanmıştır. Literatür taraması sonucunda, Ukrayna üzerinden yürütülen mücadeleyi hegemonya ve güvenlik arasındaki bağıntıyı dikkate alarak kapsamlı bir şekilde tartışan herhangi bir çalışmanın olmadığı gözlemlenmiştir. Ukrayna ve Rusya arasında sıcak çatışmaya dönüşen mücadele, Gramşçıyan hegemonya ve güvenlik perspektifinden değerlendirilmektedir. Bu anlamda, hegemonya arayışı ve güvenlik politikaları arasında ilişki olduğu savı, çalışmanın dayanak noktasını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hegemonya, Güvenlik, Avrupa Güvenliği, Ukrayna, Rusya

EUROPEAN SECURITY IN THE FRAMEWORK OF HEGEMONIC STRUGGLES: AN ASSESSMENT ON THE UKRAINE PROBLEM

ABSTRACT

The end of the bipolar system with the collapse of the Union of Soviet Socialist Republics (USSR) in 1991 expanded the sphere of domination of the capitalist system. While dependency relations have increased in the international system, competition and contradictions between countries have also accumulated. One of the areas where the increasing contradictions are most evident is the geography of Eastern Europe. The Russian Federation, which emerged as a new state as a result of the collapse of the Soviet Union, has experienced a serious transformation in political, economic and class terms and has become an important actor in the global system over time. However, the process of the Russian Federation's integration into the global system has generally created tension. Western actors such as the European Union (EU), NATO and the United States of America (USA) have grasped the Russian Federation's foreign policy on the basis of security. Ukraine, one of the important countries in Eastern Europe, is of great importance in terms of Western actors and the Russian Federation's pursuit of hegemony and security. The struggle between these actors over Eastern Europe, which has been going on in various forms since the early 1990s, became a serious conflict during the 'Orange Revolution' in 2004, which brought Ukraine closer to the West. The conflict in 2014 between the power of Viktor Yanukovich, which is close to Russia, and the opposition centers that are close to the West, reaccelerated the struggle between Western actors and the Russian Federation; In 2022, it opened the door to an armed struggle that turned into a military conflict between Ukraine and the Russian Federation.

This study examines the tensions that emerged in Eastern Europe in the 21st century and the dynamics that caused these tensions by relating them to the structure of the international system under the title of hegemony crisis. The effects of the hegemony pursuits of important actors such as NATO, the USA and Russia on European security are discussed in terms of political, economic, military and social dimensions. The study, which focused on the events that took place in Ukraine between the years 2004-2022, was prepared based on a historical case study. As a result of the literature review, it was observed that there is no study that comprehensively debates the struggle over Ukraine by considering the link between hegemony and security. The struggle between Ukraine and Russia, which has turned into a hot conflict, is evaluated from a Gramscian hegemony and security perspective. In this sense, the argument that there is a relationship between the pursuit of hegemony and security policies constitutes the mainstay of the study.

Keywords: Hegemony, Security, European Security, Ukraine, Russia

1. GİRİŞ

Hegemonya kavramı gibi güvenlik kavramı da ilişkisel anlamda geniş bir kullanım alanına sahiptir. Çalışmada, iki kavramın birbiriyle ilişkisi, sınıfsal bir içerikle ele alınmaktadır. Bu anlamda, araştırmanın ana hatları, hegemonyanın uluslararası alanda sürdürülmesi ile güvenlik politikaları arasında bağ olduğu varsayımına dayanmaktadır. Tarihsel vaka analizi ile yapılandırılan çalışma nitel araştırma yöntemine dayalıdır. Dolayısıyla, aktörlerin dış politika ve güvenlik belgelerine, yazılı basın/yayın organlarında yer alan kaynaklara, uluslararası kuruluşların web sitelerinde yer alan verilere, ilgili konuda uzmanlaşmış akademisyenlerin ve teorisyenlerin değerlendirmelerine ve konu hakkında yazılmış kitaplara başvurulmuştur.

Çalışmanın odağında yer alan tartışmanın kapsamı dolayısıyla analiz biriminin saptanması hususu dar bir çerçeveden çıkarılmış, tek bir analiz birimini esas almanın yanıltıcı olacağına karar verilmiştir. Analiz birimleri (sistem, devlet, örgüt, ulus, sınıf, birey vb.) arasında tek yanlı bir ilişkiden ziyade diyalektik bir etkileşim olduğu savunulmuştur.

Hegemonya ve güvenlik gibi özgül yanları olan iki büyük tartışmanın sürmekte olan bir savaş üzerine uyumlaştırılmak istenmesi, çalışmanın zorluklarından birisi olmuştur. Çalışmanın literatüre katkısı, Ukrayna çatışmasını gramşiyen hegemonya ve güvenlik perspektifinden ele alması olarak not edilebilir. Ukrayna çatışması ve Ukrayna-Rusya ilişkileri üzerine literatür incelendiğinde bu temelde bir çalışmanın olmadığı görülmüştür.

Çalışma, bir dizi araştırma sorusu etrafında şekillenmektedir. Araştırmanın başlıca sorusu “Neo-gramşiyen hegemonya ile güvenlik meseleleri arasındaki ilişki küresel anlamda ve daha çok Avrupa coğrafyası özelinde ne şekilde açığa çıkmaktadır?” şeklindeyken, destekleyici araştırma soruları şu şekildedir:

- Kopenhag Okulu’nun güvenlik analizi ile neo-gramşiyen hegemonya çözümlemesi Ukrayna çatışması noktasında birbirini destekleyebilir mi?
- NATO genişlemesinin, Rusya’nın güvenlik algılamaları üzerindeki dönüştürücü rolü nedir?
- ABD hegemonyasının gerilemesi tartışması gerçekçi bir tartışma mıdır?
- Avrupa Birliği yakın zamanda bir güvenlik aktörüne dönüşebilir mi?
- Rusya Federasyonu bölgesel bir hegemonik güç olarak kabul edilebilir mi?

- Ukrayna’da çatışmaya zemin hazırlayan sosyo-politik ve sınıfsal koşulların tarihsel arka planında neler yatmaktadır?
- Ukrayna-Rusya çatışması yeni bölgesel güvenlik kompleksleri doğurabilir mi?
- Ukrayna ve Rusya Federasyonu arasındaki savaş NATO’yu da içine alan kapsamlı bir savaşa evrilebilir mi?

Çalışmada ilk olarak, hegemonya kavramı gramşiyen perspektifle ele alınmakta ve hegemonik toplumsal düzeni belirleyen yapılar ve ilişkiler ortaya konularak, teorik bir hat belirlenmektedir. Böylece, modern uluslararası sistem ve onun içinde varlık gösteren aktörler neo-gramşiyen teorisinin tezleri ekseninde tartışılmıştır. Akabinde, güvenlik kavramı etrafında yürütülen temel tartışmalara yer verilerek, çalışmanın odağı olan Avrupa güvenliği konusuna geçilmiştir. 1945 yılından itibaren Avrupa’da güvenlik konusunda yaşanan dönüşüm çeşitli girişimler (anlaşmalar, zirveler vb.) ve değişen koşullar dikkate alınarak yorumlanmıştır. Avrupa coğrafyasının güçlü aktörlerinden biri olan AB’nin 1990’lardan bu yana Doğu Avrupa’ya genişleme temelinde yürüttüğü komşuluk politikasının boyutları ve etkileri incelenmiştir. Uluslararası hegemonya krizinin açıklandığı bölümde, hegemonyanın parçalanmasında etkili olan belli başlı sebepler, aktörler bazında incelenecektir. İlk olarak, dünya siyasetinin ve daha özelde Doğu Avrupa’nın 1990’lı yıllarda içinde bulunduğu tablo açıklanacaktır. İkinci olarak, Rusya Federasyonu’nun bugünkü durumunu kavrayabilmek için, farklı hegemonya biçimlerinin hâkim olduğu eski SSCB coğrafyasında tanık olunan sosyal-sınıfsal mücadelelere ve yaşanan politik-ekonomik dönüşüme bakılacaktır. Ardından, ABD hegemonyasının hangi temeller üzerine yükseldiği ve ABD’nin hegemonik gücünü koruma çabaları değerlendirilecektir. Son olarak, NATO’nun genişlemesinin Doğu Avrupa üzerinde doğurduğu gerilim ve sonuçlar serimlenecektir. Çalışmanın son kısmında, 2000’li yılların başından beri Ukrayna ve Rusya Federasyonu arasında sürmekte olan ihtilafın nedenleri ve Avrupa’daki güvenlik durumuna yansımaları, önemli vakalar ekseninde tartışılacaktır.

Yapılan literatür taraması ışığında çalışmanın kapsamlı olmasına dikkat edilmiştir. Soğuk Savaş sonrası Avrupa’daki güvenlik mimarisini ele alan Goda (2015), Ukrayna’da süren çatışmayı, AB ile Rusya Federasyonu ve NATO ile Rusya arasındaki gerilen ilişkilerin nedeni değil, belirtisi olarak saptamış ve çatışmanın uluslararası örgütler, anlaşmalar ve askeri iş birliği boyutlarını incelemiştir. Kırım-Sivastopol’daki deniz üssünün ve Karadeniz Filosu’nun paylaşılması sorununa odaklanan Akman (2014), Rusya ve Ukrayna arasında yaşanan gerilimde Ukrayna’nın kırılgan ekonomisinin, sahip olduğu Rus nüfusunun ve doğalgaz bağımlılığının

Rusya tarafından bir zayıflık unsuru olarak kullanıldığını incelemiştir. NATO başta olmak üzere, krizin tarafı olan aktörlerin askeri harcamalarını, stratejilerini ve silahlanmanın niteliğini dikkate alan Cordesman ve Hwang (2022), savaşın herhangi bir evresinde açığa çıkacak olan bir ateşkesin aktörler arasında uzun bir askeri gerilim dönemini ve yeni savaş biçimleri riskini ortadan kaldıramayacağını savunmaktadırlar. Krickovic ve Bratersky (2016), Rusya Federasyonu'nun ekonomik işbirlikleri, bölgesel entegrasyonlar ve yumuşak güç unsurları üzerinden dış politikada hegemonik bir yönelim gösterdiğini işlemektedir. Yılmaz (2021), Ukrayna krizinin, yeni bir küresel çatışma riskini artırma tehlikesine dikkat çekmektedir. Bir başka çalışmada Yılmaz (2022b), ekonomik savaşların güvenliğin farklı boyutunu temsil ettiğini işlemektedir. Gözkaman'ın (2024) güncel bir değerlendirme niteliği taşıyan çalışması NATO ve AB ilişkilerini kolektif güvenlikleştirme teorisi bağlamında ele alarak, Ukrayna çatışması süresince bu ilişkilerin tamamlayıcılık ilkesi doğrultusunda yoğunlaştığını savunmaktadır.

2. HEGEMONYA VE GÜVENLİK TARTIŞMALARI

Uluslararası ilişkiler disiplinde makro tartışmalardan olan hegemonya ve güvenlik farklı boyutlarıyla akademik incelemelere konudur. Bu çalışmada ise güvenlik, hegemonya arayışlarının izdüşümü olarak yorumlanmaktadır. Hegemonya; devlet veya devlet dışı olsun, küresel aktörlerin, karşıtlarına yönelik dolaylı veya doğrudan biçimde yürüttükleri mücadelenin arka planında sınıf dinamiklerinin yattığı savını içeren ve neo-gramşiyen perspektifin günümüz kapitalizmini yorumlamada dikkate aldığı bir kuramdır. Elbette, her ekolün kendine ait güvenlik kavrayışı olduğu gibi hegemonya kavrayışı da vardır. Bu açıdan, neo-gramşiyen hegemonyanın ayırt edici yönlerini belirginleştirmek için diğer ekollerin öne çıkan görüşleri teorik çerçevenin çizilmesinde yardımcı olacaktır.

2.1. Uluslararası İlişkiler Kuramlarında Hegemonya Tezleri

Anaakım uluslararası ilişkiler teorilerinde ve eleştirel teorilerde hegemonya kavramı metodolojik ve ontolojik bakımdan farklı incelemelere tabidir. Realist akımlarda hegemonya devlet merkezli bir okumaya tabi tutularak, başta kendi ulusal çıkarlarını önceleyen güçlü bir aktörün sistemi domine etmesi veya güç konfigürasyonu içinde aktörler arasında genel yararı sağlayabilen bir hegemonun idaresi olarak anlaşılır. Liberal tezlerde ise hegemonya; ticaret, finans, demokrasi gibi kavramsallaştırmalar eksen belirlenerek, bunlar arasında küresel uyum ve istikrarı sağlayabilen sistemin veya aktörün gücünün devamlılığı şeklinde anlaşılır. Marksist ve eleştirel literatürde hegemonya sınıf temelli bir tahakkümü temsil ederken, uluslararası ilişkiler göz önüne alındığında bu tahakküm ilişkisi hâkim bir aktör, devlet veya sistemin aracına dönüşür.

Marksizmde dünya ekonomi politliğini etkileyen temel güçler sınıf mücadelesi ve eşitsiz gelişmedir. Uluslararası tarih döngüsel olmaktan ziyade dinamik ve diyalektiktir. Devletlerin manevraları kapitalist gelişmenin aşamalarını ve bu gelişmenin çelişkilerini yansıtmaktadır. Bunlar anlaşılmadan hegemonyayı veya uluslararası kurumların işleyişini tartışmak zordur (Keohane, 1984, ss. 41-42). Herhangi bir "hegemonya krizi" zorunlu olarak aynı zamanda ve daha temelde bir kapitalizm krizi olacaktır (Arrighi, 1982; Campen ve MacEwan, 1982; Sweezy ve Magdoff, 1972; akt. Keohane, 1984, s. 42).

Modelski'ye göre, sistemik yenilikler ve bunları gerçekleştirmede liderlik, "dünya gücünün" ana kaynaklarıdır. Bu modelde, sistemik yenilikler, devletlerarası sistemdeki gücün arttığı ve azaldığı temel mekanizmaları değiştirmez. Ancak "dünya hegemonyası" kavramı, aksine, bir devletin, bir egemen devletler sistemi üzerinde liderlik ve yönetim işlevlerini yerine getirme

gücüne atıfta bulunur. Tarihsel olarak, bir egemen devletler sisteminin hükümeti, her zaman sistemin çalışma şeklini temelden değiştiren bir tür dönüştürücü eylem içermiştir. Bu güç, saf ve basit “egemenlik” dışında ve ondan fazla bir kavramdır. “Entelektüel ve ahlaki liderlik” uygulamasıyla genişletilen hakimiyetle ilişkilidir. Dünya hegemonyaları, ancak devletlerin birbirleriyle ilişkili olarak iktidar arayışı devlet eyleminin tek amacı değilse ortaya çıkabilir (Arrighi, 2010, ss. 28-30).

Tam anlamıyla bir dünya hegemonu olmanın önemli bir koşulu, önderliğin, “toplamı sıfır olmayan” bir sistemin inşasında doğru biçimde kullanılmasıdır. Böylesi bir durumda, tüm aktörler arasında doğan ilişki veya tarafların “perçinlenmiş kolektif güçleri” karşılıklı yararı geliştirir. Fakat, hegemon devletin kudreti, baskı ve oydaşma arasında salınan bir uyum ile şekillenir (Harvey, 2004, s. 33).

Immanuel Wallerstein hegemonyayı ekonomik terimlerle “belirli bir çekirdek devletin ürünlerinin diğer çekirdek devletlerde bile büyük ölçüde rekabetçi olacak kadar verimli üretildiği ve bu nedenle söz konusu çekirdek devletin azami ölçüde serbest bir dünya pazarının birincil faydalanıcısı olacağı bir durum” olarak tanımlamıştır (Keohane, 1984, s. 33). Hegemonların dünya kapitalist düzeninin yapısını inşa edebilmeleri için saygıya ihtiyaçları vardır. Bunu zorla başarmak çok pahalıdır ve belki de kendi kendini yenilgiye uğratır; Sonuçta, hegemonya ile emperyalizm arasındaki temel ayrım, hegemonun, bir imparatorluğun aksine, hantal bir siyasi üstyapı yoluyla toplumlara hükmetmemesi, bunun yerine, kontrol hiyerarşileri ve piyasaların işleyişinin bir birleşimi yoluyla siyasi açıdan bağımsız toplumlar arasındaki ilişkileri denetlemesidir (Wallerstein, 1974; akt. Keohane, 1984, s. 45).

2.1.1. Realist ve liberal akımlarda hegemonya

John Mearsheimer saldırgan realizmi özetlerken, dünya güç dağılımında devletlerin kendi paylarını azami dereceye çıkarma ve özellikle büyük güçlerin hegemon olma isteklerini başa yazar. Uluslararası sistemin yapısı, devletlerin varlığını ve güvenliğini garanti edecek bir üst otorite olmaması bakımından, devletleri hegemonya arayışına teşvik etmek konusunda oldukça elverişlidir. Bu ortamda, hegemon olma istenci devletin kendi güvenliğini ve varlığını garantiye alma güdüsünün yansımasıdır ve bu güdü güç dağılımına bakılmaksızın her zaman diridir. Potansiyel bir hegemonun olduğu çok kutuplu sistem savaş eğiliminin en güçlü olduğu sistemdir. (Mearsheimer, 2001). Mearsheimer hegemonu şu şekilde tanımlar:

Hegemon, sistemdeki diğer tüm devletlere hükmedebilecek kadar güçlü bir devlettir. Başka hiçbir devletin buna karşı ciddi bir mücadele verecek askeri donanımı yok. Esasında hegemon sistemdeki

tek büyük güçtür. Sistemdeki diğer büyük güçlerden önemli ölçüde daha güçlü olan bir devlet hegemon değildir çünkü tanımı gereği diğer büyük güçlerle karşı karşıyadır (Mearsheimer, 2001, s. 40).

Bu anlamda, saldırgan realizmde herhangi bir devletin tam anlamıyla küresel hegemon olması ihtimali imkansıza yakındır. Statükoculuk ancak küresel bir hegemonun varlığında ortaya çıkar. “Büyük bir gücün umabileceği en iyi sonuç, bölgesel bir hegemon olmaktır.” Modern tarihin tek başarılı bölgesel hegemonu ABD’dir (Mearsheimer, 2001).

Yapısalcı realist olarak bilinen Kenneth Waltz, devletlerin domine ettiği anarşik uluslararası yapıda, esas amacın güç maksimizasyonu (askeri güç) olduğunu ve iş birliğinin ancak hegemonya çerçevesinde gerçekleşebileceğini savunmuştur. Buna karşın, Robert Keohane ve Joseph Nye gibi neoliberal isimler, siyasi iş birliğini ve ekonomik bağımlılık ilişkilerini öne çıkararak, devlet dışı aktörlerin, ulusüstü örgütlenmelerin ve ulus-altı grupların da uluslararası ortamda varlık gösterdiğini savunmuşlardır (Arı, 2014).

Hegemonik istikrar teorisine baktığımızda, liberal ve realist yönelimler görürüz. Keohane’e göre teorinin indirgemeci tanımı şu şekildedir: dünya ekonomi politığıne uygulandığı haliyle hegemonya maddi kaynakların üstünlüğüdür. Bu tanıma bakılınca aktörler arasında dört kaynak üzerindeki rekabet belirleyici olmaya başlar: hammaddeler üzerinde kontrol, sermaye kaynakları üzerinde kontrol, pazarlar üzerinde kontrol ve yüksek değerli malların üretiminde rekabet avantajlarına sahip olmak (Keohane, 1984). Hegemonik istikrar teorisi, istikrarlı, iş birliğine dayalı ve görece barışçıl uluslararası yönetim sistemlerinin, küresel piyasaların açıklığı ve sözleşme güvenliği ve özel mülkiyet haklarını uygulayan yasal rejimler gibi “kamu malları” sağlama kapasitesine sahip tek bir devletin maddi üstünlüğüne bağlı olduğunu savunur (Gill, 2015a, s. 5)”.

Teorinin öncüleri küresel anarşinin varlığını kabul etseler de bunu durağan bir kavram olarak algılamazlar. Devletler arasında güç ve kaynaklar üzerine rekabet olduğunu savunurlar. Buna göre, küresel alanda diğer devletleri domine edebilecek güce erişebilen bir devlet, böylece, diğer aktörlerin uyması gerektiği kurallar belirleyebilir. Daha güçsüz devletler ise sistem içindeki konumlarını benimserler ve hegemonun kendi koyduğu kurallara uymaları koşuluyla belli bir fayda elde edebilirler (Slobodchikoff, 2017, s. 80).

Robert Gilpin gibi akademisyenler, hegemon bir devletin iktidarının hem küresel istikrarı hem de hegemonun tercihlerinin ifadesi olan etkileşim kurallarını yarattığını düşünmektedir. Diğer bir deyişle, hegemonik bir devlet kendi amaçlarını ve değerlerini koruyan ve ilerleten bir kurallar ve kurumlar sistemini kurumsallaştırır (Slobodchikoff, 2017, s. 80). Daha liberal

bakışla Charles Kindleberger, liderin hem kendi nedenleri hem de kozmopolit ekonomik nedenler çerçevesinde liberal bir uluslararası ekonomi yarattığını savunurken, devlet-merkezli yaklaşıma sahip Stephen D. Krasner ve Robert Gilpin hegemonun öncelikle kendi çıkarlarını ve özellikle de siyasi/güvenlik çıkarlarını desteklemek için liberal bir uluslararası ekonomi yarattığını savunur. Bu güvenlik çıkarları müttefiklerin ekonomik ve askeri çıkarlarını da kapsar. Aralarındaki farklara rağmen, her iki yaklaşım da serbest ticaret ve parasal istikrar gibi uluslararası kamu mallarının sağlanmasının, liberal bir dünya ekonomisinde çıkarı olan ve bu hedefe ulaşmak ve sürdürmek için ekonomik ve siyasi kaynakları harcamaya istekli olan baskın bir güç gerektirdiğini savunmaktadır (Gilpin, 2001, s. 99).

Uluslararası sistemdeki köklü değişimleri “hegemonik savaş” başlığı altında inceleyen Gilpin, hegemonun zayıflamaya başlamasına ve yükselen bir aktörün gücündeki göreceli artışa bağlı olarak uluslararası sistemi düzenleyen kuralların, etki alanlarının, uluslararası işbölümünün ve “uluslararası toprak dağılımının” yeni güç tarafından tartışmaya açılabileceğini vurgular. Statüko ve dönüşüm arasındaki bu salınım, statükoyu koruma girişiminde bulunan hegemonun lehine sonlanmazsa, zorunlu olmasa da düğümü bir savaş çözebilir: “hegemonik bir savaş, mevcut sistemdeki güçlerin göreceli konumlarındaki değişimin nihai sınavıdır”. Bir imparatorluğu veya hegemonik konumu sürdürmenin yükü ile egemen gücün bu görevi yerine getirmek için kullanabileceği kaynaklar arasındaki artan dengesizlikten kaynaklanan hegemonik savaş, yeni bir uluslararası sistemin yaratılmasına yol açar (Gilpin, 1981, ss. 186-210).

Keohane, hegemonik istikrar teorisinin salt Realist çıkar ve güç kavramlarına dayanan deterministik bir değerlendirmesinin hatalı olduğunu düşünür. Hegemonyanın işbirliğine dayalı ilişkilerin ortaya çıkması için gerekli ya da yeterli bir ön koşul sayılamayacağını belirtir. Sonuç olarak, işbirliği, uluslararası rejimler kurulduktan sonra mutlaka hegemonik bir liderin varlığını gerektirmez. Post-hegemonik işbirliği de mümkündür (Keohane, 1984).

2.1.2. Gramsci’de hegemonya ve neo-gramşiyen hegemonya

İtalya Komünist Partisi’nin kurucularından ve liderlerinden biri olan Antonio Gramsci’nin (1891-1937) marksizme yeni bir soluk kazandıran teorisi, marksizm tartışmalarının en canlı olduğu 1900’lü yılların ilk yarısına denk gelmektedir. Rusya’da gerçekleşen 1917 Ekim Devrimi gibi tarihsel bir dönemeci ve İtalya’da ortaya çıkan işçi hareketini deneyimleyen Gramsci, teorisine bütün bu nesnelliği ve proleter hareketin önceki deneyimlerini dikkate alarak biçim vermiştir. Gramsci’nin temellendirdiği haliyle, hegemonya kavramı bir ülkedeki

toplumsal düzenin genel görünümünü anlatan bir kavramdır. İçerik olarak sınıfsal tahakküm ilişkilerinin nasıl inşa edildiğini, sosyal yapının devinimini ve siyasal iktidarın yönetme biçimini anlamayı sağlar (Dural, 2012). Gramsci, hegemonya kavramını sadece toplumsal düzenin anlaşılması için kullanmamış; aynı zamanda hegemonyayı bir erek olarak ortaya koymuş ve onun nasıl sürdürüleceğiyle ilgilenmiştir. Gilbert Moget'e göre, hegemonya, Lenin'in proletaryayı egemen sınıf olarak ortaya koyduğu yönetim tipine benzemektedir. Lenin'in hegemonya anlayışında, diğer sınıf üzerinde baskı kurma anlamında "proletarya diktatörlüğü" koşullandırılmıştır.¹ Lenin, devletin zor yoluyla devrilmesine odaklanır, bu nedenle hegemonyanın politik yönünü ön plana çıkarır: politik hegemonya politik toplumu tesis eder (Portelli, 1982, ss. 72-73).

Gramsci'nin hegemonya anlayışı Lenin'in teziyle benzerlik taşısa da, zor kullanma ve politik toplumun öncelenmesi konularında karşıtlık barındırır. Gramsci'ye göre, "yönetici sınıfa karşı savaşımın özsel alanı sivil toplumda yer alır: sivil toplumu denetleyen grup, hegemonik gruptur ve politik toplumun fethi, onu devletin tümüne (sivil toplum+ politik toplum) yayarak, bu hegemonyayı tamamlar" (Portelli, 1982, s. 73).

Devletin sınıfsal karakteri, bu noktada, irdelenmesi gereken bir diğer husus olarak açığa çıkar. "Devlet, sınıf karşıtlıklarının giderilemezliğinin bir ürünü ve ifadesidir. Devlet, sınıf karşıtlığının giderilmesinin nesnel olarak mümkün olmadığı yerde, anda ve ölçüde ortaya çıkar" (Lenin, 2020, s. 19). Lenin'in Marx'tan aktardığına göre, "devlet, bir sınıfın egemenlik organıdır, bir sınıfın bir başkasını ezmesini sağlayan organdır; sınıflar arasındaki çatışmayı yumuşatarak bu baskıyı yasallaştıran ve ona süreklilik kazandıran 'düzen'in kurulmasıdır". Lenin, Frederick Engels'in, devleti "özel bir baskı gücü" şeklinde tanımlamasından yola çıkarak, yeni devlet aygıtının da (proletarya diktatörlüğünün) proletaryanın elinde burjuvaziye yönelen bir baskı aracına dönüşmesinden bahseder (Lenin, 2020, ss. 20, 32).

Gramsci, farklı bir perpektiften yaklaşarak, devleti sivil toplum ile anlamlandırır. Bu ilişki toplumsal hegemonya ile uyumluluk yaratan ve insan davranışlarına şekil veren kilise, eğitim, basın ve diğer sosyal yapılarda gerçeklik kazanır (Cox, 1983, s.126). Marx gibi Gramsci de sivil toplum kavramını Hegel'e dayandırır, fakat Marx'ın kullandığı haliyle ekonomik ilişkilerin bütünlüğünü anlatmak için değil, ideolojik üstyapının bütünlüğünü tarif etmek için kullanır. Sivil toplum alanının ideoloji alanıyla özdeşleştirilmesi (Portelli, 1982, ss. 10, 15),

¹ Gilbert Moget'in hegemonya konusundaki değerlendirmelerine ulaşmak için bkz: Gramsci, A. (2016), *Hapishane Defterleri - Seçmeler* (2 b.), (K. Somer, Çev.) Ankara: Sol Yayınları, s. 60-62

sivil toplumu iktisadi determinizmden kurtarır ve bütün hegemonik kurumların (kilise, eğitim, sanat, hukuk, sendika v.b.) bir bütünlük içinde kavranmasını sağlar.

İdeolojinin işletilmesi ve üretilmesinde, “organik” aydınlar büyük rol oynar. Kendi alanlarında –askeri, ekonomik, dinsel v.b. alanlar olabilir– belli bir uzmanlaşma seviyesini temsil eden organik aydınlar, mensubu oldukları sınıfın gelişimiyle birlikte ortaya çıkarlar. Geleneksel aydınlar, yeni düzende yer buldukları ölçüde, egemen sınıftan bağımsız oldukları iddiasına dayanan idealist temelli görüşlere sarılırlar. İşçi sınıfı örgütü ile organik bağı olan yeni tip aydın ise pratiğin içinde gelişir ve “örgütleyici” bir konumdadır (Gramsci, 1969, ss. 18, 21, 25).

Gramsci, Niccolo Machiavelli’den esinlenerek siyasal düzeni, mitolojik bir karakter olan centaur ile özdeşleştirir. Yarı insan yarı canavar olan bu karakter, “rıza ve zorlama” yöntemlerinin birlikteliğini temsil eder. “Zorlama, güç kullanımını veya inandırıcı bir güç tehdidini; rıza, ahlaki liderliği ifade eder” (Arrighi, 2010, s. 29). Hegemonya, iktidarın daha çok uzlaşma yöntemiyle anılır ve bireylerin uyumlu davranmasını sağlamada çoğu zaman işlevseldir. Zorunlu durumlarda ise zorlama yöntemi devreye girebilir (Cox, 1983, s. 127). Hegemonya (rıza) ve politik yönetim (zorlama) görevleri, egemen sınıfın aydınları tarafından yerine getirilir (Gramsci, 1969, s. 29).

Gramsci’nin iktidar kavramsallaştırmasında zorlama ve rıza arasındaki gri alan “rüşvet” ve “hile” tarafından işgal edilir:

Rıza ve güç arasında rüşvet/hile vardır (ki bu, hegemonik işlevi yerine getirmenin zor olduğu ve güç kullanımının çok riskli olduğu belirli durumların karakteristiğidir). Bu, saflarına kargaşa ve karışıklık ekmek için liderlerini - gizlice veya yakın bir tehlike durumunda açıkça - satın alarak düşmanın (veya düşmanların) moralini bozmasını ve felç etmesini sağlamaktan ibarettir (Gramsci, 1971, s. 80; akt: Arrighi, 2010, s. 29).

Karşıt grupların aydınları kimi zaman “temizleme” ya da “boyun eğdirmeye” dayalı olarak, silahlı yöntem de dâhil olmak üzere, saf değiştirmeye zorlanabilir (Gramsci, 2016, s. 12-13).

Gramsci’nin son olarak başvuracağımız kavramı, özelde İtalyan devletinin oluşumunu; geniş bağlamda ise reformlar ve ulusal savaşlar aracılığıyla oluşan devletlerin kuruluş mekaniğini anlatan “pasif devrim”dir. Kavramdan, gerici ve ilerici kanatlar barındıran ve dar bir seçkinler grubunun damgasını vurduğu (Morton, 2007, ss. 66-67) bir kapitalist yeniden yapılanma süreci anlaşılabilir. “Düşünür, lider bir sınıfın hegemonyasının yokluğunda yeni bir devlet biçiminin yaratıldığı durumu pasif devrim olarak adlandırmıştır. Burada, kitlesel katılımın olmadığı, genellikle dış güçler tarafından teşvik edilen veya yönetilen bir devrim söz konusudur; ortaya

çıkan sınıf güçlerinin temkinli, 'gizlice' ve yavaşça ilerlemesi gereken daha yavaş, daha kılcal veya 'moleküler' bir toplumsal dönüşüm vardır” (Gill, 2008, ss. 61, 62).

Gramsci'nin, toplumsal düzeni çözümlerken kullandığı bir diğer kavram “tarihsel blok”tur. Tarihsel blok, toplumsal üretim ilişkilerinin ve onun bir ifadesi olan üstyapısal çelişkilerin birlikteliğini temsil eder (Gramsci, 2016, s. 196). Bu bütünlük, toplumsal yapıdaki sınıfları ve üstyapıdaki ideolojik-politik süreçleri kapsayan bir yönetme durumuna karşılık gelir. Yapı ve üstyapı arasındaki organik ilişkide, geçişimi sağlayan örgütlü toplumsal gruplar olarak aydınlar yer alır (Portelli, 1982, ss. 4-5).

Tarihsel blok kavramı maddi güçler, kurumlar ve ideolojiler arasındaki tarihsel uyumu ya da daha geniş anlamda, kendisini oluşturan unsurlara stratejik bir yön ve tutarlılık kazandıran bir dizi hegemonik fikir etrafında siyasi olarak örgütlenmiş farklı sınıf güçlerinin ittifakını ifade eder. Yeni bir tarihsel bloğun ortaya çıkması için, liderlerinin hem siyasi hem de sivil toplumda 'bilinçli, planlı bir mücadele' yürütmesi gerekir. Yeni bir tarihi blok sadece sivil toplum ve ekonomi içinde güce sahip olmakla kalmamalı, aynı zamanda siyasi ağırlarını ve örgütlenmesini geliştiren, katalize eden ve geliştiren ikna edici fikirlere, argümanlara ve girişimlere de ihtiyaç duymalıdır (Gill, 2008, ss. 60-61).

Gramsci, hegemonyanın uluslararası boyutuyla ilgilense de kavramı esas olarak iç dinamiklerle ilişkilendirmiştir. Temel toplumsal ilişkilerin (üretim ilişkileri) uluslararası ilişkileri öncelediğini ve toplumsal yapıdaki organik değişimlerin uluslararası yapıdaki *saltık ve görelî* ilişkileri teknik militer (politik) yansımalar yoluyla dönüştürdüğünü savunur. Gramsci, toplumsal ilişkilerin belirleyiciliğini vurgularken, aslında tek yönlü bir belirlenimden bahsetmez. Uluslararası ortamla kurulan bağımlılık ilişkisinin de belli durumlarda iç siyasi durumu tayin edebileceğini söyler: “Bir ulusun dolaylı ekonomik yaşamı uluslararası ilişkilere ne denli bağımlıysa, belirli bir parti bu durumu o denli simgeler ve karşıt partilerin üstünlüğü ele geçirmesini engellemek için o denli sömürür” (Gramsci, 2016, ss. 99-100). Arrighi’de, “hâkim grubun genel çıkarı temsil etme iddiasının tamamen hileli olduğu bir durum, hegemonya değil, hegemonyanın başarısızlığı” olarak tanımlanır (Arrighi, 2010, s. 30).

Gramşiyen hegemonya kavramını uluslararası ilişkiler disiplinine tatbik eden en önemli isimlerden birisi eleştirel kuramcılardan Robert W. Cox’dur. Cox, Gramsci’nin uluslararası ilişkiler ile ilgili kapsamlı bilgiler vermemesine rağmen, uluslararası yapıyı onun fikirlerinden yararlanarak kavradığını belirtir. “Her ‘hegemonya’ ilişkisi, kaçınılmaz olarak eğitbilimsel bir ilişkidir ve kendini yalnızca bir ulus içerisinde, onu oluşturan çeşitli güçler arasında değil ama

uluslararası ölçüde ve dünya çapında, ulusal ve anakarasal uygarlık bütünlükleri arasında da gösterir (Gramsci, 2016, s. 183).” Cox’un hegemonik dünya düzeni kavramsallaştırması, devlet merkezli çatışmaları düzenleyen bir mekanizmayı ifade etmesinin yanında, hegemonyanın etkisi altındaki ülkelerin sınıfları arasında etkileşim yaratarak sivil toplumun küresel çapta örgütlenişini sağlayan bir üretim tarzına denk düşer (Cox, 1983, ss. 124, 136). Dünya hegemonyasını bir seçkinler topluluğuna benzeten Cox, salt bir askeri tahakküm ilişkisinden ziyade, kapitalist üretim ilişkilerini tahkim eden sınıf güçlerini, devlet yapılarını ve uluslararası örgütleri öne çıkarır (Cox 1983). Ortaya koyduğu model sosyal, ekonomik ve siyasal boyutların üçünü de içermek kaydıyla her biri üzerinden ifade edilebilir (Cox, 1983, s. 137). Üretim, dar anlamda iktisadi sürece hapsedilmeden; normların, sosyal yapıların, fikirlerin ve davranışların üretimini de kapsayacak şekilde ele alınır (Sinclair, 1996, s. 9). Eşitsizliğin ve maddi koşulların bir soyutlaması olan hegemonya kavramı, ulusal ve uluslararası düzeydeki karşıt durumların bağlaşıklık olmasıyla karakterize edilir. Hegemonya, çevre ülkelerde kendini çelişkiler yoluyla gösterirken; merkez ülkelerde tutarlılık ve istikrar olarak görünür (Cox, 1983, s. 137). Cox’un hegemonya tahlili, Gramsci’nin yapı ile üstyapı arasında kurduğu diyalektik ilişkiyi uluslararası alana genişleterek, teoriye sistemik bir içerik kazandırır.

Cox, herhangi bir sosyal-siyasal yapının veya olgunun, ilk olarak ontolojik sınırının çizilmesiyle anlaşılabilirliğini düşünür. Ortaya koyduğu anlayışta, devlet ve diğer sosyal varlıklar, öznelerarası ilişkinin ve bir tarihsel sürecin sonunda oluşan yapılar olarak kavranır (Sinclair, 1996, s. 9). Ontolojik kategoriler olarak sosyal yapılar, öznel dünyanın pratik içinde somutlanması yoluyla nesnellik kazanır (Cox, 1992, s. 145). Böylece, öznelerin düşünsel rolü, maddi gerçekliği önemsizleştiren bir faktör olmak yerine, ona yeni bir ontolojik anlam katar (Devetak, 2013, s. 175). Cox, küresel alandaki etkileşimi tarif ederken, “uluslararası ilişkiler”, “küresel politika” veya “dünya sistemi” gibi kavramların ontolojik sınırlarına dikkat çekerek, “politik ekonomi” kavramını tercih ettiğini belirtir (Cox, 1992, ss. 144-145).

Dünya hegemonyasını sağlama iddiası olan devletler, genel olarak, tarihteki büyük devrimlerin üzerine inşa edilmiş olanlardır. Bu anlamda, hegemonya, güçlü bir devleti yöneten hâkim sınıfın, hegemonyasını ulusal alandan uluslararası alana taşıması olarak ifade edilebilir (Cox, 1983, ss.136-137).

Hegemonyanın ulusal alanı aşması, “devletin uluslararasılaşması” kavramını incelemeyi gerektirir. Devletin uluslararasılaşması sürecinde aktörler arası siyasal, ekonomik ve askeri ilişkiler karmaşık bir zeminde asimetrik olarak gerçekleşir. Örneğin, ödemeler dengesinde açığı olan bir ülkeye Uluslararası Para Fonu (IMF) aracılığıyla kredi sağlanmasının, ulusal

ekonominin uluslararası standartlarla uyumlaştırılması ve ulusal kurumların dönüştürülmesi sonucunu doğurması bu çerçevede okunabilir. Bağımlılık ilişkisinin yürütülmesinde, savunma örgütü olarak NATO'nun rol alması; Avrupa'nın yeniden yapılanması sürecinde yaşandığı gibi siyasi bir figür olarak ABD'nin öne çıkması (Cox, 1981, s. 108), hegemonyanın farklı boyutlarını örneklemektedir. Devletin uluslararasılaşması kavramsallaştırmasına en uygun düşen dönem, ekonomik, politik ve ideolojik veçheleriyle neoliberal dönem olarak kabul edilebilir.

Ekonomi politikası olarak neoliberalizm, örneğin daha önce “sosyal” olan malların metalaştırılması ve borç yapılarının genişletilmesi yoluyla birikim alanlarını genişletip yoğunlaştırarak sermayenin karlılık krizini ele alır. Siyasi bir proje olarak neoliberalizm, devleti ve uluslararası örgütleri mümkün olan en geniş ölçüde piyasa mantığıyla yönetilen ve daha önce başka araçlarla yönetilen alanlara piyasa mekanizmalarını ve rasyonalitelerini aşılaktan sorumlu kurumlara dönüştürür (Short, 2012, s. 47).

Neoliberal siyasi dönüşüm, esas olarak, “güçlü, karizmatik, bireysel liderlik” ile anılan ABD başkanı Ronald Reagan ve Birleşik Krallık lideri Margaret Thatcher yönetimleri üzerinden okunmaktadır. Neoliberal liderliğin ideolojik formasyonu, piyasa ekonomisinin siyasi süreçlerden bağımsız olarak “doğallaştırılması” üzerine kuruludur (Short, 2012, ss. 47-54). Gill'e göre, 2007-2010 yılları arasında baş gösteren finansal çöküşe rağmen, organik aydınlar tarafından inşa edilen hâkim söylem; kapitalizmin doğasına içkin sorunların göz ardı edilmesi ve teknik tartışmalara indirgenmesi yoluyla, yönetici grupların eylem ve kurumlarını meşrulaştırma yönünde devam ettirilmiştir (Gill, 2012, s. 30).

Gramsci'nin toplumsal gruplar arasında cereyan eden ilişkileri betimleyen hegemonya kuramı Giovanni Arrighi ve David Harvey tarafından da uluslararası ilişkiler alanına taşınmıştır. Arrighi, hegemonyanın devletler arası ilişkilere tatbik edilmesi halinde problemliliği iki durum doğabileceğini belirtir. İlk durumda, egemen bir ülke, uluslararası sistemi arzulan doğru yolda yönlendirebilme kapasitesini işletebilirse –bunu yaparken genel çıkar adına hareket ettiği düşünülür– hegemonik olabilir; ya da, başka devletleri “kendi gelişim yoluna çekmesi” anlamında öncülük ederek hegemonik değil, rekabete kapı aralayan bir konumda olur. İkinci durumda problem, tekil olarak devletlerin güç artırma güdüsünden hareketle ulusal çıkarı gözetmeleri ile sistemik açıdan genel bir çıkar ve güç artışı tarif etmenin zorluğu arasında gelişir. Bir devlet belirli bir devletler grubuna öncülük ederek, diğer devletlerin aleyhine gelişen bir hegemonya biçimi tesis edebilir, ancak o zaman “koalisyoncu” veya “bölgesel” olarak tanımlanabilir (Arrighi, 2010, s. 30).

Dünya kapitalist sisteminde siyasi alanın bölünmesi ya da istikrarlı bir bütünlüğe kavuşması, sermaye birikimi süreçleri ve kapitalistler arası rekabetin şiddeti ve biçimiyle de ilgilidir. Kapitalizm, 1980'li yıllarda finansın serbestleştirilmesinden bugüne dek devletleri sınırlı kaynaklar için birbirleriyle rekabet etmeye zorlarken, diğer yandan bir birikim döngüsünün parçası olmak için kendilerine yer bulmaya zorlamaktadır (Tozzo, 2018, ss. 127-128). Siyasi alanın bölünmüşlüğü sermaye birikimine mutlak olarak olumlu bir biçimde yansımayabilir. Daha da önemlisi, merkezi yönetimin (imparatorluk) olmadığı ve uzun süren bir silahlı mücadelenin hâkim olduğu bir siyasal ortam üretim ve değişim döngülerinin bozulmasına, kaynakların silah sanayisine akmasına ve kapitalist şirketlerin kârlılık oranlarında düşüşe sebep olabilir (Arrighi, 2010, s. 33).

Siyasi alanın yönetimi ile birikim dinamikleri arasındaki karşıtlık ya da uyum, aynı zamanda “teritoryalizm” (ülkeselcilik) ve “kapitalizm” adı verilen iki tür mantık arasındaki karşıtlık ya da uyumdur.

Teritoryalist yöneticiler, gücü, kendi alanlarının kapsamı ve nüfusu ile özdeşleştirir ve zenginlik/sermayeyi, bölgesel genişleme arayışının bir aracı veya yan ürünü olarak kavrar. Kapitalist yöneticiler, aksine, gücü kıt kaynaklar üzerindeki kontrollerinin kapsamıyla özdeşleştirir ve toprak edinimlerini sermaye birikiminin bir aracı ve bir yan ürünü olarak görürler. (...) Bu çatışkı, her iki strateji aracılığıyla da iktidar arayışında uygulanan zorlamanın yoğunluğuyla ilgili hiçbir şey ifade etmez. (...) Devlet eyleminin toprak edinimi ve sermaye birikimine ilişkin mantıksal yapısı, fiili sonuçlarla karıştırılmamalıdır. Tarihsel olarak, kapitalist ve ülkeselci iktidar mantığı, birbirinden ayrı olarak değil, belirli bir uzamsal-zamansal bağlamda birbirleriyle ilişkili olarak işlemişlerdir (Arrighi, 2010, ss. 34-35).

“Harvey’e göre, gücün teritoryal ve kapitalist mantıkları esasta ayrı olsalar da bu iki mantık girift ve kimi zaman çelişkili biçimde ilişkilidirler. Uygulamada ikisi de çekişir durumdadır, kimi zaman açık bir rekabet görüntüsü ortaya çıkar. Örnek olarak, Vietnam Savaşı’nın veya Irak’ın işgalinin sermaye birikim süreçleri ile ilişkisinin ilk bakışta zayıf olduğu düşünülebilir. Hatta, bu çatışmaların sermaye birikimi önünde engel teşkil ettiği varsayımı kabul görebilir. Benzer biçimde, Sovyetler Birliği’nin çevrelenmesine dönük yürütülen ve Vietnam’ın işgaline de zemin hazırlayan teritoryal stratejinin, ABD’nin sermaye birikimi konusundaki istemleri ile ilişkisi dikkate alınmadan okunması yanıltıcıdır. Teritoryal ve kapitalist mantık, fonksiyonel ve tek yanlı biçimde değil “problematik ve diyalektik” açıdan birbiriyle ilişkilidir (Harvey, 2004, ss. 26-27).

2.2. Güvenlik Üzerine Kuramsal Yaklaşımlar

Güvenlik, uluslararası ilişkilerin bir disiplin olarak sosyal bilimlerde yer almaya başladığı 20. Yüzyılın ilk çeyreğinden günümüze dek, başat tartışmalardan biri olmaya devam etmektedir. Güvenlik, realizmin ve onun veçhelerinin uluslararası sistem analizinde ulusal

çıkarların ve egemenliğin yansıması olarak bir ağırlık noktası teşkil etmektedir. Realizmin temel varsayımı olan devlet merkezliliğin sorgulanması, zamanla eleştirel güvenlik teorilerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Kopenhag Okulu, güvenliğin farklı boyutlarını kapsamlı bir analize tabi tutar. Askeri sektör, güç kullanımı ve zora dayanır. Siyasi sektör; otorite, egemenlik statüsü ve tanınma ile ilişkilidir. Ekonomik sektör; üretimi, finansı ve ticari ilişkileri kapsar. Çevre sektörü, insan eylemleri ile gezegen biyosferi arasındaki etkileşimi tanımlar. Biraz daha açmak gerekirse,

...askeri güvenlik, devletlerin silahlı saldırı ve savunma yeteneklerinin iki seviyeli etkileşimi ve devletlerin birbirlerinin niyetlerine ilişkin algılarıyla ilgilidir. Siyasi güvenlik; devletlerin örgütsel istikrarı, hükümet sistemleri ve onlara meşruiyet veren ideolojilerle ilgilidir. Ekonomik güvenlik, kabul edilebilir refah seviyelerini ve devlet gücünü sürdürmek için gerekli kaynaklara, finansmana ve piyasalara erişimle ilgilidir. Toplumsal güvenlik, geleneksel dil, kültür, dini ve ulusal kimlik ve gelenek kalıplarının kabul edilebilir evrim koşulları dahilinde sürdürülebilirliği ile ilgilidir. Çevresel güvenlik, diğer tüm insan girişimlerinin bağlı olduğu temel destek sistemi olarak yerel ve gezegensel biyosferin korunmasıyla ilgilidir (Buzan, 1991, ss. 19-20; akt. Buzan ve Diğerleri, 1998, s. 8).

Kopenhag Okulu teorisyenlerine göre, güvenlik sektörleri arasındaki ilişki mekanik değil diyalektiktir. Sektörlerin ayrıştırılması analitik bakımdan değerli olsa da değişik gündemler, normlar ve söylemler beş sektörde anlamlı biçimde yer alabilir. Bu açıdan, sektörler birbirini kesen referanslarla doludur (Buzan ve diğ., 1998, ss. 166-167).

Sektörel kategorilerden siyasi güvenlik ve toplumsal güvenlik arasındaki ilişki, daha özenli bir incelemeyi gerektirmektedir. Söz gelimi, etnisiteye dayalı çatışmaların siyasi ve nihayetinde askeri boyuta taşınması, iki sektör arasındaki yakın ilişkiyi anlatmaktadır. Günümüzde, her ülkenin içinde birden fazla ulusal kimlik bulunması bakımından, toplumsal ve siyasal alanın nadiren birbiriyle örtüştüğünü kabul edebiliriz. Toplumun çoğu zaman siyasi yapıyla mekansal (ülkesel) bir örtüşme içinde var olmaması, toplumsal güvenliğin önemini daha da artırmaktadır (Wæver, 2008, ss. 153, 161-162).

Kopenhag Okulu'nun bir diğer önemli kavramsallaştırması, "güvenlikleştirme"dir. Güvenlik, siyasetin belirli kalıpların dışına çıkarılarak, siyaset üstü ya da yeni bir özel siyaset türü haline getirilmesidir. Güvenlikleştirme ise, güvenlik dışı herhangi bir olgunun ya da toplumsal sorunun politize edilmesinden aşırı politize edilmesine uzanan bir edimdir. Bu sayede, uygulanacak olan siyasanın meşruiyeti olgunlaştırılır. Güvenlikleştirmenin en önemli yöntemlerinden biri söylem ve retorik yoluyla inşadır. Güvenlikleştirme aktörü, tehdit olduğu düşünülen herhangi bir meselenin varoluşsal ve acil olduğu üzerine bir tartışma yürüterek, kendisini sınırlayan kurallardan kurtulur. Güvenlikleştirme geniş bir yelpazede karşılık bulabilir. Kültürün ve din gibi kimliksel fenomenlerin güvenlikleştirilmesi örneklerden bazılarıdır (Buzan ve diğ., 1998, ss. 23-25).

Aslında, buradan da anlaşılacağı gibi güvenlikleştirme ve rıza üretimi arasında paralellik kurulabilir. Günümüzde güvenlikleştirmenin önemli bir örneği, Avrupa ülkelerinde ve ABD’de ekonomiden kültüre kadar birçok alanda Rus vatandaşlarına yönelik yaptırım ve dışlama pratiği geliştirilmesi olmuştur. Rus iş adamlarının mülklerine el konulması, Rus kökenlilerin ve Rus takımlarının spor müsabakalarından dışlanması, Berlin Filarmoni Orkestrası Şefi’nin Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin yanlısı olduğu gerekçesiyle işine son verilmesi örnekleri düşünüldüğünde, güvenlikleştirmenin ve hegemonyanın farklı boyutları arasındaki paralellik somut bir görünüm kazanır.

Kopenhag Okulu siyasal düzenin işleyişinde sınıfları eksen olarak belirlemese de devletin kaynakları arasında yönetici sınıfın dinamiklerini kısmen kabul eder. Buzan’a göre, devletin yönetici sınıfınıninkine ek olarak kendi kökleri ve dinamikleri vardır. “Devletin göreceli özerkliği”nin kabulü artık Marksist düşünürler arasında bile yaygındır ve bu nedenle ulusal güvenlik, devletin ve sınıfın çıkarlarını, her ikisinin de tam olarak egemenliği altına girmeden birleştiren bir şey olarak görülmelidir (Buzan, 1983, s. 135).”

Buzan, analiz düzeylerine yaklaşımda öteki teorilerden farklı biçimde, ara analiz düzeyi olarak devlet ve sistem arasındaki boşluğa yerleştirdiği “güvenlik kompleksleri” nosyonunu işler. Güvenlik başlığında 'bölge', coğrafi yakınlık nedeniyle kaderleri birbirine bağlı olan devletler arasında farklı ve önemli bir güvenlik ilişkileri alt sisteminin var olması demektir. Bölgesel sistem fikri Avrupa güç dengesi ele alındığında tarihsel olarak çok büyük öneme sahiptir: “Avrupa bölgesel bir sistemdi (ve öyledir) çünkü hem güç ilişkileri hem de tırmanma zincirleri içindeki tüm devletleri birbirine bağlamıştır” (Buzan, 2016, s. 158).

Bölgesel güvenlik alt sistemleri, büyük ölçüde belirli bir coğrafi alanla sınırlı olan dostluk ve düşmanlık örüntüleri açısından görülebilir. Güvenlik kompleksi, birincil güvenlik kaygıları, ulusal güvenliklerinin gerçekçi bir şekilde birbirinden ayrı düşünülmemeyeceği kadar birbirine yakın olan bir grup devlet olarak tanımlanır.

Güvenlik kompleksleri, ortak çıkarların yanı sıra rekabetin de karşılıklı bağımlılığını vurgular. Bölgesel güvenlik dinamiklerinin göreceli özerkliğini yerel ve sistemik seviyelerde öne çıkarmanın bir yöntemidir (Buzan, 2016, s. 160).

Günümüzde güvenlik kavramı, sık sık ekonomik güvenlik ile bütüncül değerlendirilmektedir. Devletler arasında yapılan anlaşmalar ve farklı boyutlarda kurulan münasebetler, ülkelere ve onların ekonomik birimlerine uzun erimde sağlanacak olan ekonomik avantajların garanti altına alınması hedefiyle yakından ilişkilidir (Yılmaz, 2022b). Diğer yandan, ekonomik bağımlılık

ilişkileri her zaman barışçıl amaçlara hizmet etmemektedir. Dünya kapitalist sisteminde yoğunlaşan askeri savaflara ekonomik araçlar da eşlik etmektedir. Ülkelerin ulusal olarak ya da uluslararası örgütler aracılığıyla karşılıklı yaptırımları devreye sokması, savaşların bağımlılık ilişkileri üzerinden sürdürülmesini sağlamaktadır (Yılmaz, 2022b). Bunun en güncel örneği, Rusya Federasyonu ve Ukrayna arasında 2014'ten itibaren yoğunlaşan mücadelede AB ve ABD gibi Batılı aktörler ile Rusya Federasyonu'nun karşılıklı biçimde başvurdukları ekonomik yaptırımlardır.

Hegemonik bir devlet, hâkim olduğu uluslararası ekonomi politiği düşmanlarının saldırılarından koruyabilmek için yeterli askeri güce sahip olmalıdır. Bu çok önemlidir, çünkü ekonomik meseleler, eğer temel ulusal değerler için yeterince önemliyse, aynı zamanda askeri-güvenlik meseleleri haline de gelebilir. Ancak hegemonik gücün dünya çapında askeri açıdan egemen olması gerekmez. Ne Britanya'nın ne de Amerika'nın gücü bugüne kadar bu kadar genişlemedi. Hegemonyanın kaynakları arasında dünya ekonomi politiğinin önemli alanlarını ele geçirme ve kapatma girişimlerini caydırmaya veya püskürtmeye yetecek askeri güç de vardır (Keohane, 1984, s. 40).

Ülkelerin güvenlik durumu ve aktörlerin (bireyler, şirketler, devletler, finansal kuruluşlar vb.) iktisadi faaliyetleri arasındaki ilişki üç bakımdan birbiriyle etkileşim içindedir:

İlk olarak, saf ekonomik güvenlik, bir ülkenin refah ve işleyişini tehlikeye atabilecek potansiyele sahip, ekonomisine yönelmiş tehditlerle ilgilenir. İkinci olarak, müreffeh bir ekonomi askeri güç için bir zemin olarak düşünülür ve üçüncü olarak, askeri eylemler (askeri harcamalar, savaş ve çatışmalara dâhil olmak) bir ülkenin güvenli işleyişini tehdit edebilir (Mesjasz, 2008, ss. 140-141).

Küreselleşme sürecinin ortaya çıkmasıyla beraber ekonomik güvenliğin sistemik, ulusal ve bireysel düzeyde yeniden ele alınması ihtiyacı doğmuştur. Küreselleşen piyasanın devinimi, devletlerin ekonomik güvenlikleri ve küreselleşmenin yaşam kalitesi üzerinde doğurduğu sonuçlar yeni tartışmalarda önemli bir alanı kaplamıştır. Küreselleşme, bütün bu düzeylerde asimetrik sonuçlar doğurmaktadır (Mesjasz, 2008, ss. 146-147).

Neoliberal kapitalist sistemin mekanizmasına “küresel yönetim”² kavramıyla yaklaşan Gill, sistemin içinde bulunduğu mevcut koşulları birbiriyle ilintili ve paralel ilerleyen çoklu yapısal sorunları içeren bir “organik kriz” şeklinde okuma eğilimindedir: “Gerçekte küresel yönetim artık sadece ekonomik değil, aynı zamanda siyasi ve kültürel değişimler ve yoğunlaşan

² “Günümüzde küresel yönetim, sermayenin, dünya pazarının ve ABD jeopolitik gücünün dünya siyasetinin temel yönetici güçleri olarak önceliğine dayanan eşitsiz bir uluslararası düzenin sürdürülmesine yardımcı olmak için -örgütlü şiddet kullanımı da dahil olmak üzere- dayanıklı yöntemler, mekanizmalar ve kurumlar tasarlamayı içermektedir” (Gill, 2015a, s. 1).

eşitsizliklerin yanı sıra sağlık ve biyosferin bütünlüğüne yönelik çoğalan zorluklarla da karşı karşıyadır” (Gill, 2015a, s. 9).

3. TOPLULUKTAN BİRLİĞE AVRUPA

Bu bölümde, 1945 sonrasında günümüze değin Avrupa'yı etkileyen küresel ve bölgesel gelişmeler, Avrupa'da güvenlik anlayışına yön veren kurumsal mekanizmalar, zirveler ve antlaşmalar etrafında değerlendirilmektedir. Temelde, Avrupa Birliği'nin bir güvenlik aktörüne dönüşüp dönüşmeyeceği sorusu önem arz etmektedir.

3.1. Soğuk Savaş Sürecinde Avrupa Güvenliği

Avrupa, Sanayi Devrimi'nden Fransız Devrimi'ne, aydınlanmadan faşizme kadar birçok tarihsel dönüşüme ev sahipliği yapmış bir coğrafyadır. Kendi içinde birçok ihtilafı barındıran bir coğrafya olarak sayısız savaşa tanıklık etmiştir. 20. Yüzyılın ilk yarısında gerçekleşen iki dünya savaşı söz konusu ihtilafların en ağır ve yıkıcı yansımaları olmuştur. Savaşların yarattığı yıkımın ve anlaşmazlıkların giderilmesi adına Avrupa güvenliği konusunda hem Batı Avrupa ülkelerinin kendi aralarında hem de NATO kapsamında çeşitli yakınlaşmalar gerçekleşmiştir.

1951'de Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun (AKÇT) kurulması, Batı Avrupa ülkeleri arasında uzun süren bir entegrasyon sürecinin olanaklarını yaratmıştır. Kuruluş amacı itibarıyla, savaşların hammadde boyutunu temsil eden kömür ve çeliğin kontrolünü sağlayarak, Fransa ve Almanya arasındaki kronik düşmanlığı sona erdirmesi beklenen AKÇT, devletlerin iradelerini kendisinde birleştiren ulusüstü anlamdaki ilk organizasyon olarak dünya sahnesinde yer almıştır (T.C. AB Başkanlığı, 2021). AKÇT'nda ortaya çıkan iktisadi iş birliğine dayalı anlayış, ilerleyen zamanlarda güvenlik meselelerini de içine alarak derinleşmiştir.

1948'de Fransa, İngiltere ve Benelüks ülkelerinin imzaladığı Brüksel Anlaşması ile kurulan, 1954'te Almanya ve İtalya'nın da taraf olacağı, Batı Avrupa Birliği (BAB) Avrupa ülkeleri arasında ortak savunma konusunda önemli bir yakınlaşma örneğidir. Fakat, BAB'ın yapısının zayıf olduğu anlaşıncı, Brüksel Anlaşması'na dâhil olan ülkeler ve ABD arasında 1949'da Washington Anlaşması imzalanmıştır. Bu sayede, ABD'nin öncü olacağı Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ortaya çıkmıştır (Gök ve Ulusoy, 2011). 1984'te yayınlanan Roma Deklarasyonu ile BAB'ne işlerlik kazandırılmak istenmiş, fakat İngiltere güvenlik konusunda NATO'ya öncelik verilmesi fikrini savunmuştur (Yazgan, 2021a, s. 334). BAB'nin kurulmasından 1991 Maastricht sürecine kadar, Batı Avrupa ülkeleri, ekonomik iş birliklerini geliştirmelerine karşın, askeri ve politik konularda ciddi bir örgütlenme sergileyemediler (Gök ve Ulusoy, 2011).

2. Dünya Savaşı sonrası döneme genel anlamda, eski gücünde olmayan Avrupa ülkelerinin kendi aralarındaki yakınlaşmadan ziyade ABD ve SSCB gibi karşıt güçlerin ortaya çıkması; Avrupa coğrafyasının ise iki güç arasında bir mücadele alanı haline gelmesi damga vurmuştur (Gök ve Ulusoy, 2011, s. 1). Bu sayede, Batı Avrupalı aktörler ABD'nin baskın figür olduğu siyasi kampın bileşenleri haline gelmişlerdir.

Soğuk Savaş'ın başlangıcıyla Avrupa ve ABD arasında -bir ölçüde Japonya'yı da kapsayan- bir Pax Americana motivasyonu çerçevesinde inşa edilen “organik ittifak”, Avrupa'daki siyasi (Atlantikçi liberal gruplar, Amerikan yanlısı Sosyal Demokrat partiler ve anti-komünist partiler) ve sendikal oluşumlar üzerinden siyasal istikrar sağlamaktaydı. Bu doğrultuda, Marshall Planı kapsamında Batı Avrupa'nın yeniden inşası, ABD-Avrupa ilişkilerinin NATO aracılığıyla askerileştirilmesi anlamına gelen bir güvenlik anlaşmasıyla birbirine bağlandı (Gill, 2008, ss. 59-60).

Avrupa kapitalizminin yeniden inşasında, Amerikan gücünün temsilcilerinden olan New Deal sosyal modelinin uluslararasılaştırılması hedefi önem arz etmekteydi. Avrupa bağlamında bu, liberal demokrasinin yeniden inşası ya da yaratılması, siyasi merkezin, sınıflar arası uzlaşmanın ve korporatizmin teşvik edilmesi ve Keynesyen makroekonomik yönetim biçimlerinin kullanılması biçimini aldı. Kapitalist merkezler arasında gelişen tarihsel blokun yapısında, Fordist birikim modeli ve buna dayalı olarak kitlesel tüketimin gelişmesi maddi altyapıyı temsil ederken; ideolojik-politik kompozisyon özgürlük, refah ve “ideolojinin sonu” nosyonlarını içermekteydi (Gill, 2008, ss. 60-61).

Sosyalizm ve kapitalizm ikilemi sona erene dek Avrupa siyasi iklimine bölünmüşlük damgasını vurmuş olsa da Soğuk Savaş'ın bitimine doğru Doğu ve Batı blokları arasında güvenliğin istikrara kavuşturulmasını hedefleyen yumuşama adımları atılmıştır. 1973'te Helsinki'de Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'nın (AGİK) toplanması, Avrupa güvenliği konusunda kritik bir dönemeci temsil etmektedir. İki kutup arasındaki “yumuşama dönemi”nin (detant) ürünü olan AGİK, Doğu ve Batı bloklarının barış temelinde birarada yaşamanın yollarını aradıkları bir platform olmuştur.

1972-1973 yılları arasında, dünyada gerçekleşen ekonomik ve siyasal hareketlenmeler, AGİK'in ortaya çıkışında önemli rol oynamıştır. Örnek olarak, ABD'nin, Bretton Woods Sistemi'ni bir ölçüde terkederek, dalgalı kur rejimine girmesi, neoliberal finansal kapitalizmin güçlenmesine olanak sağlamıştır. Böylece, 1973 Petrol Krizi'nin yarattığı şokları yumuşatmaya çalışan ABD, devletçiliği esnetmede tereddüt eden SSCB karşısında kısmen avantajlı konuma

geçmiştir. Batı Bloku karşısında geriye düşen Doğu Bloku ise, hak ve sorumlulukların karşılıklı olarak kabul edilmesi için eşitlik temelinde bir ilişkiyi öncelemiştir. 1975'te imzalanan Helsinki Nihai Senedi incelendiğinde, NATO çatısı altındaki Batı Bloku'nun doğuda sosyal, politik, ekonomik ve kültürel anlamda etki alanına erişebilmeyi, Doğu Bloku'nun ise mevcut durumun korunmasını amaçladığı görülebilir (Denk, 2021a, ss. 189-190).

1990 yılının Kasım ayında gerçekleşen AGİK zirvesi ile “Yeni Bir Avrupa İçin Paris Şartı”nın imzalanması ise, iki blok arasındaki ideolojik karşıtlığın geride kaldığına dair bir işaretti. Şart'ın içinde serbest piyasa ekonomisi, demokrasi ve hukukun üstünlüğü gibi başlıkların öne çıkması, güvenlik anlayışının Batı değerleriyle inşa edilmek istendiğini göstermiştir. Diğer yandan bu dönemde, NATO ve Varşova Paktı arasında Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması'nın imzalanması, Soğuk Savaş'ın askeri olarak da bitişini temsil etmektedir (Denk, 2021a, s. 191). Batı AGİK aracılığıyla, toprak bütünlüğü, sınırların korunması ve insan hakları gibi SSCB'nin çözülmesini hızlandıran başlıklarda, kendi gündemini Doğu Bloku'na kabul ettirmiştir. Bu sayede, uluslararası arenada SSCB'yi sıkıştırarak önemli fırsatlar elde etmiştir (Demir, 2010).

3.2. Soğuk Savaş Sonrası Avrupa'da Güvenlik Algısı

Soğuk Savaş döneminde, Batı Avrupa ülkelerinin NATO şemsiyesi altında yer almaları, Avrupa'da ortak bir güvenlik ve savunma politikasının ortaya çıkmasını engelleyen önemli bir faktör olmuştur. Soğuk Savaş sonrası dönemde NATO, güvenlik şemsiyesi olarak yerini korumuş olsa da Avrupa içinde yeni arayışlar ortaya çıkmıştır.

Soğuk Savaş'ın aniden bitmesi ise, AB üyesi ülkeler arasında, AB'nin uluslararası ve bölgesel bir güvenlik aktörü olarak inşa edilmesi gerektiği fikrini güçlendirdi. Öte taraftan, yeniden birleşen Almanya'nın Avrupa'ya entegre edilmek istenmesi ve birlik entegrasyonunun güçlendirilmesi hedefi Maastricht Antlaşması'nın öncelik haline gelmesini sağladı. Bunun yanı sıra, Ortak Dış ve Güvenlik Politikası (ODGP) Birliğin kurumsal politikası için bir doğrultu haline gelirken, Bosna ve Kosova savaşı gibi Balkan coğrafyasındaki bir dizi sorun ise Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası'nın (OGSP) oluşumunu hızlandırmıştır (Larivé, 2016, ss. 51-52). Bir anlamda, SSCB'nin dağılmasıyla birlikte Doğu Avrupa'da oluşan hegemonik boşluk, AB tarafından yeni bir genişleme stratejisi çerçevesinde değerlendirilmek istenmiştir. Bu kapsamda, Birlik, 1991'de başlayan Maastricht süreciyle beraber kendisine hükümetlerüstü bir nitelik kazandıracak olan ekonomik, parasal, siyasi ve hukuki mekanizmaları oluştururken, bir anlamda Doğu'ya doğru genişlemenin altyapısını da oluşturmaktaydı.

David Harvey'e göre Sovyetler Birliği'nin çökmesi, 1973'ten itibaren kronik biçimde aşırı biriken sermaye fazlasına, akabileceği büyük bir alan açılmasında önemli bir faktördü (Harvey, 2004, s. 124). Bununla beraber düşünüldüğünde, Eski Doğu Bloğu'ndaki kapitalist restorasyon sürecinde Batı'nın siyasi kalıpları ve kurumsalcılığı yeni rejimlerin anayasalarına birer öykünme unsuru olarak yansımış ve mülkiyet haklarının yeniden tanımlanmasında rıza araçları olarak yer almışlardır. Reform programları, Batı Avrupa'dan gelen dış güçlerin ve küresel kapitalizmin diğer kurumlarının rehberliğinde yürütüldü. Avrupa Birliği ve G-7 müttefikleri dönüşümü hızlandırmak ve neoliberal anayasal formların teşviki yoluyla bu dönüşüme meşruiyet kazandırmak için harekete geçmişlerdir (Gill, 2008, s. 63).

3.2.1. Maastricht Antlaşması ve Ortak Dış ve Güvenlik Politikası

1991'in Aralık ayında Hollanda'nın Maastricht şehrinde Avrupa Topluluğu (AT) mensubu ülkelerin devlet ve hükümet başkanları arasında gerçekleşen zirve, dünyadaki değişimlerle uyumlu olarak, Avrupa bütünleşmesine şekil verme ihtiyacına binaen ortaya çıkmıştır (Tangör, 2009). Bu kapsamda, Maastricht Antlaşması (1992) olarak bilinen Avrupa Birliği Antlaşması (Treaty on European Union-TEU) çerçevesinde Ortak Dış ve Güvenlik Politikası (ODGP) ve Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası (OGSP) oluşturulmak istenmiştir.

Maastricht Antlaşması'nda birliğin ODGP hedefleri şu şekilde özetlenmektedir;

- Ortak değerlerin ve çıkarların ve bağımsızlığın muhafazası;
- Birliğin ve üye ülkelerinin güvenliğinin bütüncül anlamda pekiştirilmesi;
- Helsinki Nihai Senedi ve Birleşmiş Milletler Şartı ile benimsenen ilkeler ve Paris Şartı ile belirlenen hedefler çerçevesinde uluslararası güvenliğin ve barışın tesisi;
- Uluslararası iş birliğinin ilerletilmesi;
- İnsan hakları ve temel özgürlüklere yönelik saygı ile demokrasi ve hukuk devletine bağlılığın yükseltilmesi (madde J.1).

Aynı maddenin üçüncü kısmında söz konusu hedeflerin; üye ülkelerin politikalarını tatbik etmede güçlü bir iş birliğinin tesis edilmesi ve ortak faydanın olduğu alanlarda ortak eylemlerin tedricen devreye girmesi yoluyla gerçekleştirileceği belirtilir (Maastricht Antlaşması, 1992).

3.2.2. Avrupa Kolordusu

Avrupa Birliği içinde savunma ve güvenlik konusunda bazı örgütsel adımlar da atılmaktaydı. 1989 yılında Mülheim'de üslenen 5000 kişilik Alman-Fransız Tugayı'nın ardılı olan Avrupa

Kolordusu (Eurocorps), 1992’de Alman ve Fransız hükümetlerinin oluşturduğu bir müşterek güç olarak ortaya çıktı. Kısa süre sonra, Avrupa Kolordusu, BAB üyelerinin katılımına açık hale geldi. NATO Komuta yapısı ve AB misyonlarının Komuta ve Kontrol (C2) yapısı ile koordineli çalışan Avrupa Kolordusu, her iki örgüt için de kullanılabilen bir güçtür. NATO misyonları çerçevesinde 1998’de Bosna’da, 2000’de Kosova’da görev alan ordu, Avrupa dışındaki coğrafyalarda da görev almaktadır. 2004’te Afganistan’da ve 2015’te Mali’de görev almasının yanı sıra, Orta Afrika Cumhuriyeti’ndeki istikrarsız siyasi sürece bağlı olarak, ülkede demokrasiyi ve sivil nüfusu koruma gerekçesiyle, 2016’da yerel güçlerle askeri eğitim ve danışmanlığı içeren görevleri yürütmüştür (EUROCORPS, 2022).

3.2.3. Kopenhag Zirvesi ve Birliğe Katılım Kriterleri

Gill’e göre, Batı tarafından eski Doğu Bloğu ülkelerine dayatılan koşulluluk, bu ülkelerin hükümetlerine çok az seçenek bırakmıştır. Krediler, teknik yardım ve Batılı siyasi birliklere (AB gibi) ve çok taraflı örgütlere (NATO ve DTÖ gibi) girmek için başvuru hakkı karşılığında katı siyasi ve ekonomik koşullar dayatılmaktaydı (Gill, 2008, ss. 63-64).

1993 yılında toplanan Kopenhag Zirvesi’nde belirlenen Kopenhag Kriterleri siyasi, ekonomik ve üyeliğe dair yükümlülükler olmak üzere üç grupta tasnif edilmektedir. Bu kapsamda, genişleme sürecine dâhil edilen ülkelerin siyasi anlamda demokrasiye, ekonomik anlamda ise serbest piyasa ölçütlerine uyum göstermeleri beklenmiştir. Üyeliğe dair yükümlülüklerden; AB müktesebatını şekillendiren normları, standartları ve politikaları etkin şekilde tatbik edebilme gücüne sahip olmak anlaşılmalıdır. 1995 yılında gerçekleşen Madrid Zirvesi’nde ise Kopenhag Kriterleri’ni tamamlayan ilkeler belirlenmiştir. Aday ülkenin idari kapasitesinin AB ile uyumlaştırılmasının yanı sıra; AB’nin de “hazmetme kapasitesi”nin genişleme için uygun olması kriteri gözetilmiştir (Yazgan, 2021c, ss. 735-736).

AB’nin Doğu’ya genişleme süreci incelendiğinde, ODGP ile ilişkili biçimde, ekonomik düzlemleri önemli ölçüde kapsadığı görülmektedir. Örneğin, birliğin bir kurumu olmasa da AB politikaları üzerinde etkili olan Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD), Sovyet sonrası Doğu Avrupa’da özelleştirmelerin teşvik edilmesi adına buradaki kamu kurumlarıyla koordineli olarak çalışmış ve özel sektöre yönelik kredi imkanları sağlamıştır (Ataç, 2021, s. 199). Genişleme kapsamında Merkez ve Doğu Avrupa Ülkeleri’ni içine alan bir dizi program oluşturulmuştur. Tarımsal ve kırsal kalkınmayı teşvik eden Tarım ve Kırsal Kalkınma İçin Özel Katılım Programı (SAPARD), demokratik kurumların tesisi adına eşleştirme (twinning) ve

çevre ve ulaşım altyapısının gelişimini hedefleyen Katılım Öncesi Yapısal Politikalar Aracı (ISPA) bu programlar dahilindedir (Yazgan, 2021b, s. 491).

3.2.4. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)

AGİK'in örgütsel formu olarak 1995'te ortaya çıkan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), hükümetler-arası bir nitelik taşımaktadır. AGİT'in, 57 ülkeyi kapsayan zirveler yoluyla, topluluğun ana politikalarını belirlemesi hedeflenmiştir. Faaliyetleri genel olarak seçim gözlemciliği, basın özgürlüğü, insan hakları, iç güvenlik standartlarının belirlenmesi ve yolsuzlukla mücadele gibi alanlarda yoğunlaşmıştır. AGİT'in, 1992'de gerçekleşen Dağlık Karabağ gibi çatışmaların çözümü konusunda başarısız olması ise prestij kaybetmesine neden olmuştur (Denk, 2021b).

Öte yandan, AGİT, kimi zaman Batı Avrupa ülkelerinin politik bir aracı olarak görülmüş ve eleştirilmiştir. Diğer ülkelerin içişleri konusunda gösterdiği hassasiyeti Avrupa'da yükselen aşırı sağ ve azınlıkların hakları konusunda göstermediği; AGİT gözlemcilerinin 2000'li yıllarda Ukrayna ve Gürcistan'daki seçim süreçlerini manipüle ederek renkli devrimlerde faaliyet yürüttükleri iddiası, Rusya ve bazı batılı aktörler tarafından dillendirilmiştir (Denk, 2021b, ss. 192-194). AGİT'in NATO ve AB gibi güçlü güvenlik aktörlerinin yanında etkisiz kalması, Doğu Avrupa ülkelerinin Rusya'ya karşı NATO şemsiyesi altında toplanmak istemesi ve Rusya'nın yeni güvenlik anlayışında AGİT'e yer vermemesi (Demir, 2010), bu örgütün Avrupa güvenliğindeki rolünün zayıflığını göstermiştir.

3.2.5. Saint Malo Zirvesi (1998)

1990'lı yıllar güç dengelerinin değiştiği, yeni tür tehditlerin ortaya çıktığı ve Kosova ve Bosna'yı içine alan sıcak çatışmaların yaşandığı bir dönem olarak, Avrupa'da güvenlik ve savunmanın kurumsallaşmasını ve entegrasyonun derinleşmesi sürecini hızlandırmıştır. Bu ortamda, Saint Malo Deklarasyonu (1998), Fransa ve İngiltere'nin AGSP kapsamında oluşturulan krizlere müdahale misyonlarının aktifleştirilmesi istekliliğini yansıtmaları açısından önem arz etmekteydi (Larivé, 2016, ss. 58-59).

Bunun yanı sıra, ekonomik entegrasyon ve güvenlik işbirliği Fransa ve İngiltere tarafından Almanya'nın bölgesel düzeyde olası bir yükselişini dengelemek ve bu aktörün gelecekteki büyümesini izlemek için kullanılacak bir araç olarak değerlendiriliyordu (Larivé, 2016, s. 55).

Londra'nın Saint Malo toplantısında AGSP konusundaki ısrarı ABD ile müttefiklik ilişkisinde olumsuz bir gelişme gibi görünse de, iki aktör kalıcı bir müttefiklik ilişkisine sahiptir. Fransa

ise deklarasyon konusundaki tutumuyla “Gaullist” yönlerini açığa çıkarmıştır (Larivé, 2016, s. 78).

3.2.6. Helsinki Zirvesi (1999)

Helsinki Zirvesi’ne gelindiğinde, AB, Aralık 1997’de Lüksemburg’da başlatılan genişleme sürecinde yeni bir düzeye varmıştı. Nitekim, rekabetçi bir ekonominin, yenilenmiş kurumların ve güçlü bir güvenlik ve savunma politikasının tesis edilmesi yönünde girişimlerde bulunmuştur. Zirve’de kabul edilen Milenyum Deklarasyonu çerçevesinde, aday devletler arasındaki sınır anlaşmazlıkları sorununun çözüm adresi olarak Birleşmiş Milletler Şartı’na ve Uluslararası Adalet Divanı’na işaret edilmiştir. Ayrıca, aday ülkelerin birliğe katılımının, Kopenhag Kriterleri’nin yerine getirilmesiyle gerçekleşebileceğinde karar kılınmıştır. Genişleme kriterlerinin diğer bir konusu da Orta ve Doğu Avrupa’da nükleer güvenliğin sağlanmasına yönelik yüksek standartlar olmuştur. Bildiride, güvenlik ve barışın sağlanmasında birincil sorumluluğun Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nde olduğu hatırlatılmakla birlikte, Avrupa Konseyi’nin, karar verme süreçlerinde özerk bir tutum geliştirme ve NATO’nun tümünden dâhil olmadığı durumlarda, uluslararası krizlere yanıt olarak AB liderliğindeki askeri operasyonları başlatma ve yürütme görevleri vurgulanmıştır (Helsinki Zirvesi, 1999). Güvenlik ve savunma konusunda ortak Avrupa politikası oluşturulması kapsamında şu kararlar öne çıkmıştır:

- AB liderliğindeki operasyonlarda gönüllü olarak iş birliği yapan Üye Devletler, 2003 yılına kadar, Petersberg görevlerinin tamamını yerine getirebilecek kapasiteye sahip 50.000-60.000 kişilik askeri kuvvetleri 60 gün içinde konuşlandırabilmeli ve en az 1 yıl boyunca idame ettirebilmelidir;
- Birliğin tek kurumsal çerçeveye saygı duyarak bu tür operasyonlar için gerekli siyasi rehberliği ve stratejik yönlendirmeyi sağlamasına olanak sağlamak için Konsey bünyesinde yeni siyasi ve askeri organlar ve yapılar oluşturulacaktır;
- AB ve NATO arasında tam istişare, iş birliği ve şeffaflık için tüm AB Üye Devletlerinin ihtiyaçları dikkate alınarak yöntemler geliştirilecektir;
- Birliğin karar alma özerkliğine saygı gösterirken, AB üyesi olmayan Avrupalı NATO üyelerinin ve diğer ilgili Devletlerin AB askeri kriz yönetimine katkıda bulunmalarına izin verecek uygun düzenlemeler tanımlanacaktır;

- Birliğin ve üye devletlerin emrindeki askeri araçlara paralel olarak çeşitli sivil araç ve kaynakları koordine etmek ve daha etkin hale getirmek için askeri olmayan bir kriz yönetim mekanizması kurulacaktır.

Zirve bildirisinde, AB'nin Ukrayna konusunda belirlediği ortak strateji kapsamında demokratik, şeffaf ve ekonomik anlamda başarılı bir Ukrayna'nın Avrupa'nın geleceği açısından taşıdığı önem vurgulanmaktadır. Çeçenya Deklarasyonu'nda ise, AGİT ve Avrupa Konseyi üyesi olan Rusya'nın Grozni'yi bombalamasına yönelik tepkiler yer almakta ve savaşın Gürcistan'a yayılabileceği endişeleri dile getirilmiştir. Kosova meselesine de değinilen bölümde, Yeniden Yapılanma ve İyileştirme Programı ve üye ülkelerin katkılarına ek olarak, Birliğin, yeniden yapılanma noktasında gerçekleştirdiği 500 milyon avroluk taahhüt konusunda memnuniyetler dile getirilmiştir. Birliğin, bölgedeki aktörlerle yakın iş birliği içinde Güneydoğu Avrupa'da istikrar, güvenlik ve ekonomik kalkınmayı teşvik etmede öncü bir role sahip olmaya kararlı olduğunun altı çizilmiştir (Helsinki Zirvesi, 1999).

Özetlemek gerekirse, 1990'lı yıllarda Doğu Avrupa'da gelişen otorite boşluğu, bir anlamda AB'nin hegemonya arayışlarını tetiklemiştir. Ancak askeri açıdan yetersizliği ve NATO'nun bir güvenlik şemsiyesi olarak rolünü korumuş olması, AB'nin bir güvenlik aktörüne dönüşmesini ve kendi gündemini otonom biçimde yürütmesini engellemiştir.

Diğer yandan, AB'yi de kapsayan "ulusötesi tarihsel blok" 1990'lı yıllar boyunca, Doğu'da yeni yaratılmış ve güçlenmiş bir burjuvaziye destekleyerek ve bünyesine katarak neoliberal toplumsal güçlerin coğrafi erişiminin ve siyasi tabanının genişletilmesine ve Doğu Avrupa askeri varlıklarının NATO komutası altına alınmasına veya bunlara el konulmasına olanak sağlamıştır (Gill, 2008, s. 64).

3.3. Avrupa Birliği'nin 2000 Sonrası Güvenlik ve Savunma Politikası

3.3.1. Avrupa Güvenlik ve Strateji Belgesi

2003 Aralık ayında AB'ne üye devletlerin tamamı tarafından kabul edilen belge, ABD ve Avrupa arasında bir ayrımın sembolü olmaktan ziyade, Birliğe has bir kimlik tanımlama ve Birliği uluslararası barışın ve güvenliğin korunmasında daha faal bir aktör haline getirme ihtiyacının ürünü olmuştur (Becher, 2004). Avrupa Güvenlik ve Strateji Belgesi, Birliğin uluslararası hukuk ve BM Şartı'nda netleşen güvenlik problemlerine ilişkin, çok taraflı ve kapsamlı bir yaklaşım sağlamasının dayanağı olma amacı taşır (Quille, 2004).

Belgenin giriş kısmında, iyimser bir tablo çizilerek, Avrupa'nın refah, güvenlik, barış ve özgürlük bakımından en ileri aşamasında olduğu, kıtadaki otoriter rejimlerin demokrasilere evrildiği ve genişleme dalgalarının barışçıl bir coğrafya tesis etmeye başladığı dile getirilmiştir. Öte yandan, bölge ve dünya için beliren yeni tehditler de sıralanmıştır. ABD ve NATO'nun, Avrupa güvenliği konusundaki kritik rolleri vurgulanırken, yeni dönemde, güvenliğin, tekil aktörlerin üstlenemeyeceği kadar karmaşık hale geldiği tezi işlenmektedir. Tehditlerin, artık, klasik anlamda olmadığı; daha çeşitli, öngörülmesi zor ve daha az rastlanan tehditler oldukları hatırlatılmaktadır. Küresel güvenliğe yönelik tehditler, dört başlık altında saptanmaktadır: Terörizm, bölgesel çatışmalar, başarısız devletlerden kaynaklanan istikrarsızlıklar, organize suçlar. Bölgenin güvenliği konusunda AB'nin ABD, NATO ve Rusya ile iş birliğinin güçlenmesi, ekonomik ve siyasi işbirliğinin yararlarının bölge ülkelerine doğru akmasını sağlamak ve Güney Kafkasya konusunda daha fazla duyarlılık öne çıkarılmaktadır. Son olarak, AB'nin yukarıda sayılan tehditlerle başa çıkma konusunda önemli bir potansiyel barındırdığı fikri ve güvenli, adil ve daha birleşik bir dünyanın yaratılmasında çok taraflılık öne çıkarılmaktadır (Avrupa Güvenlik ve Strateji Belgesi, 2003).

3.3.2. Lizbon Anlaşması ve Avrupa Birliği Antlaşması'nın tadili

1 Aralık 2009'da yürürlüğe giren Lizbon Antlaşması'yla yeniden düzenlenerek, konsolide bir metin haline getirilen Avrupa Birliği Antlaşması'nda (Treaty on European Union-TEU), ODGP ile dış dünyada demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğünün korunması gibi normatif ilkelerin hedeflendiği de vurgulanmaktadır (TEU 1992, md. 21). Antlaşmada aksi belirtilmedikçe, ODGP'nin belirlenmesi ve uygulanmasında, yetkili kurumlar olan Avrupa Birliği Zirvesi ve Konsey'in oy birliği aranmaktadır. ODGP yasama tasarruflarını kapsamamaktadır. Birlik Dışişleri ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi, politika yapımı sürecinde önerilerde bulunur ve Avrupa Birliği Zirvesi ve Konsey'in kabul ettiği kararların uygulanmasında görev üstlenir. Yüksek Temsilci, ayrıca, uluslararası alanda birliğin temsilcisi konumundadır (TEU 1992, md. 27). Yüksek Temsilci, periyodik aralıklarla Avrupa Parlamentosu'na (AP) ODGP ve OGSP'nin yönelimi ve tercihleri konusunda danışır ve bilgilendirmede bulunur (TEU 1992, md. 36).

Avrupa Birliği Antlaşması'nın 41. maddesinde ODGP'nin uygulanması sürecinde idari, askeri ve operasyonel anlamda ortaya çıkan harcamaların, aksi belirtilmedikçe Birlik bütçesinden; bazı durumlarda ise, üye ülkelerin gayri safi milli hasıllarına göre bütçelerinden karşılanacağı belirtilmiştir. Birlik üyesi devletler, "Birliğin dış ve güvenlik politikasını, bağlılık ve dayanışma

ruhuyla, aktif ve şartsız bir biçimde” desteklemek ve Birliğin bu alandaki faaliyetlerine uyumluluk sağlamakla yükümlendirilmişlerdir (TEU 1992, md. 24). Üye devletler, aynı zamanda uluslararası örgütlerde, uluslararası konferanslarda ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nde, Birliğin çıkarlarını uluslararası hukuk çerçevesinde gözetirler (TEU 1992, md. 34).

Avrupa Birliği Antlaşması’nın (TEU 1992) 42. maddesinde, ODGP’nın bir parçası olan OGSP kapsamında, Birliğin sivil ve askeri olanaklara bağlı operasyonel gücünün geliştirilmesi, ilke olarak yer alır. Birleşmiş Milletler Şartı’nda belirtilen kıstaslara bağlı biçimde, bu olanaklar, çatışmaların önlenmesi, barışın ve uluslararası güvenliğin korunması hedefi doğrultusunda Birlik dışındaki operasyonlarda kullanılabilir. OGSP kapsamında, bir ortak savunma politikasının tedricen tesis edilmesi öngörülmüştür. Ortak politika oluşturma hedefi, AB Zirvesi’nin oybirliğiyle karar alması durumunda gerçeklik kazanır. Aynı maddede, Birlik politikasının, üye ülkelerin güvenlik ve savunma politikalarının özel yapısına ve NATO üyeliklerinden doğan yükümlülüklerine de saygı gösterdiği belirtilmiştir. Antlaşmada yer alan bu madde, Avrupa-Atlantik bölgesinin güvenliğinin bölünmezliği ilkesini aşmadan, üye devletlere NATO ile işbirliğinde bulunma ve eylemlerini yürütme olanağı kazandırmaktadır (Gözkaman, 2024).

Lizbon Antlaşması’nda Avrupa Birliği Antlaşması’nın 28. maddesine atıf yapılarak, güvenlik ve savunma politikasının geliştirilmesinin koşulunun, kalıcı yapılandırılmış iş birliğine katılan Üye Devletlerin, savunma konusundaki taahhütlerini yerine getirmeleri sonucu anlam kazanacağı vurgulanmaktadır. Bu taahhütler, üye devletlerin, sahip oldukları yetenekler kapsamında çaba sarfetmeyi, Avrupa Savunma Ajansı’nın yeteneklerinin geliştirilmesi yönünde katkı koymayı ve savunma harcamalarına ilişkin belirlenmiş hedeflere ulaşmayı kapsamaktadır (Lizbon Antlaşması, md. 28).

3.3.3. Avrupa Birliği’nin Dış ve Güvenlik Politikası İçin Küresel Bir Strateji

AB bölgesel ve küresel düzende oluşan kırılganlıkla bağlantılı olarak, 2016 yılında “Avrupa Birliği’nin Dış ve Güvenlik Politikası için Küresel Bir Strateji” adlı bir belge yayınlamıştır. Belgede, Avrupa’nın yumuşak güce dayanan etkisi Birlik Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini tarafından şu şekilde tarif edilmiştir:

...neredeyse yarım milyar vatandaştan oluşan bir Birlik olarak, potansiyelimiz benzersizdir. Diplomatik ağıımız dünyanın her köşesinde geniş ve derindir. Ekonomik olarak dünyanın G3’ündeyiz. Dünyadaki hemen hemen her ülke için ilk ticaret ortağı ve ilk yabancı yatırımcıyız. Birlikte kalkınma iş birliğine dünyanın geri kalanının toplamından daha fazla yatırım yapıyoruz. Yine de bu potansiyelden henüz tam olarak yararlanamadığımız da açıktır. Vatandaşlarımızın büyük

bir çoğunluğu, dünyadaki rolümüz için toplu olarak sorumluluk almamız gerektiğini anlıyor. Ve nereye gidersem gideyim, ortaklarımız Avrupa Birliği'nin küresel bir güvenlik sağlayıcısı olmak da dahil olmak üzere önemli bir rol oynamasını bekliyor (Avrupa Birliği Dış İlişkiler Servisi, 2016).

Mogherini, AB'nin yumuşak gücüyle öne çıktığını ancak sadece “sivil bir güç” olarak tanınmanın verili durumla ters düştüğünün altını çizmiştir: “Avrupa için yumuşak ve sert güç el ele gider.” Belgede genel anlamda, güvenlik kapsamında oluşan küresel baskılar, bölgesel tehditler ve parçalanmış kimlikler sorunsallaştırılarak, çözüm noktasında AB'nin daha fazla inisiyatif alması, NATO ile ilişkilerin derinleştirilmesi ve yeni ortaklıkların geliştirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu gelişmelerle uyumlu olarak, 2017'de Kalıcı Yapılandırılmış İşbirliği Savunma Anlaşması (PESCO), 28 üyeli AB'nin 23 üyesi tarafından imzalanmıştır. Almanya Savunma Bakanı Ursula von der Leyen'e göre, anlaşmanın ortaya çıkmasında, Donald Trump liderliğinin NATO'ya yeterince önem vermemesi kilit bir etken olmuştur. Bu dönemde, Trump'ın, AB ülkelerinden NATO'nun bütçesine daha fazla katkı koymaları yönündeki beklentilerinin pek karşılık bulmadığı bilinmektedir. AB, PESCO'ya taraf olan her bir ülkenin, Birliğin ortak savunmasına dönük katkılarını belirleyen bir ulusal plan hazırlamalarını beklemiştir. Buna karşın, PESCO'nun 2020 yılı itibarıyla AB tarafından oluşturulacak 5 milyar euroluk bir bütçeyle destekleneceği açıklanmıştır. Almanya ve Fransa'nın öncüsü olduğu PESCO'nun, ortak savunma politikasına entegre edilmesi düşünülmüştür. PESCO'yu NATO'ya bir alternatif olarak düşünen Almanya Savunma Bakanı'nın aksine, NATO Genel Sekreteri Jens Stoltenberg, PESCO'nun NATO'yu tamamlayacağını ve güçlendireceğini dile getirmiştir (BBC, 2017a).

Devletlere danışma hizmeti veren ve başkanı eski NATO Genel Sekreteri Jaap de Hoop Scheffer olan Uluslararası Danışma Konseyi'ne (AIV) göre, NATO Soğuk Savaş sonrası dünyada en etkisiz olduğu dönemden geçmekteydi. "NATO'nun Geleceği ve Güvenliği" adlı raporda, Rusya'nın eskiye nazaran daha atak olduğu ve Kırım'ın ilhakından sonra Baltık ülkelerine yönelebileceğine işaret edilerek, tehdidin engellenmesi konusunda NATO'nun Rusya ile diyaloga geçmesi önerilmiştir (BBC, 2017b).

Rusya'nın Şubat 2022'de başlattığı Ukrayna müdahalesi sürerken, bir yandan, AB içinde savunma alanında Almanya ve Fransa'nın başını çektiği kimi yakınlaşmalar da sürmektedir. Avrupa'nın uzun vadede savunma kapasitesini güçlendirme hedefine bağlı olarak Yeni Nesil Hava Muhabere Sistemi (FCAS) projesi kapsamında 100 milyar euronun üzerinde bir bütçeyle yeni savaş uçağı geliştirilmesine girişilmiştir (Euronews, 2022b).

Özetle, AB, 1992'de Maastricht ile başlattığı güçlü kurumlar inşa etme çabalarını, 2000'li yılların başında derinleşme süreciyle devam ettirmiştir. Avrupa Güvenlik ve Strateji

Belgesi'nde açık şekilde ortaya konulan yeni tür tehditler bağlamında, AB'nin güvenlik algılaması da farklılaşmıştır. Birlik, 11 Eylül Saldırısı ile başlayan küresel terörizm tehdidi, kitle imha silahlarının yayılması tehlikesi ve 2008 Gürcistan Savaşı karşısında güvenlik anlayışını, küresel çok taraflı iş birliğine ve bölgesel yakınlaşmalara dayandırmaya gayret göstermiştir. Diğer yandan, Lizbon Anlaşması ile ortaya konulan savunma perspektifi, AB'nin dış politika anlayışına kısmen askeri nitelik verse de AB'ni bir güvenlik aktörüne dönüştürmemiş ve AGSP'ni temelden değiştirmemiştir. Lizbon Anlaşması ile beraber, AB, askeri güç seçeneklerini gözardı etmeyen ancak sivil güç olma niteliğini de koruyan bir aktör olmayı sürdürmüştür (Zhussipbek, 2009).

Birliğin, 2000'li yıllarda güvenlik kapsamında ortaya koyduğu perspektif; NATO'nun baskın bir örgütlenme olarak varlığını sürdürmesi, Birlik ülkeleri arasında OGSP'nin oluşumuna ilişkin var olan bazı ayrımlar ve askeri-siyasi kapasite yetersizliği nedeniyle tam olarak gerçekleştirilememiştir. Elbette, AB, Avrupa Güvenlik ve Strateji Belgesi'ne ve Avrupa Birliği'nin Dış ve Güvenlik Politikası için Küresel Bir Strateji belgesine yansıdığı biçimiyle otonom politikalar izleyebilme ve bağımsız bir kimlik inşa etme isteğini korumuştur. AB ve NATO ilişkilerinde Soğuk Savaş'tan bu yana genel anlamda uyumluluk hâkim olmuş ve ikili arasında derin bir ayrım gerçekleşmemiştir. Ancak, yakın zamanda AB'nin PESCO'yu ortaya koyması ve NATO'ya alternatif bir oluşuma ihtiyaç duyulduğunun söylemlere de yansması; Trump'ın Almanya'ya yönelik korumacı ticaret politikası ve NATO'ya dönük isteksizliği ile düşünüldüğünde Atlantik İttifakı'nın istikrarı konusunda düşündürücü gelişmeler olarak yer almışlardır.

NATO ve AB ilişkileri çerçevesinde Ukrayna çatışmasına eğilmek gerekirse, “kolektif güvenlikleştirme teorisi” perspektifinden yaklaşan Gözkaman'a göre, bu iki aktör arasındaki ilişkide işbirliğinin yanında tamamlayıcılık ilkesi de öne çıkmaktadır. Tamamlayıcılık ilkesi, belirli bir güvenlik tehditi karşısında bu iki aktörün birbirlerinin zayıflıklarını tamamlayarak, yeteneklerini karşılıklı biçimde geliştirdiğini vurgulamaktadır. Ukrayna örneğinde 2014'ten bu yana NATO ve AB'nin eylemleri, algıları ve önlemleri arasındaki paralellik tamamlayıcılık ilkesini teyit etmektedir. Tamamlayıcılık Ukrayna örneğinde askeri ve politik boyutların ötesinde kritik altyapı, teknoloji ve tedarik zincirlerine dönük eylemselliği kapsıyor (Gözkaman, 2024).

NATO ve AB ilişkilerinin değişen iktidarlar ve nesnellikle beraber sürekli devinim halinde olduğunu not etmek gerekir. Joe Biden'ın 2021'de iktidara gelmesi ve Ukrayna çatışmasının açığa çıkmasının iki örgüt arasındaki işbirliğini üst düzeye çıkardığı düşünülmektedir. Öte

yandan, 5 Kasım 2024'te gerçekleşen ABD seçimlerinde Donald Trump'ın yeniden başkan olarak seçilmesinin, NATO'nun ihmal edileceğine yönelik kaygıları ittifakın Avrupalı üyeleri arasında artıracakğı yorumları yapılırken, Trump'ın Ukrayna savaşını sonlandıracağına dönük söylemlerinin ise savaşa dair farklı kaygıları doğurabileceğı düşünölmektedir (Euronews, 2024).

4. KÜRESEL HEGEMONYA KRİZİNİ DERİNLEŞTİREN DİNAMİKLER

Çalışmanın bu kısmında, hegemonyanın gerilemesi ve krizi tartışmaları büyük aktörlerin tarihsel anlamda yaşadıkları politik, sosyal, askeri ve iktisadi-sınıfsal değişimler ile ele alınacaktır. Bu anlamda küresel ve bölgesel güvenliği derinden etkileyen tarafların günümüzdeki eylemleri ve yönelimlerini anlamak üzere kapsamlı bir tahlil ortaya konacaktır.

4.1. Uluslararası Sistemde Hegemonya Krizine Dair Genel Bir Okuma

İlk olarak hegemonya krizine ilişkin tarihsel bir tartışma yürütmek bu sorunun köklerine vurgu yapmak açısından son derece önemlidir. Bu açıdan ABD'nin gelişimini incelemek hegemonya krizini saptamak için bir önemli referanslar sağlayacaktır.

20. yüzyılın başında ABD'nin iç dinamizmini belirleyen yeni üretim ve tüketim anlayışları belirmekteydi. 1929 ekonomik buhranı sonrası New Deal programı doğrultusunda iç hegemonyanın şirket, devlet, toplumsal güçler arasında rıza temelli bir zeminde tahkim edilmesi (Öner, 2018, s. 90) bu aktörün gücün teritoryal mantığı temelinde güçlü bir kapitalizm inşa etmesine olanak sağlamıştır. 2. Dünya Savaşı sonrasında ise sermayenin uluslararasılaşmasıyla birlikte ABD açısından gücün kapitalist mantığının ağır bastığını görmekteyiz.

Savaş sonrası kapitalizmde ucuz ve bol petrolün getirisiyle başta merkez kapitalist ülkeler olmak üzere küresel ekonomi tarihsel bir sıçrama yaşamaktaydı (Li, 2016; Öner, 2018). 1970'li yılların başındaysa, dünya ekonomisi yüksek petrol fiyatları ve stagflasyonun belirlediği bir kriz dönemine girmişti. Bu kriz, bir anlamda ABD hegemonyasının da krizi olacaktı. ABD'nin Vietnam'da yaşadığı ağır yenilgi ve savaşın ekonomik külfeti hegemonik gerileme tartışmalarının literatüre girmesini sağlamıştır. Kapitalist blokun dünyayı radikal biçimde dönüştüren neoliberal ekonomi modeli ve finansallaşma ile krize yanıt üretmesi, sallantıdaki Amerikan hegemonyasının ömrünü uzatmıştır (Öner, 2018, s. 91).

Yüzyıllar boyunca Batı ile Doğu arasında zenginliğin birikimi bakımından var olan asimetri yeni yüzyılda değişmeye başlamıştır (Loftus, 2021; Desai ve diğ., 2016). Nüfus faktörüne odaklanan Loftus, niceliğin nitelik üzerinde artık etkili olduğu yorumunu yapmaktadır. Birleşmiş Milletler verilerine göre, 2030 yılına kadar Avrupa ve Kuzey Amerika dünya nüfusunun yalnızca %13'ünü oluşturacaktır (Loftus, 2021, ss. 204-205).

İthal ikameciliğin gerilediği ve neoliberal birikim modelinin hâkim olmaya başladığı 1980'lerden bu yana dünya kapitalizmi ciddi bir genişleme göstermiştir. 1980'de 11,2 trilyon

dolar düzeyindeki dünya hasılasının %75'i ABD'nin öncülüğündeki merkez kapitalist ülkelerin elindeydi. ABD %25,4 ile dünyadaki en büyük ekonomiydi. Dünya hasılası 1990'da 24 trilyon dolara, 2000'de ise 34 trilyon dolara ulaşmıştır. Merkez kapitalist ülkelerin toplam hasıla içindeki payı %79'a çıkarken, ABD %30 ile liderliğini korumuştur. 2010 yılında dünya hasılası 66 trilyon doların üzerine çıkarak 1980'e göre 5 kat artmış oldu. Ancak bu evrede, merkez kapitalist ülkelerin dünya hasılası içindeki toplam payı, üretimin kimi sektörlerini çevre ülkelere taşımaları ve Çin'in yükselmesi sonucunda %65'e gerilemiştir. Hegemonya mücadelesini kızıştıran ana etkenlerden biri de bu olmuştur. 2010'da dünya hasılasının %9'unu oluşturan Çin ekonomisi, Covid-19 pandemisinden önce 2019'da %16,5, pandeminin düşüşe geçtiği 2021'de ise %18 oranına yükselmiştir (Sönmez, 2022).

Hegemonya krizine marksist-leninist perspektiften bakan Birdal'a (2021, ss. 43-44) göre, devletler arasındaki mücadelenin tekeller arasındaki mücadeleyle aynı anlama gelmesi veya tersi bir ilişkinin söz konusu olması hegemonya bunalımının önemli bir göstergesidir: "emperyalist devletler, tekellerin birikim arzusunu mevcut hiyerarşi ve hegemonya ilişkisi kapsamında tatmin edecek şekilde yönetme kabiliyetini yitirmiştir."

Çin'in ulusal para birimi Yuan'ın küresel ticaret finansmanı payının 2013 yılında %8,66'ya yükselerek %6,64 düzeyindeki Euro'yu geride bırakması ise yakın tarihte bir diğer dikkat çekici olmuştur (Screpanti, 2014; akt. Birdal, 2021, s. 48). Çin'in yükseliş tablosunun her zaman istikrarlı seyrettiğini söylemek ise zor olacaktır. Yuan'daki yükseliş 2014 yılında %9'a varsa da 2017 yılına gelindiğinde bu oran %1,6'ya gerileyerek belirgin bir düşüş sergilemiş oldu. Buradan yola çıkarak, Çin'in Yuan'ı küresel para rezervi haline getirebilmesinin oldukça zor olduğu sonucuna varabiliriz (Birdal, 2021, ss. 49-50).

Hegemonya krizini somutlaştırmanın önemli bir yolu da ABD ve Çin arasındaki iktisadi bağımlılık ilişkilerinin düzeyini anlamaktan geçmektedir. ABD'nin 1990'lı ve 2000'li yıllarda yürüttüğü genişleyici para ve maliye politikalarının ve borca dayalı büyüme stratejisinin en önemli dayanak noktası Çin ile geliştirdiği iktisadi ilişkilerdi (Screpanti, 2014; akt. Birdal, 2021). Çin Yuan'ın eksik değerlendirilmesinin beslediği cari fazlası, tasarrufları ve döviz rezervindeki büyümesi sayesinde ABD'deki portföy yatırımlarına yönelebiliyor, böylece ABD'nin kamu harcamaları, tüketimleri ve cari açığının yönetilmesinde önemli bir rol alıyordu (Birdal, 2021). Bu göstergeler ABD ve Çin gibi iki büyük aktör arasındaki ilişkinin bağımlılık ve rekabet temelinde iç içe geçtiğini göstermektedir. Söz konusu iki güç arasındaki herhangi bir çekişmenin dünya sahnesine yansımalarının oldukça yıkıcı olacağını düşünmek yersiz olmayacaktır.

Mearsheimer'e göre, Çin'in ekonomik bir güç merkezi haline gelmesi, ekonomik gücünü askeri güce dönüştürme imkanı yaratacak ve Kuzeydoğu Asya üzerinde hakimiyet kurma isteğini perçinleyecek. Böylece, Çin ve rakipleri arasında yoğun bir güvenlik rekabeti yaşanacak ve büyük güçler arası savaş seçeneği her daim masada olacaktır (Mearsheimer, 2001).

Harvey'e göre, Doğu ve Güney Doğu Asya ülkelerinin sergiledikleri gelişim seyri ABD'nin küresel liderliğini kısıtlayıcı niteliktedir. Gücün kapitalist mantığının ülkeler arası ilişkileri belirlediği bölgede, Çin'in diğer ülkelerden farklı olarak "ülkesel liderlik" yoluyla bölgesel hegemon olma potansiyeli, ABD açısından bu aktörün güçlü bir çevreleme politikasına tabi tutulmasını elzem hale getirmektedir (Harvey, 2004, ss. 71-72).

Merceği Avrupa coğrafyasına çevirdiğimizde ise, Soğuk Savaş sonrasında ilan edilen zaferin ABD ve Avrupa için oldukça maliyetli olduğunu görmekteyiz. 1990'da yoğunlaşmaya başlayan neoliberal birikim modelinin üretken büyüme yerine finansal büyümeye dayalı olması ve 2008'deki finansal krizle birlikte Avro Bölgesi'ni de derinden sarsması (Desai ve diğ., 2016, ss. 499-500) yönetme krizinin iktisadi boyutuna denk düşmektedir.

Öte yandan, SSCB'nin dağılması ABD'nin hegemonik gücünü pekiştirmiş olsa da dünyayı yeni bir istikrarsızlığın içine sürüklemeye potansiyeli yaratmıştır. Sander, Avrupa merkezli çatışma kaynaklarını şu şekilde sıralamıştır:

- (i) Moskova denetiminin ve komünist ideolojinin bıraktığı boşluğu saldırgan milliyetçilik doldurmaktadır. (ii) Kuzey ve Güney'e ek olarak, Avrupa'nın batısı ile doğusu arasında açıkça beliren ekonomik "uçurum", kitlesel ve siyasal sığınma tehdidini de birliğinde getirmiştir. (iii) Avrupa'nın, doğusundaki ve yakın çevresindeki çatışmaları durdurmak bir yana, ABD'nin müdahalesi olmaksızın denetleyememesi, bu kıtanın dünya güç dağılımındaki yeni yeri konusunda soru işaretleri yaratmaktadır. (iv) Kuzey ile Güney arasındaki büyük ekonomik kalkınmışlık ve siyasal bütünlük farklılıklarından da kaynaklanan uluslararası terörizm, Avrupa ve dünyadaki istikrarsızlık kaynaklarına yenilerini eklemektedir (Sander, 1996, s. 523).

Yukarıdaki saptamaların her biri ayrı ayrı incelense bile, günümüzde farklı biçimlerde de olsa halen sürdükleri ve giderek şiddetlendikleri gözlemlenebilir bir gerçektir. Benzer biçimde, John Mearsheimer da Soğuk Savaş sürecinde süper devletlerin sadece uzak bölgelerde çatışma içine çekildiklerini, ancak, Soğuk Savaş sonrası dönemde, ekonomik ve stratejik öneme sahip olan Doğu Avrupa'da, Almanya ve Rusya'nın yeni bir istikrarsızlığa sürüklenebileceğine işaret etmiştir (Sander, 1996, s. 524). Rusya Federasyonu'nun 2016 yılında yayınladığı Dış Politika Konsepti'nde; küresel sistemin çok kutupluluğa evrildiği, geleneksel batılı aktörlerin siyasi ve politik hegemonyalarının zayıfladığı, güç unsurlarının uluslararası ilişkilerde belirleyici hale geldiği ve büyük güçlerin bölgesel çatışma içine çekilme riskinin arttığı belirtilmektedir (Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı, 2016).

Rusya'nın bu söylemleri dikkate alındığında, 1990'lı yıllardaki ekonomik gerilemeyi aşmış olarak dış politikada artan biçimde zor aygıtına başvurmasının ve ABD'nin göreceli anlamda gerilemesinin birbirini karşılar nitelikte olduğu görülür. Rusya'nın, 2014'te başlayan Ukrayna müdahalesini takiben Suriye'de de askeri müdahalede bulunması, ABD'nin liderliğindeki hegemonik düzene, Rusya'nın sahip olduğu “etki alanını” uluslararası anlamda koruyacağına dair verilen bir mesaj olarak okunmaktadır (Loftus, 2021, ss. 201, 204). Rusya'nın uluslararası politikadaki konumlanması, bir ölçüde, ABD hegemonyasının göreceli gerileyişiyle ve Batılı aktörler arasında son yıllarda çeşitli konularda beliren çelişkiler ile açılan alana yerleşmektedir (Loftus, 2021, ss. 209-210).

4.2. ABD'nin Hegemonik Rolünü Koruma Çabaları

ABD'nin hegemonik rolü, 19. yüzyılın sonlarına değin kapitalist dünya sisteminde merkezi role sahip olan Birleşik Krallık'ın küresel hegemon olma konumunu yitirmesiyle paralel biçimde ilerlemiştir. Birleşik Devletler, Avrupa'nın sermaye, girişimci ve emek potansiyelini kendinde toplayan bir “kara delik” olarak tarih sahnesinde yer alıyordu. ABD'nin, dünya ekonomisinde bir ana odağa evrilmesi, yerel ekonomisini 19. yüzyılda teritoryal temelde genişletmesiyle yakından ilişkilidir. Bir diğer deyişle, ABD'nin gelişiminde “kapitalist iktidar” ile “yerel teritoryalizm” birbirini dışlayan değil, iç içe geçen anlayışları temsil etmektedir (Arrighi, 2010, s. 60).

ABD'nin 1945 sonrasında belirginleşen hegemonik gücü ise, bir yanıyla, iki dünya savaşında da silah satışları açısından sermaye fazlasının emilmesi, askere alım açısından istihdam sorununun giderilmesi ve savaş ikliminin Amerikalı emekçiler arasında milliyetçi ideolojiyi ve denetimi güçlendirmesi imkanları üzerine yükselmiştir (Gerger, 2012, s. 15). Savaş sonrası on yıllar, ABD'de sosyal koruma, ekonomik katılım ve iş döngüsünün istikrara kavuşması ile birlikte olağanüstü ekonomik genişleme ile karakterize edilir (Werner ve Lammert, 2021, s. 44).

ABD savaş sonrası dönemde, kitlesel tüketim kapitalizmini teşvik etmiş ve dünya pazarının ve küresel sivil toplumun genişlemesine yönelik eğilimleri büyük ölçüde Locke'cu çizgide güçlendiren küresel kurumlar yaratmış, böylece kendi ekonomik genişlemesine ve aslında üretim, finans ve ticaretin daha sonraki küresel entegrasyonuna açık bir kapı bırakmıştır (Gill, 2008, s. 59). Ayrıca, ABD'nin öncülüğünde küresel çapta serbest ticaretin başlatılmasına yönelik eşi benzeri görülmemiş girişimlere ABD'nin iki partisinin de güçlü destek verdiği bir dönemdir (Werner ve Lammert, 2021, s. 44). Kapitalizmin evrenselleşme eğiliminin önemli bir

düzeyle ulaşmasında, bilhassa ABD menşeli ‘çok uluslu’ şirketlerin doğrudan yatırımları çerçevesinde üretken sermayenin ve sermayenin her bölmesinin peyderpey uluslararasılaşması kilit bir önemdedir (Öztürk, 2006, s. 284).

Savaş sonrası dünyada, komünizme karşı kapitalist ülkelerin ABD hegemonyası etrafında toplandıkları bir ekonomik, politik ve askeri kampaşma baş göstermiştir. ABD’nin baskın olduğu bir ittifak olarak NATO, küresel bir serbest girişim sistemini korumak ve komünizmi kontrol altına almak için dünyayı çevrelemekteydi (Gill, 2008, s. 59). Diğer yandan, ABD önderliğindeki kapitalist blokun küresel finans sistemini istikrara kavuşturma ve komünist olmayan bölgelere götürme hamleleri Dünya Bankası, OECD ve GATT (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması) gibi uluslararası örgütler aracılığıyla gerçekleşmekteydi (Harvey, 2004, s. 47). Bretton Woods kurumları, GATT, Birleşmiş Milletler ve çeşitli işlevsel kurumlar, savaş sonrası açık ve yönetilen bir dünya ekonomisi ve küresel düzen için siper oluşturdu (Ikenberry, 2015). “İyi huylu” bir hegemon olarak hareket eden ABD, temel GATT kurallarında önemli istisnalara izin vererek, Batı Avrupa’yı bölgesel entegrasyona aktif olarak teşvik ederek, AT ve Japonya’nın rakip olarak yükselişine uyum sağlayarak ve GATT çerçevesi içinde “özel ve farklı muamele” hükümleri şeklinde gelişmekte olan ülkeler için özel ayrıcalıklara izin vererek ticaret politikaları alanında çok taraflı kurallar oluşturmuştur (Werner ve Lammert, 2021, s. 44).

1970’li yıllarda yüksek enflasyon, işsizlik, Japonya’nın ekonomik yükselişi ve Çin ve Sovyetler Birliği’nin yarattığı siyasi ve askeri baskıların ABD’yi düşüşe geçireceği beklentileri artmıştı. Ancak, ABD’nin sistem içindeki başat rolü, birçok büyük ve küçük aktörün, Amerika merkezli hiyerarşinin sürmesindeki çıkarlarına da dayanmaktadır. ABD, sürekli ticaret açıkları vermekten faydalanan bir güç olarak,³ ticaret, para ve güvenlik gibi alanlarda birçok avantaja sahiptir. “Amerikan pazarının büyüklüğü, doların rolü ve Amerikan askeri gücü; bir ticaret açığı politikasını ödüllendirici hale getirmek ve ABD’yi, sürdürülebilir bir açık politikasının aksi takdirde yaratacağı aşırı sonuçlardan korumak için etkileşime girer” (Norrlof, 2010, ss. 2, 3). Benzer bir görüşü Cox da paylaşmaktadır. Buna göre ABD’nin devasa ve uzun süreli ticaret açığı, bu ülkenin yabancı üretim tüketiminin boyutunu ölçmektedir. Amerika’nın ticaret açığı -George W. Bush’un müstakbel emperyal rejiminin giderek büyüyen bütçe açığı- kendisine akan yabancı sermaye ile finanse edilmektedir.

³ Carla Norrlof (2010), ABD’nin dış açıkları ile ilgili şu bilgileri vermektedir: “Mutlak olarak, 2006’da 753 milyar dolara ulaşan Amerikan açığı, şimdiye kadarki en büyük açık. Net dış yükümlülükler de 1990’ların ortasından başlayarak patladı ve 2008’de 4,2 trilyon \$’a ulaştı.”

Bu ekonomik yapı, Susan Strange'in ABD'nin küresel finanstaki 'yapısal gücü' olarak adlandırdığı şeye dayanmaktadır. Bu güç, ABD dolarının başlıca dünya para birimi olarak oynadığı role, Amerikan mali piyasalarının küresel hakimiyetine, ABD'nin Uluslararası Para Fonu üzerindeki kontrolüne ve diğer uluslararası ekonomik kuruluşlar olan Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü üzerindeki baskın etkisine dayanmaktadır. Doların dünya para birimi statüsü, borçlu bir ülke olarak ABD'ye yabancılardan kendi para birimi üzerinden borç alabilme ayrıcalığını vermektedir ki bu da para birimindeki herhangi bir değer kaybının hem ABD borcunun değerini düşüreceği hem de ABD ihracatının rekabet gücünü arttıracacağı anlamına gelmektedir (Cox, 2004, s. 312).

Amerikan'ın askeri varlığı ile ekonomisi arasındaki etkileşim şu sonuçları yaratmaktadır: 1) Doların geniş bir bölgeye yayılması; 2) yurtiçindeki ve yurtdışındaki yatırımların muhafaza edilebilmesi sayesinde ABD'nin ekonomik birimlerinin düşük maliyetli borç alabilmesi; 3) Amerikan müdahaleciliğinin dünyanın başka büyük güçlerini de saldırgan bir dünya düzenine teşvik etmesi (Norrlöf, 2010, s. 191). Bu gelişmeler güvenlik politikalarının doğrudan olmasa da ekonomik süreçlerde bir kaldıraç işlevi gördüğünü tanıtlamaktadır.

ABD'nin "zorlama" yöntemine başvurması sahip olduğu gücün sadece bir boyutunu temsil etmektedir. Zira, salt zora dayanan bir güç süreklilik gösteremezdi. Bu açıdan, Soğuk Savaş ortamı rızanın üretilmesi bakımından ABD'ne benzersiz imkanlar sağlamıştır. Özel mülkiyet sahiplerinin (burada, kapitalist çıkarlar etrafında birleşen kurumlar, devletler, şirketler vb. kastedilmektedir) komünizme karşı bir araya gelmesi ve özel mülkiyet haklarının Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Bildirgesi'nde yer edinmesi (Harvey, 2004, ss. 34-35) rızanın küresel anlamda tesisine dair çarpıcı bir örnektir.

20. Yüzyılın ikinci yarısında ABD'nin küresel stratejisi büyük oranda, Sovyetler Birliği'nin ekonomik, siyasi ve askeri anlamda çevrelenmesine ve hegemonyasının politik, ekonomik ve askeri temelde küreselleşmesine dayanmaktaydı. 2. Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa'nın yeniden inşasında rol oynayan ABD, Soğuk Savaş süresince ikiye bölünmüş olan kıtada, NATO'nun başat gücü olarak bir güvenlik aktörü haline gelmiştir. Ancak SSCB'nin dağılmasıyla beraber, ABD'nin artık dış politikadaki keskin davranışlarını dengeleyecek rekabetçi bir askeri güç ortadan kalkmıştı. Başkan Clinton döneminde bu durum Amerika'nın küresel ekonomi genelinde piyasaların rolünü genişletmesine yol açtı (Tozzo, 2018, s. 132). Bush yönetiminin 1990-1991 yıllarında Kuveyt'te Saddam Hüseyin'in güçleriyle savaşmak için bir araya getirdiği geniş çaplı uluslararası koalisyonun elde ettiği sonuç, ülkesi için siyasi ve askeri cephelerde önemli bir zafere işaret ediyordu, tıpkı birkaç yıl sonra Washington Uzlaşması olarak adlandırılan görüşün ekonomik alanda yaygınlaşması gibi. Bu noktada, Nye, Fukuyama gibi isimler, ABD'nin mutlak üstünlüğünü sağladığını düşündü (Santa-Cruz, 2019, s. 12). 1990'lı yıllarda Doğu blokunun çözülmesi, birinci Körfez Savaşı ve Yugoslavya savaşı

ile elde edilen itibar, hem ABD'nin servetiyle gücünün meydana getirdiği sinerjiye hem de dış sermayenin ABD'ye girişine önemli bir ivme kazandırmıştır (Arrighi, 2008, s. 203).

Ancak, ABD'nin öncülük ettiği küresel bağımlılık ilişkileri, kimi açılardan ABD'nin gerilemesine ve krizlere açık hale gelmesine sebep olmaktadır. 21. yüzyılın başlarında BRICS ülkelerinin ekonomik ve siyasi yükselişi, neoliberal düzenin 2008'de yaşadığı finansal kriz (Desai ve diğerleri, 2016, ss. 497-498) ve ABD'nin dünya ekonomisindeki gayrı safi hasıla payının azalması; George W. Bush'un Irak müdahalesine uzanan saldırgan dış politika pratiğinin ABD hegemonyasının meşruiyetini aşındırması (Santa-Cruz, 2019, ss. 12-13) ABD'nin gerilemesine dair literatürdeki tartışmaları yeniden tetiklemiştir.

George W. Bush'un yönetiminde pratik karşılığını bulan emperyal strateji, esasen, 1997'de bir grup neo-muhafazakâr organik entelektüelin çabalarıyla biçim kazanan ve Pentagon'un "Tam Spektrum Hakimiyet" hedefiyle uyumluluk arz eden Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi'nin izdüşümüdür (Gill, 2015b, ss. 184-185). Bu doğrultuda, Orta Doğu'nun geniş petrol kaynaklarını kontrol etmeye odaklanan ABD için Irak'ta sağlanacak askeri ve politik başarı, petrol kaynaklarına ihtiyaç duyan ve giderek güçlenen Avrupa ve Doğu Asya'daki aktörler üzerinde kurulacak bir denetimin anahtarı olarak kavranmıştır (Harvey, 2004, ss. 21-22). Ancak, Cox'a göre, Amerikan müdahaleciliği, bu aktörün yumuşak güç yöntemiyle elde ettiği kazanımlarını geriletmiş ve Amerikan değerlerine yönelik güveni yok etmiştir: "‘Demokrasi’ ve ‘özgürleşme’ terimleri, açık pazarlar ve askeri işgal anlamına gelecek şekilde dönüştürülmüştür (Cox, 2004, ss. 311-312)." Vietnam yenilgisi ve Irak İşgali arasında süreklilik ilişkisi kuran Arrighi, "Vietnam Sendromu" olarak imlediği ve ABD üzerinde derin iz bırakan psikolojik tahribatın Irak'ın işgaliyle aşılması bir yana daha da derinleştiği, böylelikle Doğu Asya'da gelişmekte olan Çin'in ekonomisinin yolunu açtığı yönünde görüş belirtmektedir (Arrighi, 2008, ss. 186-197).

2000'li yılların başında Avrupa devletlerinin ekonomi ve güvenlik alanlarında geliştirdikleri iş birlikleri de ABD'nin göreceli büyüklük avantajını azaltma konusundaki önemli gelişmeler olarak not edilmiştir. AB, diğer devletlerin ihracatlarını eritebilecekleri büyük bir ürün pazarına sahiptir. Ek olarak, yaygın şekilde kullanılan ve küresel anlamda önemli bir işlevi olan euro para birimine sahip olması, AB'nin konumunu kilit hale getirmektedir (Norrlof, 2010, ss. 250-251).

Kapitalist mantık, Birlik içinde istikrarlı bir görüntü çizmiştir. Ancak, AB'nin, Avrupa Ordusu oluşumu sürecinde NATO'ya olan bağımlılığı dikkate alındığında, siyasi yapısı ekonomisi

kadar bütünleşmiş sayılmaz ve ülkesel mantığın uzağında görünmektedir. Siyasi bölünmüşlüğü'n nedenleri arasında ABD'nin izlediği iki taktik etkilidir: “(a) karşılıklı ilişkiler ve sermaye hareketlerinde esas olarak neoliberalizmin kurallarını dayatmak; (b) AB'nin iç politikasını etkilemek üzere bazı siyasi ve askeri yöntemlere başvurmak (Harvey, 2004, s. 70).”

Bugünden baktığımızda; AB'nin NATO'ya bağımlılığının sürmesi ve bir Avrupa Ordusu kurmada sergilediği zayıflık, İngiltere'nin Brexit kararı ve son olarak Rusya'nın enerji kartını kullanarak AB siyasetine müdahale edebilme kapasitesi bütüncül olarak ele alındığında, AB'nin teritoryal güç (ülkesel mantık) olma konusundaki belirsizliğinin daha da derinleştiğini vurgulamak yerinde olacaktır. Güvenlik sektörleri üzerine yorum yapmak gerekirse; Birliğin siyasi, ekonomik ve askeri güvenlik bakımından çok yönlü bir açmazın içinde olduğunu söylemek abartılı olmayacaktır.

2008 yılında ortaya çıkan yüksek faizli Mortgage Bunalımı, küresel finans sisteminin öncüsü olan ABD'yi de diğer ülkeler gibi olumsuz etkilemiş ve krizin küresel çapta yayılmasını sağlamıştır. Diğer bir deyişle, SSCB'nin çöktüğü dönemden 2008'e kadar hegemon rolünü baskın şekilde sürdüren ABD'nin, finansın serbestleştirilmesi yoluyla korumaya çalıştığı yöntem, gelişmiş ülkeler bundan kısmen fayda sağlasa da küresel bir paradoksa zemin hazırlamıştır. Kriz, Amerikan siyasetinde de bölünmelere neden olmuştur. George Bush ve Barack Obama yönetimlerinde krize dönük müdahale girişimleri olsa da hükümetin durgunluğu nasıl gidereceğine yönelik açmazlar derinleşmiş ve ABD'nin borcunun neredeyse temerrüde düşmesi tehlikesini doğurmuştur. 2010'da yeniden baş gösteren bunalım, Euro bölgesinde de artan borçluluk sebebiyle uluslararası yatırımcıların temerrüde düşme korkularını tetikleyerek, Avrupa'dan tahvil ihraç etmelerine ve birçok bölgenin borç kriziyle karşılaşmasına yol açmıştır (Tozzo, 2018, ss. 65-67).

4.3. NATO Genişlemesinin Avrupa'daki Etkileri

1949 yılında ABD, 10 Batı Avrupa devleti ve Kanada arasında imzalanan Kuzey Atlantik Antlaşması ile kurulan örgütün birincil amacı, Sovyetler Birliği'nin Avrupa'daki genişleme riskini engellemek olarak belirtilmektedir. 1947-1952 yılları arasında Marshal Planı ile Batı Avrupa'da ekonomik restorasyon gerçekleşirken, NATO da güvenlik örgütü olarak sürecin parçası olmuştur. Harry S. Truman'ın Marshall Planı ve NATO için söylediği “aynı cevizin iki yarısıydı” sözleri (NATO, 2011), hegemonyanın ekonomi ve güvenlik boyutları arasındaki bağıntıya dair güçlü bir fikir vermektedir. Bu anlamda, NATO, Soğuk Savaş'ın sonlandığı 1991

yılına kadar Batılı kapitalist ülkelerin bir güvenlik aygıtı olma rolünü tartışmasız biçimde korumuştur.

Örgüt, Varşova Paktı'nın ve SSCB'nin dünya sahnesinden çekilmesinden sonra Avrupa'da yaşanan gelişmelerle uyumlu biçimde yeni bir güvenlik anlayışı ortaya koyarak, varlığını sürdürmeye devam etmiştir. 22 Aralık 1991'de, dönemin NATO Genel Sekreteri olan Manfred Wörner, Avrupa'daki değişimi şu şekilde dile getirmiştir:

Kuzey Atlantik İttifakı'nın Genel Sekreteri olarak göreve geldiğimde Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin büyükelçilerini karargahımızda kabul edemedim. Halklarımız birbirlerine karşı düşmanca duygular beslemese de devletlerimiz birbirine düşmandı. Üç buçuk yıl sonra bugün aynı masanın etrafında oturmuş Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi'nin açılış toplantısını kutluyoruz. Tarihte bir dönüm noktası teşkil eden eşsiz bir an yaşıyoruz—büyük sembolik değerinin yanı sıra muazzam pratik değeri olan bir an. Bugünkü toplantımızdan sonra artık Avrupa aynı Avrupa olmayacak (NATO, 2011).

NATO'nun, Varşova Paktı ortadan kalktıktan ve SSCB'nin dağılmasından sonra dahi genişlemeye devam etmesi, bir savunma örgütü olduğu kabulünün sorgulanmasını beraberinde getirmiştir. Diğer yandan, kapitalizm ve sosyalizm kutuplaşmasının olmadığı bir dünyada NATO'nun varlığını sürdürmesi de tartışılan bir meseledir. NATO kendi varlığını, kısmen, Yugoslavya'nın dağılmasıyla gelişen etnik ve bölgesel çatışmanın başka alanlara sıçramasının önlenmesi ve dünyada oluşan yeni tür tehditlere karşı mücadelenin gerekliliği ile (NATO, 2011) rasyonalize etmektedir.

Sovyetler Birliği çözülürken, NATO'nun Kasım 1991'de oluşturduğu yeni Stratejik Konsept'te Avrupa entegrasyonu konusunda güvenlik boyutunun önemine dikkat çekilmiştir. BAB'nin entegrasyonda alacağı rol ve yeni bir Avrupa güvenlik kimliğinin inşasının, Avrupa'nın yanı sıra ittifakı da güçlendireceği vurgusu yer almıştır. Aynı zamanda, AGİK'in de Avrupa'nın bölünmüşlüğüne geride bırakılmasında önemli bir yol katettiği vurgulanmıştır. Yeni konseptin özellikleri arasında çatışmacı olmaması; ittifak üyelerinin toplu savunulması hedeflenirken, eski düşmanlarla diyalog ve işbirliği amaçlarını da içermesi; nükleer güçlerin asgari düzeye çekilmesi (NATO, 1991) gibi örnekler sıralanmaktadır.

Ancak, Stratejik Konsept'e yansıyan işbirliği beklentileri, döneme yönelik iyimser bir not olarak kalmıştır. Rusya'nın, NATO genişlemesine yönelik uyarıları 1990'lar boyunca sürmüş, ABD/NATO ikilisi ise Rusya'nın tepkilerini göz ardı etmişlerdir. Örneğin, 1994'te Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin, NATO genişlemesinin yeni bölünmeler ve güvensizlikler yaratacağını, Avrupa'ya bir "Soğuk Barış" ikliminin hâkim olabileceği uyarılarını yöneltmiştir (Cross, 2015, s. 3). Ancak, Clinton iktidarı ile beraber NATO'nun genişlemesi yönündeki istekler 1990'ların ortalarında artış gösterdi. NATO'nun ilk genişleme hamlesi 1999'da

Macaristan, Çek Cumhuriyeti ve Polonya'yı içine aldı. 2004'te gerçekleşen ikinci genişleme hamlesi ise; Bulgaristan, Estonya, Letonya, Litvanya, Romanya, Slovakya ve Slovenya'yı kapsayacaktı. Ne var ki, Rusya bu dönemde NATO genişlemesini durdurabilecek kapasiteye sahip değildi ve genişlemeye dâhil olan ülkeler Rusya'ya sınırdaş olmadıkları için tehdit yeterince güçlü değildi (Mearsheimer, 2014, s. 1).

NATO'nun Haziran 1999'da yayınladığı Stratejik Konsept'e baktığımızda ise, üyelerin ortak savunmasına ve daha geniş bir Avrupa-Atlantik coğrafyasının istikrarına dayanan yeni bir hedef belirlendiğini görmekteyiz. Güvenliğin tanımı, dar anlamıyla savunmaya indirgenmemiş; siyasi, ekonomik ve çevresel unsurları da içine alacak biçimde genişletilmiştir. Terörizm, etnik çatışma, insan hakları ihlalleri, siyasi ve ekonomik istikrarsızlık ve kitle imha silahlarının yayılması yeni tür tehditler olarak saptanmıştır. NATO'nun başlıca görevleri arasında güvenlik, caydırıcılık, istişare ve savunma öne çıkarken, kriz yönetimi ve ortaklığın da Avrupa-Atlantik ekseninin güvenliği için kilit rolde olduğu vurgulanmıştır (NATO, 1999).

1990'lı yıllara dair genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, NATO'nun ortaya koyduğu eski düşmanlarla işbirliği geliştirme niyetinin, Rusya özelinde gerçekleşmediğini; zaman içinde ittifakın bölgedeki genişlemesinin Rusya açısından bir çevreleme stratejisi ve tehdidi olarak algılandığı söylenebilir. Gerilimin gitgide artması, Balkanlar, Kafkasya ve Orta Asya'daki ülkelerin NATO ve Rusya ile işbirliği bakımından bir güvenlik uyumu yakalamalarına engel olmuş ve zamanla iki aktör arasında tercih yapmalarını zorunlu kılmıştır (Cross, 2015, ss. 2-3).

NATO'nun 1998'de Kosova Savaşı'na müdahil olması, Rusya ve Batı ilişkilerinde kırılma döneminin başlangıcı olmuş, ikili arasında istişare ve güvenlik işbirliğini sağlamak için kurulan Daimi Ortak Konsey'in (PJC) dağılmasını öne çekmiştir. 1993 yılında ortaya koyduğu Dış Politika Konsepti'nde, medeniyetin ortak değerleri ve çıkarlar bağlamında Batı ile aynı doğrultuya sahip olduğunu vurgulayan Rusya, 2000'deki Ulusal Güvenlik Konsepti'nde, NATO'nun BM Güvenlik Konseyi'ni safdışı bırakarak, kendi alanı dışında askeri eylemde bulunmasını küresel duruma tehdit olarak algılamıştır. 2008'in Nisan ayında Bükreş'te gerçekleşen NATO zirvesinde, Gürcistan ve Ukrayna'nın da genişlemeye dâhil edilmesi fikri George W. Bush yönetimi tarafından desteklenirken; Fransa ve Almanya bunun Rusya'yı kışkırtacağı düşüncesindeydi. Ancak, zirvede bu ülkelerin resmi üyelik süreçleri başlatılmasa da, yayınlanan bir bildiri ile "bu ülkeler NATO üyesi olacak" ifadeleri kullanılmıştır. Rusya'nın 2008'de Gürcistan'ın Abhazya ve Güney Osetya bölgelerini işgal etmesi Batılı aktörler tarafından dikkate alınmamış; 2009'da Arnavutluk ve Hırvatistan da NATO'ya dâhil edilmiştir (Mearsheimer, 2014, ss. 2-3).

NATO'nun Kosova müdahalesinden Rusya'nın 2008 Gürcistan müdahalesine kadar olan zaman aralığında, NATO-Rusya ilişkileri, bir yandan terörizme karşı mücadele ve kitle imha silahlarının yayılmasını önleme gibi alanlarda işbirliği hedeflerini içerse de; Rusya'nın, Mayıs 2002'de kurulan NATO-Rusya Konseyi (NRC) bünyesinde "küçük ortak" olmayı kabullenmemesi bağlamında derin bir ayrıma dayanmıştır. Batı'nın Kosova'nın bağımsızlığını tanınması, NATO genişlemesinin devam etmesi, Rusya'nın Gürcistan'a müdahalesi sonrasında Güney Osetya ve Abhazya'nın bağımsızlıklarını meşru gördüğü yönündeki söylemleri ve son olarak 2007'de Vladimir Putin'in Moldova ve Gürcistan'dan Rus güçlerinin çekilmesini öngören Avrupa'daki Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması'na (AKKA) katılmayacağını duyurması Avrupa'daki kamplaşmayı keskinleştirmiştir (Cross, 2015, ss. 4-5).

NATO'nun 2010'da Lizbon Zirvesi'nde yayınladığı Stratejik Konsept'e bakıldığında üç görevin öne çıktığı görülür: toplu savunma, kriz yönetimi ve işbirliğine dayalı güvenlik. Konsept, NATO'nun küresel güvenliğin sağlanması kapsamında hedeflediği işbirliğinin, tüm Avrupa ülkeleri için açık kapı politikasının savunulması ve terimin kapsayıcı anlamıyla ortaklıkların ileri düzeyde geliştirilmesiyle tesis edileceğini vurgular (NATO, 2010). İttifakın Avrupa coğrafyasında etkisini artırmak istemesi, Gürcistan ve Ukrayna'nın NATO üyeliklerini gündeme getirmiş ve Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik daha keskin politikalar belirlemesine sebebiyet vermiştir. Nitekim, 2014 yılıyla beraber NATO ve Rusya arasındaki kriz, Ukrayna'da askeri seçeneklerin kapısını aralamıştır. Rus liderliği ve toplumunda, Kırım'ın ilhakı ve Doğu Ukrayna'daki ayrılıkçı grupların desteklenmesi, Batı ve ABD'nin bölgedeki meydan okumasına bir yanıt olarak benimsenmektedir. NATO Genel Sekreter Yardımcısı Alexander Vershbow, Rusya'nın eyleminin münferit olmaktan öte, son zamanlarda geliştirdiği bir programın yansıması olduğunu ve Avrupa'nın yanında küresel güvenliği de tehdit ettiğini belirtmiştir (Cross, 2015, ss. 2-3).

Obama'lı yılların ortalarına gelindiğinde, ABD'nin 28 üyeli NATO ittifakının 2000 yılında %50 olan askeri harcamalarının neredeyse %75'ini gerçekleştirmesi nedeniyle Avrupa'nın kendi sınırlarının ötesindeki yükleri giderek daha fazla üstlenemez hale geldiği açıkça görülmüştür (Rachman, 2016: akt. Loftus, 2021, s. 206).

ABD'de ittifakın yükünü taşıyacak siyasi irade azalırsa, transatlantik ittifakın geleceği sorgulanabilir. AB ve NATO içindeki bu mücadeleler, siyasi liberalizmi sürdürmenin zorluklarını temsil etmektedir. Bu oluşumlar güçlü ve birlik içinde kalabilirse, liberal düzenin dışından gelen meydan okuyucularla başa çıkarken Batı'nın lehine olacaktır (Loftus, 2021, s. 206).

ABD dışındaki NATO üyelerinin savunma harcamalarının artırılması ve buna bağlı olarak ittifakın yeniden kaynaşmasını sağlayacak kimi emarelerin belirdiğini söylemek mümkündür.

Örneğin, NATO 2030 belgesinde, dünyanın radikal biçimde değiştiği ve yeni konseptin buna uyum anlamı taşıdığı belirtilmiştir. Daha da radikalleşen terörizmin, NATO coğrafyasındaki istikrarsızlığın, siber ve hibrit tehditlerin ve salgın hastalıkların yanında; iddialı bir Rusya ve Çin'in, küresel güç dengesini temelden değiştirmesi ihtimali de NATO için tehdit olarak saptanmaktadır. 2030 stratejisinin hayata geçmesi amacıyla hem ulusal hem de NATO ortak finansmanları yoluyla, yeni yatırımların belirlenmesi gerektiği vurgulanmıştır. 2014'ten 2021'e dek Avrupalı Müttefikler ve Kanada genelinde 260 milyar ABD dolarının üstünde ek harcama ile savunma harcamalarının art arda artış gösterdiği not edilmiştir (NATO, 2021).

Buna rağmen, ABD'nin ittifak içindeki askeri harcama payı açık bir sapma göstermeden ittifakın diğer üyeleri karşısındaki büyüklüğünü korumaya devam ediyor. ABD'nin 2021 yılındaki harcaması yaklaşık olarak 725 milyar 709 milyon dolar olarak belirtilemekteyken, diğer üye ülkelerin toplam harcamaları ise 322 milyar 264 milyon dolar tutarında olmuştur (Euronews, 2022a).

30 üyeli ittifakın müşterek hareket etme ve sorumlulukların eşit düzeyde paylaşımı noktasında sorunları sürerken Ukrayna çatışmasının başgöstermesi, NATO'nun kendi içindeki sorunları aşması yönünde daha ciddi bir çaba göstermesi gerektiği yorumlarını beraberinde getirmektedir. Yeni ve yıkıcı teknolojilerin (emerging and disruptive technologies) caydırıcılık ve savaşın doğasını sürekli olarak değiştirdiği, Rusya'nın silah kontrolü yerine aktif olarak nükleer modernizasyon peşinde koştuğu ve NATO'nun daha gelişmiş kuvvetlerinin müşterek tüm alan komuta ve kontrolüne (JADC2) yeni yaklaşımlar yaratmakta zorlandığı bir süreçte bunun üstesinden gelinmesi gerekecektir (Cordesman ve Hwang, 2022).

2024 yılında ABD'de Trump'ın iktidara gelmesinin, NATO'nun ve Ukrayna savaşının geleceğini etkileyecek bir gelişme olduğunu not etmiştik. ABD'nin devasa borçları, federal borç faizlerinin rekor seviyede olduğu, buna ek olarak Trump'ın harcama ve vergi planlarının artan yükü gittikçe kötüleştireceği düşünüldüğünde, NATO harcamalarının ve Ukrayna savaşının finanse edilmesinde ABD'nin önünde ciddi bir zorluk olduğunu eklemek gereklidir (Euronews, 2024).

4.4. Rusya'da Geçmişten Günümüze Hegemonya

4.4.1. Rusya tarihinde 862-1917 dönemi

MS 860'lı yıllarda, Kiyef (Kiev) Knezliği üzerinde hakimiyetini sürdüren Vareg hükümdarı Rurik'in, Slav ve Fin boyları üzerinde hakimiyet kurmuş olması Rus devletinin kurucusu olarak

görülmesini sağlamaktadır (Kurat, 1987, s. 20). Kuruluşundan itibaren Rusya'nın, Bizans ve Batı ile ticari ve dini ilişkiler geliştirmesi, zamanla Batı ve Doğu'nun izlerini taşımasını sağlamıştır. 15. yüzyılın ortasına gelindiğinde, III. İvan'ın, "Tüm Rusların Çarı" unvanını kullanması Çarlık düzeninin yerleşmesi anlamına geliyordu. III. İvan'dan sonra, Moskova Prensiği Rus devletinin merkezi haline gelirken, mutlakiyetçi anlayış da Avrasya steplerinde özgürlük ve yerellik anlayışı üzerine kurgulanmış olan Kiev geleneğini etkisizleştirmekteydi. Güçlenen Çarlık, orduyu da kapsayan merkezileşme adımları atarak, genişleme için imkân yaratmış oldu. 16. yüzyılın ortalarında Kazan'ın alınması ile başlayan genişleme 17. yüzyılda Don, Volga ve Dinyeper'in alınması ile sürmüştü, 18. yüzyılın sonuna gelindiğinde ise Avrasya coğrafyası üzerinde büyük bir gücü ortaya çıkarmıştı (Sander, 2003, ss. 117, 118).

18. yüzyılda I. Petro (Peter) ve Büyük Katerina dönemleri, devletin ve ordunun modernizasyonuna yönelik çabalar ve Batılılaşma ile karakterize edilir (Sander, 2003). Toplumsal ve düşünsel alandaki Batı etkisi ise, 19. yüzyılın ortalarından itibaren Batıcı akımların büyük bir fikir hareketine dönüşmesiyle kendini göstermiştir (Kurat, 1987, ss. 342-343). Bu dönemde, Rusya'da bir yandan kapitalistleşme adımları da atılmaktayken, kapitalizmin önünde engel oluşturan serflikin 19 Şubat 1861'de kaldırıldığı ilan edilmiştir (Kurat, 1987, ss. 338-339). III. Alexandr dönemine (1881-1894) gelindiğinde, Rusya'da ortodoksluk, milliyetçilik ve pan-slavizm güçlenirken, farklı etnik kökenlere ve kimliklere yönelik baskı da büyümekteydi. Dış ilişkilerde, Pan-slavizmin de etkisiyle Avusturya ile gerilim yaşanmakta ve Almanya-Avusturya-İtalya (Üçler İttifakı) ittifakının kurulması hızlanmaktaydı. Rusya, yalnızlaşmayı, Rusya-Fransa ittifakı (1891-1893) ile biraz olsun kırabilmişti (Kurat, 1987, ss. 359, 362).

II. Nikola dönemi (1894-1917) ise, Rus proletaryasının geliştiği ve ihtilalci akımların güçlendiği bir iç gerilim sürecidir. Gittikçe keskinleşen sınıfsal karşıtlık, daha sonra 1904-1905 Rus-Japon Savaşı'nın yarattığı koşullarla birleşince, Sovyet (şura) tarzı örgütlenmelerin ortaya çıktığı 1905 Devrimi meydana geldi. Rusya'nın tanık olduğu radikal gelişmeler, 1917'deki devrim ortamını hazırlamıştı. Sonuç olarak, ülkeyi daha fazla yönetemeyeceği anlaşılan Çarlık rejimi ve 303 yıl süren Romanov hanedanlığı son buldu.

4.4.2. 1917 Ekim Devrimi ve S.S.C.B

1917'nin Kasım ayında, Lenin öncülüğündeki Bolşevikler, silahlı çatışma olmadan siyasal iktidara el koydular. Barışı savunmaları, ordunun kendilerine karşı güç kullanma ihtimalini azaltmıştı. Rusya'yı 1. Dünya Savaşı'ndan çeken Sovyet Devrimi, etkisini sadece ulusal

sınırlarda göstermedi; Alman işçi sınıfı içinde de grevlerin ve savaş aleyhtarı propagandaların yükselmesi şeklinde tezahür etti (Sander, 2003, ss. 391-392). E. Hallett Carr'a göre, 1. Dünya savaşı, uluslararası kapitalist düzeni derinden sarsmış ve düzene içkin olan krizleri açığa çıkarmıştı. Bu açıdan, 1917 Devrimi, kapitalizmin bunalımının bir ürünü veya nedeni olarak görülebilir (Carr, 2011, s. 47).

1. Dünya savaşı sürerken, Ocak 1918'de, federatif temeldeki Rusya Sovyet Cumhuriyeti ilan edildi ve onu takiben 23 Şubat 1918'de Kızıl Ordu kuruldu. Kuruluş yıllarında ülke, kanlı bir iç çarpışmaya doğru ilerlemekteydi. Mart 1918'de Bolşevikler, iktidara yönelen tehlikeleri (Beyaz Ordu, sabotajcı gruplar ve diğer karşı güçler) ortadan kaldırmak için Tüm Rusya Olağanüstü Komisyonu'nu (ÇEKA) kurdu. Ekonomi alanında ise çöküşü engellemek ve kentleri besleyebilmek amacıyla "savaş komünizmi"⁴ düzenine geçilmekteydi. Bazı Bolşevikler tarafından, zorunlu ve geçici olduğu düşünülen savaş komünizmi, bir süre sonra yerini piyasa mantığı ile işletilen NEP'e (Yeni Ekonomik Politika)⁵ bırakacaktı (Carr, 2011, ss. 70-117).

Ülke içinde sınıf mücadelesi sürerken, 1920-1921 yılları arasında Rusya Sosyalist Federatif Sovyetler Cumhuriyeti (RSFSC) ile Azerbaycan, Ukrayna, Beyaz Rusya, Gürcistan ve Ermenistan Sovyet Cumhuriyetleri arasında ittifak anlaşmaları imzalandı. Bu sırada Ukrayna'da milliyetçi ve Sovyet karşıtı, Gürcistan'da ise Menşevik bir iktidarın ortaya çıkması ile birleşme karşıtı sesler yükselmekteydi. Nitekim, sorunu çözmek için bu ülkelerde askeri güç seçeneğine başvuruldu. Aralık 1922'de RSFSC, Ukrayna, Beyaz Rusya ve Transkafkasya Sosyalist Federatif Cumhuriyeti (Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan arasında kurulan birlik) bir araya gelerek Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ni kurdular (Carr, 2011, ss. 93-94).

Lenin'in ölümü (21 Ocak 1924') sonrasında, Bolşevik Parti içindeki hizipleşmeler de belirginlik kazandı. Bu kamplaşma esas olarak iki isim üzerinden şekillenmekteydi: Leon

⁴ "Savaş komünizmi" esas olarak, hububat stokladığı düşünülen *kulak* ve spekülâtör (kır burjuvazisi) grupların stoklarına el konulması ile ilgiliydi. Gıda üretimini artırmaya dönük bir diğer yöntem ise Kolhoz (kolektif çiftlik) ve Sovhoz (Sovyet çiftlikleri) kurmaktır. Savaş komünizmi ilk olarak sanayi sektörünün tamamen kamulaştırılması ile başlamıştır. Bu konuda daha fazla bilgi edinebilmek için Carr 2011'i (s. 70-81) inceleyiniz.

⁵ NEP'in piyasa temelinde yapılan bir politika olması nedeniyle, *kulak* adı verilen zengin köylü sınıfına yarayacağı ve toplumsal eşitsizliği derinleştireceği düşünülmekteydi. Savaş komünizmi ve NEP çerçevesinde yürütülen mücadeleler 1920'ler boyunca sürdü. NEP konusunda bilgi almak için Carr 2011'i (s. 82-117) inceleyiniz.

Troçki ve Josef Stalin. Parti içi mücadele, Stalin'in liderliği ile sona erecekti. Stalin, köylülüğe yaslanan NEP'i ve sınai mallarının ithalatına dayanan sanayi politikasını terk etmekte kararlıydı. Neticede, birinci beş yıllık planın hayata geçirilmesi (Mayıs 1929) ile NEP ve özel sektör büyük oranda sınırlandırıldı. Bu dönemde dünya, 1929 Buhranı ile altüst olurken, Sovyetler, planlı ekonomi modeli ile dünya çapında güçlü bir imaj yaratmıştı (Carr, 2011, ss. 174, 223).

Sonuç olarak, Sovyet Rusya'nın ve SSCB'nin kuruluş yıllarında hegemonya ve güvenlik inşası sınıfsal mücadele, iktidarın korunması, parti içi mücadele, askeri güç kullanımı, sabotajlara karşı mücadele ve üretimin güvenliği temelinde ilerlemiş ve bununla bağlantılı olarak güçlü kurumlar (ÇEKA, Kızıl Ordu, İşçi Sovyetleri, Komünist Parti) inşa edilmiştir. Güvenlik sektörleri bir arada düşünüldüğünde Sovyet iktidarı zor ve rıza araçlarına başvurarak, siyasi güvenliğini tahkim etmiştir.

Ulusal ve uluslararası güvenliğin tam anlamıyla parçalandığı İkinci Dünya Savaşı'nda Nazizme karşı savaşta yaklaşık 26 milyon yurttaşını yitirdiği düşünülen Sovyetler Birliği, güçlü kurumları sayesinde savaşın ardından kendini yeniden inşa edebilmiş, iki kutuplu dünya sisteminde sosyalist bloğun öncüsü olmuş, ikiye bölünmüş Alman coğrafyasında askeri ve siyasi güç olarak yer almış, bunun yanı sıra, uzay yarışında ABD'nin önüne geçmiştir. Böylece hem Avrupa güvenliğinin hem de uluslararası güvenliğin önemli bir hegemonik aktörü olduğunu kanıtlamıştır.

Eski Sovyetler Birliği'nde 1989'dan sonra gelişen kapitalist restorasyonu pasif devrim kavramı ile tahlil eden Gill, söz konusu dönüşümün temelinde büyük ölçüde dış güçlerin etkisini görür. Bu değişimler komünizmi ortadan kaldırmayı ve eski Sovyet Bloğunu jeopolitik olarak ikincilleştirmeyi amaçlamıştır (Gill, 2008, s. 59). ABD Başkanı Reagan dönemiyle yoğunlaşmaya başlayan silahlanma, teknik ve ekonomik kuşatmalar, Sovyetlere yönelik kapsamlı bir saldırının unsurları haline gelirken; Batı yaşam tarzının önemli bir bileşeni olan tüketimcilik ve bireyselleşmeye dayanan demokrasi paradigması Sovyet sivil toplumu ve devleti arasında yaşanan büyük çözümlenin ideolojik belirleyenleri olmuşlardır (Pijl, 1993, ss. 253-258).

4.4.3. Rusya Federasyonu

Rusya Federasyonu, SSCB'nin dağılması sonrasında ortaya çıkan devletler arasında askeri, teknolojik, siyasi ve ekonomik gücü en fazla öne çıkan devlettir. Ancak 1990'lar bu ülke açısından, Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucu oluşan ekonomik ve siyasi istikrarsızlığın

hem iç hem dış politikada tam olarak aşılamadığı bir evredir. Sosyalizm sonrasında Rusya, radikal bir dönüşüm geçirmiştir. Boris Yeltsin'in liderliğindeki (1991-1999) yıllarda piyasalaşma ve özelleştirmeler sonucunda beliren “oligark” (Tellal, 2010, ss. 195, 198) sınıfı, Rusya’da gelişmekte olan yeni bir tarihsel blokun önemli bir dinamiği haline gelmiştir.

1991 yılında ortaya çıkan bu dar kadronun doğal gaz, petrol ve metal yataklarının bir kısmını mülk edinmek istemesiyle, o güne dek eşine rastlanmamış bir servet transferi gerçekleşmiştir (Goldman, 2003). “Rusya için öngörülen çözüm, IMF’nin ve önde gelen Batılı ekonomistlerin (Jeffrey Sachs gibi) tavsiyesi, neoliberal ‘şok terapisi’ geçiş için sihirli bir iksir olarak benimsemekti (Harvey, 2022).” Dahası, komünizm sonrası kapitalizm restorasyonları liberal özgürlükler, seçim siyaseti yoluyla sınırlı demokratikleşme ve ‘şok terapisi’ kapitalizme anında ve geri döndürülemez bir geçişi teşvik etme çabasıyla birleştirildi (Gill, 2008, s. 63). Ülkedeki iktisadi değişimi anlatan bazı verilere bakıldığında, Ocak 1992 itibarıyla ticari mallarda fiyat denetimi %90’a varacak şekilde etkisizleşirken, 1994 yılının sonunda sanayinin %75’inin özelleştirilmiş olduğu ve Safi Milli Hasıla’nın %62’lik kısmının özel sektör üretimine dayandığı görülmektedir (Tellal, 2010).

Bu büyük özelleştirme dalgasının ardından gelen kamulaştırmalarla devlet mülkiyetinin artması kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden tasfiyesi ya da sınırlanması anlamına gelmemektedir (TKP, 2017, md. 34).

Rusya’da ekonomi geç dönemde dünya kapitalist sistemine eklemlenmenin karakteristik özelliklerini taşımaktadır. İlkel sermaye birikimi ile benzerlik taşıyan özelleştirme ağırlıklı dönüşüm (TKP, 2017, md. 34), 1990’lı yıllar boyunca ülke açısından büyük bir sosyal maliyet de yaratmıştır. Gayri safi yurtiçi hasıla (GSYH) çöktü, ruble geçerliliğini yitirdi, yaşam beklentisi hızla azaldı, kadınların konumu zayıfladı, sosyal refah kurumları çöktü, oligarşi etrafında konumlanan mafya siyaseti yükseldi, zenginlerin sofrasından kırıntılar dilenmek ve IMF boyunduruğuna boyun eğmekten başka çare yokmuş gibi görünen 1998 borç krizi yaşandı (Harvey, 2022).”

Ekonomik, toplumsal ve siyasi anlamda zor yıllardan geçen Rusya, bu dönemde, bölgesel entegrasyon yönünde hamlelerde bulunsa da ciddi bir entegrasyon projesi ortaya koyamamış, daha çok, Batılı güçlerin bölgeye yönelik müdahalelerini önlemek için bölgenin temkinli bir barış gücü (Trans-Dinyester, Güney Osetya, Abhazya ve Tacikistan operasyonları barış gücü operasyonları olarak bilinir) gibi davranmayı seçmiştir (Krickovic ve Bratersky, 2016, ss. 183-184). Rusya, ancak, 2000’li yılların başında bir toparlanma sürecine girebilmiştir. Yine de 1990’lar, Bağımsız Devletler Topluluğu’nun (BDT) kurulması gibi kimi önemli bölgesel yakınlaşma girişimlerine sahne olmuştur. BDT, Gürcistan’ın 1990’lı yılların başında tanık

olduğu etnik çatışmaları aşabilmesi için katılmak zorunda kaldığı bir örgüt olması bakımından (Matsaberidze, 2015) güvenlik alanında da kimi önemli etkiler yaratmıştır. Vladimir Putin’e göre, BDT, 2000’li yılların ortalarında etkisini kaybetse de Sovyet sonrası coğrafyada çok boyutlu ve hızlı bir entegrasyon sürecinin önünü açarak, bölgedeki toplumların kültürel, ekonomik ve diğer alanlardaki yakınlıklarını koruması bakımından özel bir oluşumdu (Putin, 2011).

Güçlü iki siyasi figür olan Vladimir Putin (1999-2008, 2012-2022) ve Dimitriy Medvedev’in (2008-2012) damga vurduğu 2000’li yıllar, Rusya’nın, sahip olduğu güç potansiyelini bölgesel hegemonyaya dönüştürebilmek için hem iç politikada hem de dış politikada çeşitli hamleler gerçekleştirdiği bir evredir. Ancak büyük bir güç olma iddiası, hegemonyanın ilk olarak ülke içinde tahkim edilmesiyle anlamlı hale gelebilirdi. Yeltsin’in iktidar olduğu dönemin aksine, 2000’ler Rusya açısından sosyo-ekonomik bir ilerlemeyi temsil etmekteydi. Putin’in şahsiyetinde cisimleşen siyasi otorite, özünde, güçlenen bir kapitalist sınıfın ortak iradesini yansıtmaktaydı.

2000’li yıllarda Vladimir Putin iktidarıyla birlikte devletin ekonomideki ağırlığının artırılması sadece ekonomik nedenlerden kaynaklanmamış, hem ulusal hem uluslararası ölçekte yeni bir rotaya giren Rusya’da sermaye siyasi ve ideolojik nedenlerle yeniden yapılandırılmış ve kamunun ağırlığı artarken oligarkların bir kısmı tasfiye edilmiş, bir bölümü de Putin iktidarının etrafına yerleştirilmiştir. Enerji ve emtia fiyatlarındaki ölçsüz ve öngörülemez artışa bağlı olarak yaratılan kaynak Putin yönetiminin elini güçlendirmiştir (TKP, 2017, md. 34).

Yukarıdaki değerlendirme Gramsci’nin rıza ve zorlama arasında “gri alan” olarak tanımladığı rüşvet/hile yöntemi ile düşünüldüğünde, Putin iktidarının egemen sınıf açısından hegemonyayı pekiştirdiği kabul edilebilir.

Rusya’nın sahip olduğu doğal kaynaklar, elitleri kapsayan güçlü bir konsensüsün inşa edilmesinin ve bu konsensüsün refah politikaları yoluyla toplum nezdinde meşruiyetini tesis etmesinin yolunu açmıştır (Kagarlitsky, 2016). Fakat, Rusya, özellikle enerjide yaratılan kaynak üzerinden AB ekonomisiyle bağımlılık ilişkisini geliştirirken, küresel kapitalist iş bölümünün önemli bir boyutu olan sanayi üretiminde geri bir pozisyonda kalmıştır (Sönmez, 2022).

2000’lerin başında Rusya’nın dış politikada proaktif pozisyona geçmesini sağlayan bir dizi etmen vardı. Bunlardan biri, ABD’nin iradi biçimde küresel sistemi temelden değiştirmek istediğine dair Moskova’da hâkim olan inançtı. Moskova Helsinki Anlaşması ve AGİT’i Avrupa güvenliği ve küresel güvenlik bakımından önemsiyordu, ancak 2001 sonrasında Washington’un Anti-Balistik Füze Anlaşması’ndan çekilmesi Moskova’nın fikirlerinde dönüşüm yaratmıştır. Yine de küresel siyasi alanın bölünmüşlüğü ekonomik alana olduğu gibi

yansıymıyordu; Rusya bir yandan dünya düzeninin en önemli kurumlarından biri olan Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) katılma istencini güçlendirmiştir (Slobodchikoff, 2017, ss. 79-80).

Rusya'nın kendi gündemini merkeze alan politikalarını besleyen bir diğer faktör, Sırbistan'dan başlayarak Kırgızistan'a kadar uzanan Batı destekli "Kadife Devrimleri"nin baş göstermesiydi. Rusya'nın kendi etki alanını tarif etmek amacıyla "yakın yurt dışı" olarak adlandırdığı bölgede (Matsaberidze, 2015), artan Batı etkisine vereceği yanıtlar, sert ve yumuşak güç temelinde farklılık arz etmekteydi.

2000 yılında bölgesel entegrasyon kapsamında, bir dönem Ukrayna'nın da üye olduğu Avrasya Ekonomik Topluluğu'nun kurulmasıyla Rusya, Beyaz Rusya ve Kazakistan arasında bir Gümrük Birliği ve Ortak Ekonomik Alan tesis edilmesine yönelik adım atılmış oldu. 2011'de Gümrük Birliği'nin tamamlanmasıyla beraber sermayenin, işgücünün ve hizmetin dolaşımını sağlayacak, 165 milyondan fazla insanı kapsayan bir pazarın yaratılması için imkanlar oluştu. Putin, Gümrük Birliği'ni ve Ortak Ekonomik Alan'ı, bürokrasiyi dizginleyebilecek ulusüstü yapılara sahip olmalarından dolayı özel bulmaktadır. Avrasya Ekonomik Birliği'nin de ötesinde siyasi entegrasyon anlamına gelen bir Avrasya Birliği hedeflerinin olduğunu belirtmiştir. Ulusüstü yapının gerçeklik kazanabilmesi için Sovyetler Birliği'nin yeniden dirilmesine gerek olmadığını dile getirmiş olsa da Sovyetler Birliği'nin mirası olan altyapı, bölgesel üretim uzmanlığı, ortak kültür ve ortak dil gibi kaynaklardan yararlanılması gerektiğinin altını çizmiştir. Putin, Avrasya Birliği'nin Batılı değerlerden kopmayacağı ve AB ile diyalog halinde olacağı bir ortamın, kıtayı jeo-politik ve jeo-ekonomik açıdan değiştireceği savlarını öne sürmüştür (Putin, 2011). Güçlü bir Avrasya bölgesinin, Rusya sermayesini Batı pazarları karşısında korumalı hale getireceği ve Çin gibi büyük güçlerle rekabet edecek konuma getirebileceği fikri politik yönelimi belirlemiştir (Krickovic ve Bratersky, 2016).

Rusya'nın, "yumuşak güç" unsurlarını etkinleştirmesinin arka planında ekonomik fayda ve kültürel yakınlaşma hedeflerinin yanı sıra; Ukrayna ile yaşadığı gerilimin sonucunda, kendisine yönelik çevre ülkelerde biriken endişenin giderilmesi amacı da yer almaktadır (Krickovic ve Bratersky, 2016). Rusya, ayrıca, Şangay İşbirliği Örgütü (2003) gibi küresel yönü de güçlü olan bir örgütlenmenin öncüsü olarak, Orta Asya'da ekonomik ve siyasi anlamda ılımlı ilişkilerin ve güven ortamının oluşması için çaba sarfetmiştir (Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı, 2016).

Bölgesel entegrasyon kurma hedefiyle çevre ülkelerle ekonomik iş birliğine gidilmesi, Sovyetlerden kalan kültürel bağların kullanılması ve bölgedeki güçsüz rejimlerin güvenlik konularında desteklenmesi, hegemonik yönelimler olarak Rusya'nın dış politikasında yer

almıştır (Krickovic ve Bratersky, 2016, ss. 180-181). Bu anlamda, Rusya Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü'nü siyasi, ekonomik ve insani iş birliğinin sağlanmasında koruyucu bir araca çevirme gayreti içine girmiştir (Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı, 2016). Örneğin, 2022 yılında Kazakistan'da akaryakıt zamlarına karşı gelişen protestoların bastırılması için, Cumhurbaşkanı Kasım Cömert Tokayev'in talebiyle Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü'nün müdahalesi gerçekleşmiştir. Ancak, 2022 yılının Şubat ayında, Rusya'nın, Ukrayna'da gerçekleştirdiği müdahale kapsamında Kazakistan'dan asker desteği talep etmesi, Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü'nün yetki kapsamında olmadığı gerekçesiyle Kazakistan tarafından reddedilmiştir. Bu sonuca bakarak, Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü'nün bölgesel entegrasyona katkılarının sınırlı olduğunu ve Rusya'nın örgütten yeterince istifade edemediğini söyleyebiliriz.

Gürcistan krizinden Ukrayna krizine kadar uzanan dönem, uluslararası anlamda kutuplaşmayı derinleştirmiştir. Rusya'nın Gürcistan ve Moldova'daki askeri varlığını sonlandırmayı taahhüt eden Avrupa'daki Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması'na (AKKA) katılmayacağını belirtmesi, Güney Osetya ve Abhazya'nın bağımsızlığını tanıma yönündeki söylemleri ve 2008'de Avrupa güvenlik mimarisine alternatif olarak yeni bir Avrupa Güvenlik Antlaşması çağrıları; Avrupa güvenliğinin parçalanma emareleri olmuştur (Cross, 2015, s. 5). Rusya'nın, 2008'de yayınladığı Dış Politika Konsepti'nde, ülke sınırları dışındaki Rusların dışlanması halinde onları koruyabileceği ifadelerine yer vermesi ve Rusya Dışişleri Bakanı Sergei Lavrov'un Ukrayna krizi için benzer ifadeleri kullanması; Baltık ülkelerinin de ilerleyen süreçlerde Rusya'nın müdahalelerine maruz kalabileceği şüphesini doğurmuştur (Cross, 2015, s. 8). Rusya, hem ülke dışındaki Rusların hem de komşu ülkelerdeki azınlıkların konumlarını güvenceleştirerek, söz konusu ülkelerin iç ve dış politikalarını etkileme gayesi gütmüştür. Rusya Federasyonu'nun Mart 2014'te Kırım'ı ilhak etmesi ve Doğu Ukrayna'daki çatışmalar, 1990'lı yılların başından itibaren dış politika önceliğini toprak bütünlüğünün korunması hedefi üzerine kuran Gürcistan için endişe kaynağı olacak gelişmelerdi (Matsaberidze, 2015).

Rusya'nın militarist söylemlerinin artması küresel aktörlerin eylemleriyle de ilişkilendirilebilir. Rusya, ABD'nin politikalarının, kendisine yönelik bir çevreleme planının parçası olduğunu; Rusya'ya yakın bölgelerde NATO'nun askeri altyapısının ve faaliyetlerinin genişlemesinin ise Avrupa'nın "bölünmez güvenlik" ilkesiyle bağdaşmadığını deklare etmiştir (Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı, 2016).

"Rusya'nın ABD ya da Çin kadar güçlü olmadığı gerçeği, hedeflerine ulaşmak için asimetrik taktikler kullanmasını açıklıyor (Loftus, 2021)." Rusya'nın 2016'daki iktisadi durumunu

dikkate alan bir çalışmada bunu doğrulayan bir tablo görüyoruz. “Rusya’nın ekonomik gücü uluslararası finansal ve finansal olmayan şirketler açısından ele alırsak, Rusya eşit olmayan miktarda yabancı yatırım ve bununla birlikte gelen eşit olmayan yabancı ekonomik nüfuz çekmiş ve uluslararası pazarda rekabet edebilecek kendi şirketlerini geliştirememiştir (Lane, 2016, ss. 641-642).” 2014-2022 yılları arasında Rusya’nın yurt dışına yönelik doğrudan yatırımları ortalama 26 milyar dolar seviyesinde olmuştur. Yatırım seviyesi 2021’de 65 milyar dolar seviyesindeyken, 2022’de 10.5 milyar dolar seviyesine gerilemiştir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2024). Bu anlamda, Rusya’nın sert güç yöntemini öne çıkarması, ülke elitlerinin, küresel hegemonya kapsamında önemsedikleri bölgesel bütünleşme hedefini gerçekleştirme yolunda ülkenin işletebileceği yumuşak ve ekonomik güç unsurlarının zayıflığını temsil ediyor (Krickovic ve Bratersky, 2016, s. 181).

Rusya’daki elitlerin tamamen devlete tabi olduğunu söylemek temelsiz olacaktır. Yönetici elitinin bir kısmının, son yıllarda devletin piyasaya müdahale ettiği, yerel mevzuatların serbest piyasa bakımından sağlıklı olmadığı ve Batı’ya karşı uzlaşmaz bir tutum takınıldığı gerekçesiyle ülkeyi terk ettiği bilinmektedir. 2004 ile 2017 arasında dolar sermayeli 20 bin kişinin ülke dışına çıktığı düşünülmektedir (RBG24, 2017). 2022’de Rusya’nın Ukrayna’ya dönük askeri müdahalesinden sonra ise, oligarkların ülkeden çıkışı sansasyonel hale gelmiştir. Zira, ülkeden çıkan isimlerin önemli bölümü Yeltsin dönemindeki liberalizasyon ortamında zenginleşen kişilerdi. Bunlardan bazıları şöyle: özelleştirmelerle ünlenen Anatoly Chubais, Rus altın şirketi Polymetal’in patronu Alexander Mamut ve Alfa Grubu’ndan Mikhail Fridman ve Petr Aven. Çelik patronu Vladimir Lisin, özelleştirmelerin mimarlarından Norilsk Nikel metal fabrikasının patronu Vladimir Potanin ve alüminyum patronu Oleg Deripaska gibi oligarklar ise Rusya’nın Ukrayna müdahalesinin ve Batı’ya yönelik katı tutumunun, ülkede 30 yılı aşkın süredir tesis edilen pazarı tehlikeye sokacağı eleştirilerinde bulunmuştur (Belton ve Miller, 2022).

Ukrayna müdahalesi, Rusya’nın OECD organlarına katılımının askıya alınmasına ve yabancı sermayenin de Rusya’dan çıkışına sebebiyet vermiştir. “Rusya’da iş yapan çok uluslu şirketler (ÇUŞ) için uluslararası ödemelerin yapılmasındaki zorluklar, yabancı sermayeye erişimin azalması ve lojistik zorlukların yanı sıra itibar riskleri, birçok ÇUŞ’un Rusya’daki faaliyetlerini azaltmasına yol açmıştır. Temmuz 2022 itibarıyla, OECD Bireysel Çokuluslu Şirketler ve İştiraklerine İlişkin Analitik Veri Tabanı (ADIMA) kapsamındaki 25 yabancı ÇUŞ Rusya’dan çıktığını duyurmuş, 113’ü ülkedeki faaliyetlerini askıya almış veya küçültmüş, 29’u ise her zamanki gibi faaliyetlerine devam etmiştir. Sektörlere göre, enerji ve kamu hizmetleri

şirketlerinin yaklaşık üçte biri ile teknoloji ve sanayi şirketlerinin beşte biri Rusya pazarından tamamen çekildiklerini açıklarken, finans ve sağlık hizmetleri şirketlerinin oranı %10'un altında kalmıştır (OECD, 2022a)''.

5. RUSYA-UKRAYNA İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL ARKA PLANI VE 21. YÜZYILDAKİ ÇATIŞMALARIN BÖLGESEL VE KÜRESEL ETKİLERİ

Ukrayna stratejik, jeo-ekonomik ve jeo-politik konumu itibariyle, Batılı aktörler ve Rusya arasında uzlaşması zor çıkarların karşı karşıya geldiği bir coğrafya olmuştur. AB'nin hegemonik rolünü genişletmesi ve NATO'nun Rusya'yı çevrelemesi sürecinde kilit bir rol oynamaktadır. Benzer biçimde, Rusya da Ukrayna'daki nüfuzunu ilerletmeyi yaşamsal bir zorunluluk olarak görmektedir (Lytvynenko ve Bogomolov, 2012). Zira, hem kendi etrafında oluşan Batı'dan gelen kuşatmayı kırabilmesi hem de tarihsel bir anlatıya dayanarak, meşru etki alanı olarak gördüğü yakın coğrafyada hegemonik rolünü ilerletebilmesi açısından Ukrayna vazgeçilmesi zor bir alandır. Bu suretle, Ukrayna ve Rusya arasındaki tarihsel ilişkilerin seyri, kapsamlı bir değerlendirme yapmayı gerektirmektedir.

5.1. Kievan Rus'tan Günümüze Ukrayna

5.1.1. Sosyopolitik dönüşüm

Ukrayna'nın kökeni, 9. yüzyılda kurulan Kievan Rus adlı devlete kadar dayandırılabilir. 988'de Hristiyanlığı kabul eden Kievan Rus döneminde “Rusya” ve “Ukrayna” sözcükleri keşfedilmemişti ve ortak dil olarak “antik Slav” dili kullanılmaktaydı. Kievan Rus çöktükten sonra Ukrayna olarak bilinen bölgenin Polonya idaresi altına girmesiyle, Ukrayna dili de Polonya'nın etkisi altında gelişmeye başlamıştır (Mirsky, 1997, s. 118). Ukrayna 13. yüzyıldan itibaren Tatarların, akabinde Polonya ve Litvanya'nın hükümrânlığında yaşamıştır. 1654'te ise Polonya tehdidine karşı Ruslarla anlaşma yapan Ukrayna, bu gelişme sonrasında Rus İmparatorluğu'nun bir parçası haline gelmiştir. Ukrayna, 1917-1921 aralığında Rus İmparatorluğu'nun çökmesi ile modern anlamda bir ülke haline geldi, ancak kısa süren bir bağımsızlıktan sonra, 1922 yılında SSCB'ye katıldı (ATO Ukrayna Ülke Raporu, 2020).

Çarlık döneminden SSCB'nin yıkıldığı döneme değin, Ukrayna ve Rusya benzer siyasal ve sosyal dönüşümlerden geçmiştir. Her ne kadar Slavların doğu koluna tabi olmak bakımından iki toplum arasındaki kültürel yakınlık dikkat çekse de sorunsuz bir birliktelikten söz etmek zor olacaktır. Genel anlamda barışçıl bir ortamın hâkim olduğu SSCB döneminde bile, milliyetçiliğe dayalı çekişmelerin baş gösterdiği bilinmektedir. 2. Dünya Savaşı bu kesitlerden biridir. Ukrayna'nın Batısı, ekseriyetle Ukrayna milliyetçiliğinin hâkim olduğu ve Rusçanın pek konuşulmadığı bir bölgedir. Nazi Almanyası'nın Sovyetler Birliği'ni işgal ettiği sırada Batı Ukrayna'da kurulan UPA'nın (Ukrayna İsyân Ordusu), Polonyalılara ve Ruslara karşı düşman

olduğu bilinmektedir. Lideri Stepan Bandera olan UPA, Nazi Almanyası'nın koruması altında bağımsız bir Ukrayna kurmak istemiş, ancak bu fikrin Almanyada çok karşılık bulmadığı düşünülmektedir. 1959'da bir Sovyet ajanı tarafından suikaste uğrayan Stepan Bandera'nın, 1990'lı yıllarda Ukrayna'nın batı bölgelerinde heykelleri yükselmiş ve Bandera'nın ardılları da siyasi konumlar elde etmişlerdir (Mirsky, 1997, ss. 125-126).

5.1.2. Ekonomik-sınıfsal dönüşüm

SSCB döneminde nüfusunun önemli kısmı köylülüğe dayanan Ukrayna, Stalin liderliğindeki 1930'lar boyunca sanayileşme alanında sıçrama yaşayarak, Birliğin en önemli ülkelerinden bir tanesi olmuştur (ATO Ukrayna Ülke Raporu, 2020).

Ukrayna'nın ekonomisi Sovyetler Birliği'nden devraldığı ağır sanayiye ve teknolojik açıdan cılız bir yapıya dayanmaktadır. Ancak, sanayi, enerji bağımlı ve eski bir teknolojik altyapıya dayansa da ülkenin sahip olduğu doğal kaynaklar ve SSCB döneminin planlama anlayışı sayesinde gelişkin bir noktadadır. Ukrayna, SSCB'nin dökme demir üretimine %50, çelik üretimine %40 ve çelik boru üretimine %25 civarında katkı yapan bir demir-çelik sanayisine sahipti. Ukrayna, SSCB'nin mineral gübre üretiminin %21'ini üstlenen, aynı zamanda plastik, lastik ve gübre üretimine de önemli katkıları olan bir kimya sanayisine sahipti (KTO Ukrayna Ülke Raporu, 2018).

Tarımsal üretim potansiyeli bakımından en güçlü ülkelerden biri olan Ukrayna, SSCB döneminde; tahılda %24, et ve süt alanında %25 ve şeker pancarında %58 oranında üretim gerçekleştirmekteydi. Son zamanlarda tarımsal faaliyetler tahıl, patates, şeker pancarı, ayçiçeği, soya fasulyesi üretimine dayanmaktadır. Bağımsızlıktan sonra sermaye girişinin ve özelleştirmenin ağır ilerlediği ülke, sektörel çeşitliliği ancak, 2000'li yıllarda Rusya ve Asya pazarlarından gelen talep sonucunda, metal ve kimyasal alanında gerçekleşen üretim artışıyla sağlayabilmiştir (KTO Ukrayna Ülke Raporu, 2018).

Ukrayna'nın 1990'lı yıllarındaki kapitalist dönüşümü, bu konuda cesur adımlar atan Rusya'ya nazaran, ağır ve programsız ilerlemekteydi. Mirsky'e (1997) göre, Sovyet "nomenklaturasından" arda kalan gruplar, Ukrayna'da yeni bir rantıye sınıfını oluşturmaktaydı, ancak ciddi bir iktidar odağı haline gelememişlerdir. Marksist akademisyen Kagarlitsky (2016), Rusya ile karşılaştırıldığında Ukrayna'da güçlü bir toplumsal konsensüsün oluşamamasının nedenini, ülkenin kaynaklarının sınırlı olması ve yönetici elitin kendi içindeki bölünmüşlüğüne bağlı olarak halk arasındaki meşruiyetinin sınırlı olmasına bağlamaktadır. 1990'lı yıllar

boyunca bu eksikliklerin de etkisiyle Ukrayna ekonomik ve politik anlamda oldukça zayıf ve istikrarsız bir dönem geçirmiştir.

Günümüzde 24 bölgeden oluşan Ukrayna, 2014'ün Mart ayında Rusya Federasyonu'nun Kırım'ı ilhak etmesi ve Donbas bölgesinin önemli bölümünün Rusya destekli gruplarda kalması nedeniyle önemli ölçüde zayıf düşmüştür. Donbas bölgesinin ülke sanayisinin %15'ine sahip olması, ihracatının %25'ini üstlenmesi, demir ve kömür rezervleri bakımından zengin olması Ukrayna'nın kayıplarının ne denli önemli olduğunu anlatmaya yeterlidir (ATO Ukrayna Ülke Raporu, 2020).

5.2. Rusya-Ukrayna İlişkilerinde Çatışma Alanları

SSCB'nin dağılması sonrasında Ukrayna ve Rusya arasındaki ilk ihtilaf çeşitli biçimlerde kendini göstermiştir: (i) SSCB'den kalan Karadeniz filosunun paylaşılması ve Kırım'ın statüsü; (ii) Ukrayna'daki Rusların azınlık statüsünün tanınması ve ilerletilmesi; (iii) nükleer silahların Ukrayna'dan alınarak Rusya'ya devredilmesi (Büyükkakıncı, 2004: akt. Uyaniker, 2018). Ancak zaman ilerledikçe, küresel ve bölgesel siyasetin evrimleşmesi yeni ihtilafları doğurmuş; Ukrayna ve Rusya arasındaki sorun uluslararası nitelik kazanarak, AB ve NATO genişlemesinin yarattığı gerilimle eklemlenmiştir. AB'nin 2008'de Doğu Ortaklığı programı çerçevesinde, Ukrayna ve Gürcistan gibi ekonomileri kendisine entegre etme çabaları, Rusya tarafından NATO genişlemesiyle uyumlu bir yayılma olarak görülmüştür: “Rus liderlerin gözünde AB genişlemesi, NATO genişlemesi için bir iz sürücüdür” (Mearsheimer, 2014, s. 3). Batı'nın yumuşak güç unsurlarına cevaben, Rusya'nın Gürcistan (2008) ve Ukrayana'da (2014) uyguladığı askeri yöntemler, “donmuş çatışmalar” temelinde tampon bölgeler oluşturma hedefiyle atılmış adımlardı (Matsaberidze, 2015).

5.2.1. 2004 Turuncu Devrimi

Batılı aktörler ve Rusya arasında bir çekişmeye dönüşen ilişkiler “Turuncu Devrim” olarak bilinen dönüşüm sonrasında çok yönlü açık bir kamplaşmaya evrilmiştir (Uyaniker, 2018). 2004 yılında gerçekleşen seçimlerde Viktor Yanukoviç'in %49 oyla seçilmesi, ülkedeki muhalefetin seçimlerde hile yapıldığı gerekçesiyle protesto gösterilerine neden olmuştu. ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell'in seçimleri tanımayacaklarını ve AB'nin Ukrayna ile ilişkilerini gözden geçireceğini belirtmesi sonrasında seçimlerin tekrarlanması kararı alınmıştı (VOA, 2004). Tekrarlanan seçimde Batıcı eğilimlere sahip olan Viktor Yuşçenko'nun %55 oyla seçilmesi halkta, ekonomik refah ve yolsuzlukların soruşturulacağı umutlarını yaratmıştır. Turuncu Devrim'den sonra Yuşçenko ve yeni Başbakan Yulia Timoşenko Batıcı eğilimlere

sahip iki lider olarak, Ukrayna'nın Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) ve AB'ne entegrasyonunu savunmuşlardır. Ancak, Ukrayna'nın DTÖ'ne katılmasından sonra Timoşenko, destekçisi olan otomobil üreticisi Tarel Vasadze'nin lobi yapmasının da etkisiyle kısmen korumacı politikalar yürütmüştür. Bunun üzerine AB ve DTÖ, Ukrayna'nın ithalat vergilerini kaldırması yönünde baskı kurarak, isteklerini kabul ettirmişlerdir (Langbein, 2016, ss. 12-13).

2004 Turuncu Devrimi'nin sosyal dinamiklerine bakıldığında, Batı Ukrayna'da bir ölçüde milliyetçilik ile sivil toplumun etkileşimi ile oluşan ve Orta Ukrayna'nın dinamizmini içine alan toplumsallığın ülkenin doğusundaki karşıt dinamiklere göre politize olma yönünden çok daha organize bir görüntü verdiği ve bu sayede başarıya ulaştığı fikri kabul görmektedir (Kuzio, 2010, s. 288-292). Ancak, Yuşçenko dönemi, eski yolsuzlukların üstünün örtüldüğü düşüncesinin kamuoyunda yaygınlaşması, Rusya karşıtı milliyetçi söylemlerin artması, ülkenin NATO üyeliğinin gündeme gelmesi ve ekonomik krizin ağırlığı sebebiyle son bulmuştur. Yuşçenko dönemini, Rusya'ya daha yakın duran Yanukoviç'in devlet başkanlığı dönemi izlemiştir (BBC, 2010).

5.2.2. 2014 Maidan dönemeci: pasif devrim için yeni bir laboratuvar

Batılı güçlerin Kiev'i Rusya'dan soyutlama gayretleri Batı yanlısı unsurlara ve sivil toplum kuruluşlarına finansman sağlanması yoluyla devam etti. ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Victoria Nuland, 1991'den 2013'ün sonlarına kadar Ukrayna'ya 5 milyar doların üstünde yatırım yapıldığı tahmininde bulunmuştur. ABD, Ulusal Demokrasi Vakfı aracılığıyla sivil topluma yönelik 60'ın üzerinde projeyi fonlamıştır (Mearsheimer, 2014, ss. 3-4).

Buna karşılık Rusya; kültürel yakınlık, ortak tarih, Rus Ortodoks Kilisesi, kitle iletişim araçları, sivil toplum kuruluşları, ekonomik iş birliği ve iş çevreleri gibi çeşitli yumuşak güç unsurları üzerinden, Ukrayna'nın politik süreçlerine müdahale etme yeteneğini geliştirmiş ve Ukrayna'yı Avrasya'da gelişmekte olan entegrasyon projesine katmak istemiştir (Lytvynenko ve Bogomolov, 2012). Bir yönü AB ile rekabet temelinde yürüyen Rusya-Ukrayna ilişkilerinin krize girmesinde, uzun yıllardır AB ile Ukrayna arasındaki ilişkilerin kilit noktası olan Derin ve Kapsamlı Serbest Ticaret Anlaşması (DCFTA) vardı.

Kagarlitsky'e göre, 2013 sonbaharı itibarıyla Kiev hükümeti fiilen iflas etmiş durumdaydı. Devlet Başkanı Yanukoviç IMF'ye başvurduğunda, fon Ukrayna ile AB arasında bir Ortaklık Anlaşması imzalanmasını herhangi bir kredinin koşulu haline getirdi. Çaresiz Kiev bürokratları bunu kabul etti ve olaylar felakete dönüştü. Ortaklık Anlaşması Ukrayna'nın sanayisini etkin bir şekilde kapatacak ve Ukrayna'yı Batılı siyasi ve askeri yapılara entegre edecekti. Resmi

NATO üyeliği Ukrayna anayasasında bir değişiklik gerektireceğinden ve önde gelen Avrupalı NATO güçleri de bu konuda istekli olmadığından, Ortaklık Anlaşması fiili üyelikle yetindi (Kagarlitsky, 2016, s. 515).

Yanukoviç, AB ile imzalanması gündeme gelen ortaklık anlaşmasına kadar siyasi hattını Rusya ve AB arasındaki gerilimli alan üzerinde belirlemiş, böylece AB'den mümkün olduğunca taviz elde etme amacı gütmüştür (Slobodchikoff, 2017, s. 77). Anlaşmanın reddi veya kabul edilmesi yönündeki uluslararası basıncın yanında iç dinamiklerin de etkisi söz konusuydu. Önceki dönemde Timoşenko'yu, yeni dönemde ise Yanukoviç'in Bölgeler Partisi'ni destekleyen Tariel Vasadze gibi güçlü oligarklar, anlaşmanın reddi için lobicilik yürütüyorlardı (Langbein, 2016, ss. 13-14). Rusya ise, anlaşmanın imzalanmasının, Ukrayna ile yapılan tercihli ticaret anlaşmalarının iptaline neden olacağını belirtmiş; iki ülke arasındaki bağımlılık seviyesini hatırlatacak biçimde, bazı ticari kısıtlamalarda bulunmuştur (Krickovic ve Bratersky, 2016, ss. 185-186). Öte yandan, mali durumu çöküşün eşiğine gelen Ukrayna ekonomisinin, 2015'in Temmuz ayına kadar vadesi dolacak olan 60 milyar ABD doları tutarında kredisi vardı. AB ile imzalanacak olan ortaklık anlaşması, yalnızca 618 milyon ABD doları tutarında yardımı öngörmekteydi. Böylece, Rusya'nın kurtarma paketinin Ukrayna için daha avantajlı olacağı fikri hâkim olmuştur. Ukrayna'nın gazının yarısından fazlasının Rusya'dan karşılanması da bağımlılık ilişkisinin enerji boyutunu gözler önüne sermekteydi (Adamczyk 2014; akt. Krickovic ve Bratersky, 2016, s. 186). 2013'te Rusya ile kriz baş göstermeden önce, Ukrayna'nın mali durumunun düzelmesi için kurtarma paketi kapsamında Rusya'nın kendisinden 15 milyar dolarlık (borç) tahvil satın alması ve gaz fiyatlarında 1/3 oranında indirim yapması gündeme gelmiştir (Slobodchikoff, 2017, s. 77). Nitekim, Ukrayna Cumhurbaşkanı Viktor Yanukoviç, AB ile ortaklık anlaşması imzalamak yerine yüzünü Rusya'ya döndü. Ancak, AB yanlısı Ukrayna muhalefeti anlaşmanın reddedilmesini sert bir protesto ile karşıladı. 2013'ün Kasım ayında Kiev'in Maidan isimli bölgesinde muhalefet unsurları ve polis arasında başlayan sokak çatışmaları, Viktor Yankuvoç'in Batı destekli muhalefet tarafından devrilmesi ile sonuçlandı.

Protestolara öncülük eden Ukrayna muhalefeti, genel anlamda Kiev bölgesi ve ülkenin batı bölgelerindeki Rus olmayan nüfus tarafından desteklenmekte ve aşırı sağdan AB yanlısı liberal muhalefete kadar geniş bir siyasi yelpazeye dayanıyordu. Yanukoviç ise ağırlıklı olarak Rusça konuşan Ukraynalılar ve ülkenin doğusundaki Rus nüfus tarafından desteklenmekteydi (BBC, 2014a). Kimliksel karşıtlık, 2 Mayıs 2014'te Odessa'da Çernomoretst ve Metalist Kharkiv futbol karşılaşması sonrasında çıkan olaylarda, sol eğilimli gruptan Sendikalar Evi binasına

sığıman onlarca kişinin katledilmesiyle had safhaya çıkmıştı. Rusya, katliamdan, Maidan protestolarında adlarını duyuran Sağ Sektör üyelerini ve neo-Nazi olarak adlandırdığı aşırı sağ grupları sorumlu tutarken, Ukrayna'nın soruşturmaları ilerletmediğini vurgulamaktaydı. Ukrayna hükümeti ise, Rusya'nın ülkeye yönelik bir işgal planını işletmek istediğini açıklamıştı (Habertürk, 2014). Odessa Katliamı'ndan sonra Ukrayna'nın doğu bölgelerinde Rusya yanlısı silahlı grupların kamu binalarını ele geçirmesi ve AGİT gözlemcilerini alıkoyması (BBC, 2014b) uzun sürecek bir silahlı çatışmanın kapısını aralamış ve Rusya destekli grupların Luhansk ve Donetsk bölgelerinde özerklik ilan etmesinin dayanağı olmuştu.

5.2.3. Kırım'ın ilhakı

2014'ten itibaren Ukrayna ile ilişkilerin çözümsüz bir noktaya sürüklenmesi, Rusya'yı, sert güç kullanımını bir dış politika enstrümanı olarak benimsemeye yöneltmiştir. 2014'te Kırım'ın, Rusya'ya katılıp katılmaması yönünde yapılan referandum sonucu gerekçe gösterilerek Rusya tarafından ilhak edilmesi, nüfusunun bir bölümü Rus etnisitesine dayanan bölge ülkelerinin kaygılanmasına ve Rusya'nın dış politikasının kimlik temelli yayılmacılığa kaydığı yönünde şüphelerin doğmasına neden olmuştur (Baharçipek ve Ağır, 2015, 43). Karadeniz hakimiyeti konusunda kilit rolde olan Kırım'ın Rusya tarafından ilhak edilmesi, aslında tek bir nedene dayanmamaktadır. Yer altı ve yer üstü kaynakları bakımından zengin olan Karadeniz, ticaret ve tedarik zincirindeki rolü ve Mavi Akım ve Türk Akım gibi doğal gaz boru hatlarının geçiş bölgesi olması sebebiyle jeopolitik bir ağırlığa sahiptir. Öte yandan, Karadeniz'e kıyıdaş olan 6 ülkenin üçünün NATO üyesi olmasının yanı sıra Gürcistan ve Ukrayna'nın da NATO'nun "Barış İçin Ortaklık" iş birliğine dâhil edilmesi, Karadeniz'i Rusya nezdinde güvenliğin tesis edilmesi gereken kritik bir alan haline getirmektedir (Güler, 2021). Bu açıdan, Kırım'ın ilhakı; Rusya'nın sınırları dışındaki Rus etnisitesinin, zaman zaman Rusya'nın dış politikasında kolaylaştırıcı bir unsur olabildiğini göstermiştir (Baharçipek ve Ağır, 2015, 43).

AB, Rusya'nın Kırım'ı hukuksuz biçimde ilhak ettiğini ve Doğu Ukrayna'yı istikrarsızlığa sürüklediğini; AB'nin bu eylemleri kabul etmeyeceğini ilan etmiştir: "AB'yi güçlendireceğiz, doğu komşularımızın direncini artıracamız ve AB'ye yönelik yaklaşımlarını özgürce belirleme haklarını destekleyeceğiz. Aynı zamanda, AB ve Rusya birbirine bağımlıdır. Bu nedenle, Rusya'yı anlaşmazlıkları tartışmak ve çıkarlarımız örtüşüğünde iş birliği yapmak için devreye sokacağız" (Avrupa Birliği Dış İlişkiler Servisi, 2016). Ancak, AB'nin ılımlı ve uzlaşmacı bir yön de barındıran bu mesajı, Rusya'nın, AB ve NATO genişlemelerini tehdit olarak

algılamasına engel olamamış; Rusya, bölge üzerinde artan biçimde basınç uygulamaya devam etmiştir.

John Mearsheimer, Ukrayna ve Rusya arasındaki sorunun, öncelikle Batılı aktörlerin genişleme eylemlerini sonlandırarak, Rusya'nın güvenlik kaygılarına kulak vermeleriyle ve Ukrayna'nın tarafsız ve egemen bir devlet olarak kabul edilmesiyle çözüme kavuşabileceğini düşünmekteydi. Ayrıca, ABD'nin Çin'i sınırlandırma hedefi kapsamında Rusya'ya duyduğu ihtiyaç, Ukrayna'da sağlanacak bir barış ortamının önemini artırmaktaydı (Mearsheimer, 2014, s. 12). Bugün gelinen noktada, ABD ve Rusya arasında Çin'i dengelemeye yönelik bir yakınlaşmadan uzaklaşmıştır. Zira, 2014'te Ukrayna Ordusu ve ülkenin doğusundaki ayrılıkçılar arasında başlayan silahlı çatışma, Şubat 2022'de Rusya'nın direkt olarak dâhil olduğu bir savaşa evrilmiştir.

5.2.4. Minsk 1 ve Minsk 2 anlaşmaları

Ukrayna'nın doğusunda süren çatışmaların durdurulması ve bir uzlaşma zemininin yaratılması amacıyla, 2014 yılının Eylül ayında Belarus'un başkenti Minsk'te Ukrayna, Rusya, Ukrayna'nın ayrılıkçı iki bölgesinin temsilcileri ve AGİT'in katıldığı bir buluşma gerçekleşmiştir. Toplantı sonucunda imzalanan Minsk Anlaşması kapsamında üzerinde mutabakata varılan 12 maddeden bazıları şöyledir:

- Acil ateşkes ilan edilmesi.
- Esir takası.
- Ağır silahların kaldırılması.
- Paralı askerlerin geri çekilmesi.
- Ateşkes sürecinin AGİT tarafından izlenmesi
- Donetsek ve Luhansk'ta ayrılıkçıların elindeki bölgelere idari yetkiler devredilmesi.
- Ülkede “kapsayıcı ulusal diyalog” sürecinin devam ettirilmesi.
- Rusya-Ukrayna sınırının AGİT tarafından gözlenmesi ve iki ülke sınırında tampon bölgeler oluşturulması (BBC, 2022a).

Birinci Minsk Anlaşması, tarafların karşılıklı ihlalleri ve suçlamaları sonucu anlamını yitirdi. Almanya ve Fransa'nın arabuluculuk faaliyetleri çerçevesinde, 13 maddeden oluşan ikinci Minsk Anlaşması ise Şubat 2015'te imzalandı. Kiev, ayrılıkçı bölgelere özerklik statüsü verilebileceğini, ancak “federal” bir oluşuma gitmelerini reddettiğini açıkladı. Kiev, ayrıca,

Rusların anadil kapsamında belirttikleri talepleri karşılayabileceğini belirtmiştir. Ayrılıkçıların temsilcileri, ele geçirdikleri yeni bölgelerden çekilmeyeceklerini; Ukrayna'nın Donetsk ve Luhansk'a uyguladığı ekonomik ambargoların sonlanması; özerklikten yana değil, Ukrayna'dan ayrılmayı seçtiklerini belirtmişlerdir (BBC, 2022a). Rusya Silahlı Kuvvetler Genel Kurmay Başkanı Valeriy Gerasimov, Ukrayna'nın Donbass bölgesinde ABD'den tedarik ettiği Javelin anti-tank füze sistemini ve Türkiye tarafından satılan keşif/saldırı insansız hava araçlarını kullanmasının Minsk Anlaşması'nı zedelediğini açıklamıştır. Nitekim, ikinci Minsk Anlaşması da tarafların ihlalleri ve karşılıklı suçlamaları sonucu çatışma çözümü konusunda başarısız olmuştur.

5.2.5. 2022 Rusya müdahalesi

Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in 21 Şubat 2022'de Luhans ve Donetsk halk cumhuriyetlerinin bağımsızlık kararını tanınması, Minsk Anlaşması'nın bittiğinin göstergesiydi. Putin, aynı gün yaptığı açıklamada, Rusya'nın güvenlik kaygılarını ve çıkarlarını tarihsel referanslar içerecek şekilde geniş kapsamda değerlendirmiştir.

NATO genişlemesine sıkça vurgu yaptığı konuşmada; Avrupa'nın eşit ve bölünmez güvenliğine yönelik müzakerelerin Batı tarafından yıllar boyunca önemsenmediğini dile getirmiştir. Sovyetler Birliği'nin 2. Dünya Savaşı'nı önlemek için gösterdiği çabaların hatalı olduğuna işaret ederek, Rusya'nın bu hatayı tekrarlamayacağını belirtmiştir. Putin'in konuşmasında dikkat çeken bir diğer vurgu ise, Rusya'nın sahip olduğu nükleer silah gücünün kendisine yönelik bir saldırıyı ağır biçimde cezalandıracak kapasitede olduğudur. Putin, Rusya'nın sınırlarında gerçekleşecek bir "askerileştirme" planının, Rusya'yı on yıllar boyunca meşgul edecek bir güvenlik problemi yaratacağının altını çizmiştir. NATO'nun öncü ülkelerinin Ukrayna'da Neonazi grupları ve aşırı milliyetçileri desteklediklerini ve bu grupların Rusya'ya saldırı hazırlığında olduklarını belirterek, çatışmanın Rusya nezdinde kaçınılmaz olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, BM Şartı'nın 7'nci bölüm 51'inci maddesine atıfta bulunarak, Ukrayna'ya gerçekleştirilecek olan müdahaleyi "özel bir askeri operasyon" olarak nitelemiştir. Rusya'nın müdahalesinin işgal olmadığını; "Ukrayna'nın demilitarizasyonunu, de-Nazifikasyonunu, keza Rusya Federasyonu vatandaşları da dâhil sivil halka karşı sayısız kanlı suç işlemiş olanları yargıya teslim etmeyi" hedeflediğini açıklamıştır. Ek olarak, Kırım ve Sivastopolulların Rusya'ya katılımını, "tarihi vatan" yönünde yapılmış bir tercih olarak değerlendirmiştir (Medya Günlüğü, 2022).

Putin, 9 Mayıs 2022’de Moskova’nın Kızıl Meydanı’nda gerçekleştirdiği konuşmada da benzer tezleri yinelemiştir. Söz konusu konuşmayı güvenlikleştirme ekseninde okuyan bir çalışma, Putin’in birkaç noktadan konuşma edimlerine başvurduğunu savunmaktadır:

(a) Rusya’nın etki alanında uzun süredir devam eden Batı müdahaleciliği ve Soğuk Savaş sonrası dönemde devletin dışlanması; (b) Batılı olmayan devletlere karşı Batı’nın ikiyüzlülüğü ve çifte standardı; (c) Rusya’nın kendisini Batı yayılcılığının yarattığı varoluşsal tehditten korumaya yönelik meşru hakkı; (d) Rusya’nın vatandaşlarını Batı’ya ve Batı destekli Nazi Ukrayna hükümetine karşı korumaya yönelik yasal ve tarihi hakkı; (e) Rusya’nın zengin tarihi ve kültürü ile Rusya’nın Uluslararası sistemde çoğulculuğun ve çeşitliliğin koruyucusu olarak (Fusiek, 2022, s. 111).

Putin’in 21 Şubat 2022 tarihli açıklamasından, Rusya’nın Ukrayna’ya yönelik müdahaleyle, üç hedefe odaklandığı anlaşılmaktadır: 1) Askeri hedef, Donetsk ve Luhansk cumhuriyetlerinin idari sınırlarının tamamlanmasını; 2) siyasi hedef, Neonazi olarak belirtilen Sağ Sektör ve Azov Taburu gibi örgütlerin liderlerinin yargılanmasını; 3) stratejik hedef, Ukrayna’nın askeri gücünün ve Neonazi grupları da içeren rejiminin ortadan kaldırılmasını içermektedir (Medya Günlüğü, 2022). Donbass bölgesi ağır madencilik, çelik üretim kapasitesi ve büyük kömür rezervleri bakımından köklü bir endüstriyel geçmişe sahip (Washington Post, 2022) olmasıyla, Rusya’nın belirlediği hedeflerin maddi dayanaklarını da güçlendirmekte.

Savaş ortamı sürerken, Rusya’nın söz konusu hedeflere ulaşip ulaşmayacağına dair yorumlar erken değerlendirmeler olacaktır. Ancak, Rusya’nın Ukrayna toprakları üzerinde belirlediği somut hedefleri dışarıda bırakırsak, çatışmanın dinamiklerinden yola çıkarak dünya ve bölge siyasetinin nereye evrildiğini anlamaya dönük geliştirilen tahlillerin incelenmesi elzemdir.

Yalın’a göre, çatışmanın hedefi yaptırımları olanaklı hale getirerek Rusya’yı bir bunalım ortamına çekmek ve örtük bir amaç olarak ABD’nin istekleri doğrultusunda Almanya’yı dizginlemek. Yalın, Donald Trump döneminde ABD’nin Almanya ile girdiği gümrük mücadelesini hatırlatarak, ABD’nin, kendi kampındaki ülkeleri baskılamak istediğini belirtmektedir (Yalın, 2022). Çatışma sürerken yapılan değerlendirmelerden bir diğer yoruma göre, çatışmanın ortaya çıkardığı tablo verili durumda şunu gösteriyor:

- (1) Stratejik seviyede, Batı zafere daha yakın ve NATO daha güçlü hale geliyor.
- (2) Siyasi seviyede Batı artık Donbass bölgesine özerklik verilmesinin önünü açan Minsk Anlaşması’nı reddediyor.
- (3) Harekat boyutunda, savaş muhtemelen uzun sürecek ve daha çok sivil ölecek. Savaşın daha kısa sürmesi, Ukrayna’nın karşı taarruz için yeterli güce sahip olmasına bağlı (Yılmaz, 2022a).

Yılmaz, ayrıca, Batı’nın Rusya’ya yönelik yaptırımlarla ve Ukrayna’ya silah desteğinde bulunmakla, Rusya’da uzun vadede bir çöküş ya da rejim değişikliği yaratmak istediğini düşünmektedir (Yılmaz, 2022a). Rusya’nın, Batılı ülkelerin kimliklerini taşıyan savaşçıların bilgilerini yayınlamasını hatırlatarak, Batı’nın Ukrayna’yı bir vekil güce dönüştürdüğünü

savunmaktadır. Diğer yandan, NATO Doğu Avrupa'ya askeri güç yığarak güçlü bir hat inşa etmeye devam ederken (Yılmaz, 2022a), Finlandiya ve iki asırlık tarafsızlığıyla bilinen İsveç'in NATO üyeliklerinin gündeme gelmesi Rusya'nın tepkilerini çekmiştir. Bir yanda, bu iki ülkenin NATO'ya katılımının Avrupa güvenliğini artıracığı, diğer yanda, çatışmanın bölgeselleşebileceğine yönelik endişeler dillendirilmektedir (BBC, 2022b). Sonuç olarak, NATO'nun 5. maddesinin sağladığı güvenlik şemsiyesinden istifade etmek isteyen iki ülkenin ve NATO üyesi tüm ülkelerin parlamentolarında oylamalar gerçekleşmiş, her üyenin onayını gerektiren süreç Finlandiya ve İsveç'in birlik üyesi olmasıyla nihayete ermiştir.

Yılmaz (2021), Rusya'nın 2016'da yayınladığı Dış Politika Konsepti'nden hareketle, Rusya'nın "ABD ile kıyaslanabilir bir dünya gücü olmak" ve "eski Sovyet coğrafyasında kendi etki bölgesini oluşturmak" istediğini düşünmektedir (Yılmaz, 2021).

Öte yandan, savaş tırmandıkça nükleer silahların da kullanılabileceği yeni bir dünya savaşı ihtimalinin arttığına dair söylemler gitgide artmaktadır. Marksist teorisyen Harvey'e (2022) göre,

Hem kapitalist şirketler hem de güç blokları arasındaki zorlayıcı rekabet yasalarına boyun eğmek, ne yazık ki büyük sermaye tarafından gelecekte sonsuz sermaye birikimini destekleyici yol olarak hâlâ görülse de, gelecekteki felaketlerin reçetesidir. Böyle bir zamanda tehlike, her iki taraftaki en küçük muhakeme hatasının kolayca, Rusya'nın şimdiye kadarki ezici ABD askeri gücüne karşı kendini koruyabileceği nükleer güçler arasında büyük bir çatışmaya dönüşmesidir.

Bu çatışma o kadar ciddidir ki, hem Ukrayna Devlet Başkanı Leonid Kravchuk hem de eski Sovyet Devlet Başkanı Mikhail Gorbachev bunun yeni bir nükleer Dünya Savaşına yol açabileceği uyarısında bulunmuşlardır (Desai ve diğ., 2016). Yılmaz'a göre, ABD'nin dillendirdiği ve Ukrayna'ya yönelik bir Rus işgalinin ardından Çin'in de Tayvan'ı işgal edebileceğine dair kaygılar, nükleer ve biyolojik silahların kullanılabileceği bir 3. Dünya Savaşı'nı işaret etmektedir (Yılmaz, 2021). Diğer yandan, NATO 2030 belgesinde Çin'in durdurulması hedefinin açıkça belirtilmesi, NATO'nun maksimalist hedeflere yönelmede hızlandığı anlamına gelmektedir.

Loftus'a (2021) göre, pek çok aktörün doğal kaynakları için Rusya'ya bağımlı olduğu, birbiriyle son derece bağlantılı bir küresel ekonomide, Rusya'yı attığı adımlar nedeniyle tamamen izole etmenin çok geniş kapsamlı yansımaları olacaktır. Bu bağlamda, Rusya'ya bağlı kalmak AB'nin, AB'ye bağlı kalmak da kesinlikle Rusya'nın ekonomik çıkarına olacaktır. Yazar, Rusya'ya uygulanan sert yaptırımlara rağmen Almanya ve Rusya arasında Nordstream 2 (Kuzey Akım 2) boru hattının geliştirilmesi için yapılan müzakereleri bu kapsamda değerlendirmiş ve gelecekte rekabetle karışık bir iş birliğini öngörmektedir (Loftus, 2021, s. 208). Ancak, geline

noktada, Minsk anlaşmalarının uygulanamaması ve Kuzey Akım 1'in sabotaj sonucu ortadan kalktığına dair karşılıklı suçlamalar (Diken, 2022), Ukrayna çatışmasında diplomatik yolların giderek tükenmesinin ve askeri araçların politikadaki üstünlüğünü korumasının emareleri olmuştur.

2024 yılına geldiğimizde, Kiev'in Batılı ülkeler tarafından silahlandırılmasının devasa boyutlara ulaştığını görmekteyiz. Kiel Enstitüsü'nün derlediği verilere göre, Şubat 2022 ile Temmuz 2023 arasında NATO'nun ve AB ülkelerinin Kiev'e taahhüt ve teslim ettikleri askeri yardım miktarı 95 milyar euroya denk gelmekteydi. İngiltere'nin dâhil edildiği Avrupa ülkelerinin taahhüt ettikleri yardımların teslimi zamana yayılırken, ABD taahhütlerinin büyük bölümünü teslim etmişti. Savaşın başlangıcında 40.000'den fazla hafif silah ve 17.000 kara ve hava savunma sistemi, düşman hatlarının gerisine uzanabilen obüsler, çoklu roketatar sistemleri, insansız hava araçları ve savaş helikopterleri teslim edildi. NATO Genel Sekreteri Jens Stoltenberg, Nisan 2023 itibarıyla Kiev'e 230 tank ve 1550 zırhlı araç teslimatı gerçekleştiğini belirtmiştir (Euronews, 2023). AB Konseyi, Daimi Temsilciler Komitesi'nde (COREPER) çıkan uzlaşa ile beraber Ukrayna'ya asker yardım adına Avrupa Barış Fonu (EPF) aracılığıyla Ukrayna Destek Fonu (UAF) adıyla özel bir fon oluşturulmasını ve EPF finansal sınırının 5 milyar euroya çıkarılmasını kabul etti (ABC, 2024).

2024 yılının sonlarına doğru savaşın seyrinde oldukça dikkat çekici gelişmeler meydana gelmiştir. Joe Biden yönetiminin, iktidarı Trump'a devretmeden hemen önce Ukrayna'nın Rusya'ya karşı ATACMS (Army Tactical Missile System) füzeleri kullanmasına onay vermesi radikal bir gelişme sayılabilir. Savaşta önemli bir eşiğin aşılmasına neden olan bu olay Rusya'nın nükleer doktrinde değişikliğe gitmesine yol açmış, bu da nükleer güvenliğe dönük endişeleri Soğuk Savaş sonrası süreçte en yüksek noktaya taşımıştır. Putin yönetiminin onayladığı Yeni nükleer doktrine göre bir ülke, nükleer güç sahibi bir devletten aldığı destekle Rusya'ya balistik füze saldırısı düzenlerse, Rusya'nın bu saldırıya nükleer cevap verme hakkı vardır (Karar, 2024). Hemen akabinde, Ukrayna'nın İngiliz Storm Shadow füzeleriyle Rusya'ya saldırması savaş gerçek anlamıyla Rusya topraklarına taşınmış oldu.

Savaşın ekonomik yansımalarına bakarsak, aynı zamanda dünyanın COVID-19 salgını sonrası ekonomik toparlanmasını da tehlikeye attığı varsayılıyor: enflasyon, gıda güvenliği, enerji güvenliği ve daha fazla tedarik zinciri baskısı, dünya çapında politika yapıcılarının üstesinden gelmesi gereken birçok zorluk arasında yer alıyor. Savaş, 1970'lerden bu yana yaşanan en büyük enerji fiyat şokunu tetikledi ve bu da dünya ekonomisi üzerinde ağır bir yük oluşturdu. Son enerji kullanımı için harcanan GSYH'nin tahmini payı, 2020'de %9'un altında iken 2022'de

%16'nın üzerine çıktı (OECD, 2022a). Diğer yandan, savaş baskısına rağmen küresel büyümede direncin sürdüğüne ve ilerleyen yıllarda da süreceğine dair iyimser beklentiler mevcut. 2023 yılında küresel büyüme, sıkılaştıran finansal koşulların yarattığı baskıya ve Rusya'nın Ukrayna'ya saldırısı ve Orta Doğu'da gelişen çatışma dâhil olmak üzere diğer olumsuz faktörlere rağmen yıllık %3'ün üzerinde bir oranda devam etti. Küresel GSYİH büyümesinin 2024'te %3,1 ve 2025'te %3,2 olması öngörülüyor. Gıda fiyatları konusunda ise, buğday ve mısır gibi önemli mahsullerde iyi hasatlar elde edildiğinden, fiyatların Ukrayna'da savaşın başlamasından sonra ulaşılan yüksek seviyelerden hızla düşmesi nedeniyle gıda fiyatları enflasyonu da çoğu ülkede keskin bir düşüş gösterdi (OECD, 2024).

Toplumsal güvenliğe göz atarsak, savaşın birincil coğrafyası olarak işgücünün tükenişe geçtiği ve uluslararası yardımlara bağımlılığı son derece yüksek olan Ukrayna'da insani kriz de derinleşmeye devam etmektedir. Ukrayna hiç olmadığı kadar etnik temellerde bir ayrışmaya sahne olmuşken ülkenin toprak ve ulusal bütünlüğü de parçalanma noktasına gelmiştir.

6. SONUÇ

SSCB'nin yıkılması sonrasında dünya siyasetinde birbirine tezat birçok beklenti ortaya çıkmıştır. Bir yanda, uluslararası düzenin bağımlılık ilişkileri çerçevesinde barışa evrileceği beklentisi hakimken, diğer yanda, uluslararası sistemin çok kutupluluğa evrilerek yeni bir küresel mücadeleyi doğuracağı fikri hâkim olmuştur. Küresel hegemonyanın parçalanışı çeşitli biçimlerde açığa çıkarken, NATO ve ABD kendi hegemonyalarını yeniden tesis etme uğraşı içine girmişlerdir. Bu anlamda, Rusya'nın, 2000'li yıllarla beraber bölgesel ve küresel çapta aktif pozisyona geçmesi, Batılı aktörler tarafından, hegemonik düzene bir meydan okuma ve durdurulması gereken bir yayılma stratejisi olarak algılanmıştır. Ancak, Rusya'nın küresel kapitalist düzene eklemleniş biçimi ve Avrupa güvenliğinin önemli bir aktörü olması, çeşitli açılardan zorluklar yaratmaktadır.

Rusya 2014'ten önce, Ukrayna'daki nüfuzunu ekonomik araçlar, sivil toplum ilişkileri, iş dünyası, medya ve kültürel araçlar üzerinden de genişletme gayreti göstermiştir. Ancak, Batılı aktörlerin 2014 Maidan hareketine destekleri, Rusya'nın dış politika stratejisinde, NATO ve AB genişlemesinin durdurulmasını zorunlu kılmıştır. Rusya'nın askeri faaliyetleri; bölgesel entegrasyona yönelik girişimleri, geliştirdiği ekonomik iş birlikleri ve “yakın yurtdışı” olarak adlandırdığı bölgedeki Rus nüfusunu koruyacağına yönelik kararlı söylemleri ile bütüncül biçimde okunmalıdır. Diğer yandan, jeopolitik değerinden dolayı Rusya açısından vazgeçilmez bir alan olan Kırım bölgesi de çatışmanın dinamikleri arasına yazılmalıdır.

Bu bağlamda, tek bir nedene dayanmayan Ukrayna sorunu, karmaşık bir ilişkiler ağının karakteristiğini yansıtmaktadır. Ancak son kertede, Rusya'nın Ukrayna politikasını belirleyen motivasyonların temelinde, Rus sermayesinin çıkarları etrafında örülen hegemonyanın dışarıya doğru genişleme göstermesi yatmaktadır. Lakin, bu genişlemenin politik-militer yansımaları uluslararası güç ilişkileriyle birlikte ele alındığında -giriş bölümünde araştırma sorusu olarak ortaya konan Rusya'nın bölgesel bir hegemonya olup olmadığı sorusu da düşünüldüğünde- Rusya'nın bölgesel hegemonya ötesinde bir kavramla açıklanmasının zor olduğu görülür.

NATO'nun silahlanmayı teşvik edici politikaları, aktörlerin karşılıklı ekonomik yaptırımlarının sürmesi, Avrupa'nın enerji tedarikini sağlayan Kuzey Akım 1 boru hattının sabotaj sonucu ortadan kalktığına dair karşılıklı suçlamalar, çevre ve nükleer güvenliğini tehdit eden Zaporijya Nükleer Santrali etrafında gelişen askeri çatışmalar, Rusya'nın savaşın genişleyebileceğine dönük uyarıları ve “yakın yurtdışı” politikaları... Bu gelişmelerin hemen hepsi Avrupa'da “bölünmüş bir güvenlik” durumu yaratmıştır. Neticede, küresel hegemonyanın gerileyişiyle

beraber kaba güç unsurlarının öne çıkması, yakın dönemde Avrupa’da istikrarlı bir güvenlik kuşağının oluşmasını ötelemekte ve güvenlik sektörleri arasındaki negatif etkileşimi had safhaya çıkarmaktadır.

Öte yandan, AB’nin kendi güvenlik anlayışını NATO şemsiyesi altında kurgulaması zorunluluğu ve Rusya’nın yarattığı basınç düşünüldüğünde, bu aktörün yakın zamanda bir güvenlik aktörüne dönüşeceği beklentisini boşa düşürmektedir. Ancak, AB yumuşak güç unsurlarını etkili biçimde kullanan bir aktör imajını Ukrayna savaşından sonra geriye atmak zorunda kalmıştır. Rusya’ya karşı NATO ile uyumlu bir cevap arayan AB, bu çerçevede Ukrayna’ya yönelik silah ve lojistik desteğini açıktan işleten (Gözkaman, 2024) ve birlik üyeleri arasında silahlanmayı teşvik eden bir pozisyona gelmiştir.

Ukrayna’nın Batılı aktörler tarafından desteklenmesi, Rusya’yı yıllarca oyalayacak bir çatışmanın içinde tutma taktiği olarak görülmekte (Yılmaz, 2022a) ve Atlantik ittifakının Çin’e yönelme hedefiyle birlikte düşünülmektedir. Fakat, Batılı aktörlerin Ukrayna sorununa tam bir uyumluluk içinde yaklaştıklarını söylemek güçtür. AB’nin güçlü iki ülkesi olan Almanya ve Fransa’nın, ABD’nin öncü olduğu bir politikayı tam olarak benimsemeyecekleri iddiası da dikkate alınmaya değerdir (Kızlak, 2022).

Giriş kısmında araştırma sorusu olarak not düşülen “hegemonyanın gerilemesi tartışması gerçekçi midir” sorusuna dönmek gerekirse, ABD hala birçok alanda üstünlüğe sahip olduğu için hegemonik bir geçişin yaşandığını iddia etmek zordur, ancak diğer güçlerin göreceli olarak güç kazandığı ve ABD için gerçek rakipler haline geldiklerini düşünmek yersiz değildir (Loftus, 2021, s. 210). Bir zamanlar hegemonik bir güç olan Britanya’nın yerini ABD’nin alması gibi, alternatif bir ülkenin de kapitalizmin ana devleti olarak Amerika’yı geçmesi mümkündür (Tozzo, 2018, ss. 130-131). Ancak tartışıldığı gibi, ABD hegemonyası gerileme içinde olsa da şu anda büyük rakiplerin ABD’nin yerini hegemon olarak doldurmaları için önlerinde uzun bir yol var (Ikenberry, 2015; Öner, 2018; Tozzo, 2018; Birdal, 2021).

Savaştan büyük zarar gören Ukrayna’nın yeniden inşası gündemi aktörlerin dikkatini çekmektedir. OECD’nin savaş sürerken yayınladığı bir rapora göre, “OECD üyesi ülkelerden ve uluslararası kuruluşlardan sağlanacak kamu fonları ve özel yatırımlar hayati önem taşıyacaktır. Sermayeye üstün erişimleri ve daha geniş finansman imkanları göz önüne alındığında yabancı çok uluslu şirketler ihtiyaç duyulan altyapı ve sanayinin yeniden inşasında önemli bir rol oynayabilir (OECD, 2022c)”. Bu vurguyu “gücün kapitalist mantığı” içinde

düşünürsek, Ukrayna çatışması uzun vadede sermaye birikiminin sürdürülmesi için savaşın maddi anlamını güçlendirmektedir.

Rusya ve Ukrayna arasında Şubat 2022’de başlayan silahlı çatışmanın hala sürüyor olması, geleceğe dair net bir öngörü yapmayı zorlaştırmaktadır. Ancak, araştırmanın dayanaklarından biri olan, savaş NATO’yu da içine alan kapsamlı bir savaşa evrilebilir mi, sorusuna cevap aramak gerekirse, Avrupa’da kapsamlı bir savaşın çıkma olasılığının Soğuk Savaş’tan bu yana en yüksek seviyeye geldiği söylenebilir. NATO genişlemesinin Finlandiya ve İsveç’i de kapsamaması; Batı tarafından Ukrayna’ya silah desteğinin yoğunlaşması, balistik füzelerin ve hava savunma sistemlerinin teslim edilmesi Avrupa’daki güvenlik statükosunun geride bırakıldığına işaret etmektedir.

Toparlamak gerekirse, küresel güvenliği de tehdit eden Ukrayna krizinin, farklı krizleri tetiklemesi ve hegemonya krizini daha da derinleştirmesi beklenmelidir. Loftus’a (2021, s. 207) göre, uluslararası ilişkileri etkileme kabiliyetine sahip olan diğer devletlerin artan göreceli gücü nedeniyle dünya artık daha az istikrarlı olacaktır. Diğer güçler nüfuz kazandıkça, kaçınılmaz olarak yeni tanımlanmış etki alanları ortaya çıkacaktır. Bu durum, Batı bu alanlarda hakimiyetini korumak için mücadele ederken hem Rusya hem de Çin açısından görülebilir.

KAYNAKLAR

- Açıkmeşe, S. A. (2008). Kopenhag Okulu Ve Realist Güvenlik Çalışmaları'nda Aktör Tehdit ve Politika: Avruap Güvenliği Üzerine Bir Değerlendirme. Ankara. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=QvPJJuFCPEJ9NwJY63gopQ&no=sJoCphH4emp-yTx0a_F1IQ adresinden alındı
- Adana Ticaret Odası (ATO). (2020). *Ukrayna Ülke Raporu*. https://ihracatdestek.org.tr/uploads/ukrayna-ulke-raporu-16-50-31_1606134951.pdf adresinden alındı
- Akman, H. (2014). Kırım-Sivastopol Üssü ve Karadeniz Rus Filosunun Paylaşım Sorunu. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* , 9(1), 1-20.
- Cordesman, A. H., Hwang, G. (2022). The Ukraine War: Preparing for the Longer-term Outcome. *Center for Strategic and International Studies (CSIS)* (2022). <https://www.jstor.org/stable/resrep40564> adresinden alındı
- Arı, T. (2014). Uluslararası İlişkilerde Büyük Tartışmalar ve Post Modern Teoriler. T. ARI (Dü.) içinde, *Postmodern Uluslararası İlişkiler Teorileri - 2* (s. 1-48). Bursa: DORA.
- Arrighi, G. (2010). *The Long Twentieth Century*. Verso.
- Ataç, E. (2021). Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (European Bank for Reconstruction and Development (EBRD)). *Avrupa Birliği Ansiklopedisi* (s. 199-200). içinde İstanbul: Anadolu Basın Merkezi.
- Avrupa Birliği Dış İlişkiler Servisi. (2016). *A Global Strategy for the European Union's Foreign And Security Policy*. https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/eugs_review_web_0.pdf adresinden alındı
- Baharçipek, A., Ağır, O. (2015). KIRIM'IN RUSYA FEDERASYONU'NA BAĞLANMASININ RUSYA'YA KOMŞU ÜLKELERE OLASI ETKİLERİ. *Akademik Bakış Dergisi*(51), 2-47. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/383106> adresinden alındı
- BBC. (2010). *Ukrayna'da turuncu devrim biterken*. https://www.bbc.com/turkce/izlenim/2010/01/100122_fooc_ukraine adresinden alındı
- BBC. (2014a). *Beş soruda: Ukrayna'da neler oluyor?* https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/01/140123_ukrayna_soru_cevap adresinden alındı
- BBC. (2014b). *Odessa'da çatışmalar: 31 ölü*. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/05/140502_odessa_yangin adresinden alındı
- BBC. (2017a). *Avrupa'nın 'NATO'ya alternatifi' Pesco hakkında bilinmesi gerekenler*. BBC NEWS Türkçe: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-41978775> adresinden alındı

- BBC. (2017b). *Uluslararası Danışma Konseyi: NATO, Soğuk Savaş'tan bu yana en zayıf dönemini yaşıyor*. BBC NEWS Türkçe: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41940713> adresinden alındı
- BBC. (2022a). *Minsk Anlaşması nedir, neleri kapsıyor ve tarafları kimler?* <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-60488784> adresinden alındı
- BBC. (2022b). *Finlandiya ve İsveç'in olası NATO üyeliği Avrupa'yı daha mı güvenli yoksa tehlikeli mi yapar?* <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-61375862> adresinden alındı
- Becher, K. (2004). Has-Been, Wannabe, Or Leader: Europe's Role In The World After The 2003 European Security Strategy. *European Security*, 13(4), 345–359. doi:10.1080/09662830490500008
- Birdal, A. (2021). *Hegemonya Bunalımı ve Çin*. Yazılama Yayınevi
- Bratersky, M., Krickovic, A. (2016). Benevolent Hegemon, Neighborhood Bully, Or Regional Security Provider? Russia's Efforts To Promote Regional İntegration After The 2013–2014 Ukraine Crisis. *Eurasian Geography and Economics*, 57(2), 180-202. doi:10.1080/15387216.2016.1211026
- Budd, A. (2013). *Class, States and International Relations*. Routledge.
- Buzan B, Hansen. L. (2009). *The Evolution of International Security Studies*. Cambridge University Press.
- Buzan B., Hansen, L. (2007). *Debating Security and Strategy and the Impact of 9-11* (Cilt 4). (H. L. Buzan B., Dü.) Sage Publications.
- Buzan B., Hansen, L. (2007). *The Transition to the Post-Cold War Security Agenda* (Cilt 2). Sage Publications.
- Buzan B., Hansen, L. (2007). *Widening Security* (Cilt 3). (H. L. Buzan B., Dü.) Sage Publications.
- Buzan B., Wæver, O. (2004). *Regions and Powers - The Structure of International Security*. Cambridge University Press.
- Buzan, B., Wæver, O. (1998). *Security_ A New Framework For Analysis*. Lynne Rienner.
- Buzan, B. (1983). *People, States And Fear: An Agenda For International Security Studies In The Post-Cold War Era* (2 b.). Whatsheaf Books.
- Buzan, B. (2016). *People, States & Fear: An Agenda For International Security Studies In The Post-Cold War Era*. ECPR Press.
- Carr, E. H. (2011). *Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi (1917-1929)* (1 b.). (L. Cinemre, Çev.) Yordam Kitap.
- Cox, R. W. (1983). Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method. *Millennium - Journal of International Studies* vol. 12 iss. 2, 162-175.

- Cox, R. W. (1996). Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method (1983). Sinclair, T. J., Cox, R. W., & Smith, S. (Dü.) içinde, *Approaches to World Order* (s. 124-143). New York: Cambridge University Press.
- Cox, R. W. (1996). Social Forces, States, and World Order: Beyond International Relations Theory (1981). Sinclair, T. J., Cox, R. W., & Smith, S. (Dü.) içinde, *Approaches to World Order* (s. 85-123). Cambridge University Press,.
- Cox, R. W. (1996). Towards a Posthegemonic Conceptualization Of World Order: Reflections On The Relevancy of Ibn Khaldun (1992). Sinclair, T. J., Cox, R. W., & Smith, S. (Dü.) içinde, *Approaches to World Order* (s. 144-173). New York: Cambridge University Press.
- Cox, R. W. (2004). Beyond Empire and Terror: Critical Reflections on the Political Economy of World Order. *New Political Economy*, 9(3), 307-323.
- Cross, S. (2015). NATO–Russia Security Challenges İn The Aftermath Of Ukraine Conflict: Managing Black Sea Security and Beyond. *Southeast European and Black Sea Studies*. doi:<http://dx.doi.org/10.1080/14683857.2015.1060017>
- Demir, S. (2010). Dünden Bugüne Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 6(11), 27-52. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/84526> adresinden alındı
- Denk, E. (2021a). Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (Conference on Security and Cooperation in Europe). *Avrupa Birliği Ansiklopedisi* (s. 189-192). içinde İstanbul: Anadolu Basın Merkezi.
- Denk, E. (2021b). Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (Organization for Security and Cooperation in Europe). *Avrupa Birliği Ansiklopedisi* (s. 192-194). içinde İstanbul: Anadolu Basın Merkezi.
- Desai, R., Freeman, A., & Kagarlitsky, B. (2019). The Conflict in Ukraine and Contemporary Imperialism. *International Critical Thought*, 6(4), 489-512.
- Devetak, R. (2013). Critical Theory. içinde, *Theories of International Relations (Fifth Edition)* (s. 162-186). Palgrave Macmillan.
- Diken. (2022). *Kuzey Akımı Gaz Boru Hattında Sabotaj İddiası: Taraflar Birbirini Suçluyor*. Diken: <https://www.diken.com.tr/kuzey-akimi-gaz-boru-hattinda-sabotaj-iddiasi-taraflar-birbirini-sucluyor/> adresinden alındı
- Dural, A. B. (2012). Antonio Gramsci Ve Hegemonya. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(39), 309-321.
- EUROCORPS. (2022). 06 01, 2022 tarihinde <https://www.eurocorps.org/> adresinden alındı
- Euronews. (2022a). NATO'da Savunmaya En Fazla Bütçe Ayıran Ülkeler Hangileri? Türkiye Kaçınıcı Sırada? Euronews: <https://tr.euronews.com/2022/02/17/nato-da-savunmaya-en-fazla-butce-ay-ran-ulkeler-hangileri-turkiye-kac-nc-s-rada> adresinden alındı

- Euronews. (2022b). *Üç AB Ülkesi, Avrupa'nın En Büyük Hava Savunma Projesinde Sonraki Adımda Anlaştı*. Euronews: <https://tr.euronews.com/2022/11/19/uc-ab-ulkesi-avrupanin-en-buyuk-hava-savunma-projesinde-sonraki-adimda-anlasti> adresinden alındı
- Euronews. (2024). *Trump'ın Beyaz Saray'a Dönüşü NATO İçin Ne Anlama Geliyor?*. Euronews: <https://tr.euronews.com/2024/11/06/trumpin-beyaz-saraya-donusu-nato-icin-ne-anlama-geliyor> adresinden alındı
- European Security Strategy*. (2003). <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-15895-2003-INIT/en/pdf> adresinden alındı
- Falke, A. (2021). Wasting Hegemony in the Global Trading System: Trump's Trade Policy. içinde, *Hegemonic Transition: Global Economic and Security Orders in the Age of Trump* (s. 87-103). Palgrave Macmillan.
- Fusiek, D. A. (2022). Putin's Great Patriotic War: Russia's Securitization of the West and Humiliation Narratives Surrounding the 2022 Invasion of Ukraine. *HAPSc Policy Briefs Series*, 3(1), 105-113.
- Gerger, H. (2012). *ABD, Ortadoğu, Türkiye* (5 b.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Gill, S. (1993). *Gramsci, Historical Materialism and International Relations*. Cambridge University Press.
- Gill, S. (2008). *Power and Resistance in the New World Order*. Palgrave Macmillan.
- Gill, S. (2012). Leaders and Led In an Era of Global Crises. içinde, *Global Crises and the Crisis of Global Leadership* (s. 23-37). Cambridge University Press.
- Gill, S. (2015a). Reimagining the Future: Some Critical Reflections. içinde, *Critical Perspectives on the Crisis of Global Governance* (s. 1-23). Palgrave Macmillan.
- Gill, S. (2015b). At the Historical Crossroads – Radical Imaginaries and the Crisis of Global Governance. içinde, *Critical Perspectives on the Crisis of Global Governance* (s. 181-199). Palgrave Macmillan.
- Gilpin, R. (1981). *War and Change in World Politics*. Cambridge University Press.
- Gilpin, R. (2001). Theory of Hegemonic Stability. içinde, *Global Political Economy* (s. 93-97). Princeton University Press.
- Goda, S. (2015). European Security Architecture And The Conflict In Ukraine. *International Issues & Slovak Foreign Policy Affairs*, 24(1-2), 3-16. <https://www.jstor.org/stable/10.2307/26591854> adresinden alındı
- Goldman, M. I. (2003). Render Unto Caesar: Putin and the Oligarchs. *Current History*, 102(666), 320-326.
- Gök, A. (2011). Avrupa Birliği'nin Avrupa Güvenlik Ve Savunma Politikası Ve Nato İle İlişkileri. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/47401.pdf> adresinden alındı

- Gözkaman, A. (2024). Complementarity Between the EU and NATO In Light of the War In Ukraine: An Analysis From The Perspective Of Collective Securitization Theory. *Southeast European and Black Sea Studies*, s. 1-27. doi:<https://doi.org/10.1080/14683857.2024.2358586>
- Gramsci, A. (1969). *Aydınlar ve Toplum (Denemeler)*. İstanbul: Çan Yayınları.
- Gramsci, A. (2016). *Hapishane Defterleri - Seçmeler (2 b.)*. Ankara: Sol Yayınları.
- Güler, M. Ç. (2021). *Rusya'nın Karadeniz Politikası*. Kriter Dergi: <https://kriterdergi.com/dosya-karadenizin-jeopolitigi/rusyanin-karadeniz-politikasi> adresinden alındı
- Habertürk. (2014). *Ukrayna Katliamın Yasını Tutuyor*. <https://www.haberturk.com/dunya/haber/944936-ukrayna-katliamin-yasini-tutuyor> adresinden alındı
- Harvey, D. (2004). *Yeni Emperyalizm (1 b.)*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Harvey, D. (2022). *Remarks On Recent Events In the Ukraine: A Provisional Statement*. <https://davidharvey.org/2022/02/%EF%BF%BCremarks-on-recent-events-in-the-ukraine-a-provisional-statement/> adresinden alındı
- Helsinki Zirvesi. (1999). https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs adresinden alındı
- İMMİB. (2022). *DTÖ Ukrayna Krizi Özet Raporu*. 11 29, 2022 tarihinde immib.org.tr: <https://immib.org.tr/tr/dto-ukrayna-krizi-ozet-raporu> adresinden alındı
- Kagarlitsky, B. (2016). Ukraine and Russia: Two States, One Crisis. *International Critical Thought*, 6(4), 513-533.
- Karar. (2024). *ABD'nin Ukrayna Hamlesi Sonrası Rusya'dan 'Nükleer Silah' Yanıtı: Putin Doktrini Onayladı*. <https://www.karar.com/dunya-haberleri/abdnin-ukrayna-hamlesi-sonrasi-rusyadan-nukleer-silah-yaniti-putin-1910366> adresinden alındı
- Keohane, R. O. (1984). *After Hegemony*. Princeton University Press.
- Kızlak, K. (2022). *Ukrayna'dan Tayvan'a "Yeni Dünya Düzeni"-1: Sonraki Hedef Kim?* Birgün: <https://www.birgun.net/makale/ukrayna-dan-tayvan-a-yeni-dunya-duzeni-1-sonraki-hedef-kim-380091> adresinden alındı
- Konya Ticaret Odası (KTO) - Dış Ticaret Servisi. (2018, Aralık). *Ukrayna Ülke Raporu*. Konya Ticaret Odası: https://www.kto.org.tr/d/file/ukrayna-_ulke-raporu_aralik.pdf adresinden alındı
- Krastev, I., Leonard, M. (2022). The Crisis Of European Security: What Europeans Think About The War In Ukraine. European Council On Foreign Relations. <https://www.jstor.org/stable/resrep39678> adresinden alındı
- Kurat, A. N. (1987). *Rusya Tarihi / Başlangıçtan 1917'ye Kadar (2 b.)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Kuzio, T. (2010). Nationalism, Identity And Civil Society In Ukraine: Understanding the Orange Revolution. *Communist and Post-Communist Studies*, 43(3), 285-296.
- Lane, D. (2016). The International Context: Russia, Ukraine and the Drift to East-West Confrontation. *International Critical Thought*, 6(4), 623-644.
- Langbein, J. (2016). (Dis-)integrating Ukraine? Domestic Oligarchs, Russia, The EU, And The Politics Of Economic Integration. *Eurasian Geography and Economics*. doi:10.1080/15387216.2016.1162725
- Larivé, M. H. (2016). *Debating European Security and Defense Policy - Understanding the Complexity*. Routledge.
- Lenin, V. İ. (2020). *Devlet Ve Devrim* (3 b.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Li, M. (2016). *China and the 21st Century Crisis*. 1. ed. London: Pluto Press.
- Lizbon Antlaşması 2007. (2007). <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2007:306:FULL:EN:PDF> adresinden alındı
- Loftus, S. (2021). Spoiler State? Russia's Status Seeking and Hegemonic Ambitions. içinde, *Hegemonic Transition* (s. 195-214). Palgrave Macmillan.
- Lytvynenko, A. B. (2012). *A Ghost in the Mirror: Russian Soft Power in Ukraine*. www.chathamhouse.org adresinden alındı
- Maastricht Antlaşması. (1992). <https://www.ikv.org.tr/images/files/A5-tr.pdf> adresinden alındı
- Machiavelli, N. (1992). *The Prince* (2 b.). New York/London: W.W. Norton & Company.
- Matsaberidze, D. (2015). Russia vs. EU/US Through Georgia and Ukraine. *Connections*, 14(2), 77-86. <https://www.jstor.org/stable/10.2307/26326399> adresinden alındı
- Mearsheimer, J. J. (2014). *Why the Ukraine Crisis Is the West's Fault: The Liberal Delusions That Provoked Putin*. <https://www.mearsheimer.com/wp-content/uploads/2019/06/Why-the-Ukraine-Crisis-Is.pdf> adresinden alındı
- Medya Günlüğü. (2022). Medya Günlüğü: <https://medyagunlugu.com/haber/putinin-konusmasinin-tam-metni-51071> adresinden alındı
- Mesjasz, C. (2008). Ekonomik Güvenlik. *Uluslararası İlişkiler*, 5(18), 125-150.
- Miller, C. B. (2022). *Cracks Emerge In Russian Elite As Tycoons Start To Bemoan Invasion*. <https://www.washingtonpost.com/world/2022/04/29/russia-oligarchs-ukraine-invasion-dissent/> adresinden alındı
- Mirsky, G. I. (1997). *On Ruins of Empire: Ethnicity and Nationalism In The Former Soviet Union*. Greenwood.
- Morton, A. D. (2007). *Unravelling Gramsci*. Pluto Press.

- NATO. (1991). *The Alliance's New Strategic Concept*. https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_23847.htm adresinden alındı
- NATO. (1999). https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_56626.htm adresinden alındı
- NATO. (2011). *NATO Nedir?* 30 12, 2022 tarihinde NATO: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_publications/20111122_what_is_nato_tu.pdf adresinden alındı
- NATO. (2021). *NATO 2030*. 30 12, 2022 tarihinde NATO: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2021/6/pdf/2106-factsheet-nato2030-en.pdf adresinden alındı
- Norrlöf, C. (2010). *America's Global Advantage - US Hegemony and International Cooperation* (1 b.). Cambridge University Press.
- OECD. (2022a). *War in Ukraine: Tackling the Policy Challenges*. 29 11, 2022 tarihinde OECD: <https://www.oecd.org/ukraine-hub/en/> adresinden alındı
- OECD. (2022b). *Confronting the Crisis*. 29 11, 2022 tarihinde OECD: <https://www.oecd.org/economic-outlook/november-2022/> adresinden alındı
- OECD. (2022c). *International Investment Implications of Russia's War Against Ukraine*. 29 11, 2022 tarihinde oecd.org: https://www.oecd-ilibrary.org/finance-and-investment/international-investment-implications-of-russia-s-war-against-ukraine_a24af3d7-en adresinden alındı
- Öner, Ç. (2018). *For Whom The Bell Tolls? A Neo-Gramscian Analysis of The Decline of American Hegemony*. İstanbul. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> adresinden alındı
- Özdilek, S. E. (2009). *European Neighbourhood Policy, As A Hegemonic Project?: The Case Of Ukraine*. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=eLZY2CXqOXcz66bxzSIypQ&no=-P2N9CFTiDgMhxngN2oGvA> adresinden alındı
- Öztürk, Ö. (2006). Emperyalizm Kuramları ve Sermayenin Uluslararasılaşması. *Praksis*(15), s. 271-311.
- Pijl, K. V. (1993). *State Socialism And Passive Revolution*. içinde, *Gramsci, Historical Materialism And International Relations* (s. 237-258). Cambridge University Press.
- Portelli, H. (1982). *Gramsci ve Tarihsel Blok* (1 b.). Ankara: Savaş Yayınları.
- Putin, V. (2011). *Article by Prime Minister Vladimir Putin "A New Integration Project For Eurasia: The Future In The Making"* ("Izvestia", 3 October 2011). <https://russiaeu.ru/en/news/article-prime-minister-vladimir-putin-new-integration-project-eurasia-future-making-izvestia-3-> adresinden alındı
- Quille, G. (2004). *The European Security Strategy: A Framework for EU Security Interests? International Peacekeeping*, 11(3), 422–438. doi:10.1080/1353331042000249028

- RBG24. (2017). *Milyarderler Rusya'yı Terk Ediyor*. Rusya'da Bugün: <https://www.rbg24.ru/news/milyarderler-rusyayi-terk-ediyor-4779.html> adresinden alındı
- Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı. (2016). Foreign Policy Concept of the Russian Federation. https://www.mid.ru/en/foreign_policy/fundamental_documents/1538901/ adresinden alındı
- Sander, O. (1996). Sovyetler'in Yıkılmasının Yarattığı Yeni İstikrarsızlık. içinde, *Siyasi Tarih, 1918-1994*. İmge Kitabevi Yayınları.
- Sander, O. (2003). Doğu Avrupa'da Zayıflayan ve Güçlenen Devletler: Avusturya ve Prusya. içinde, *Siyasi Tarih (İlk Çağlardan 1918'e)* (s. 116-119). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Santa-Cruz, A. (2019). *US Hegemony and the Americas*. Rotledge.
- Short, N. (2012). Leadership, Neoliberal Governance and Global Economic Crisis: a Gramscian Analysis. içinde, *Global Crises and the Crisis of Global Leadership* (s. 38-55). Cambridge University Press.
- Sinclair, T. (1996). Beyond International Relations Theory: Robert W. Cox And Approaches To World Order. içinde, *Approaches to World Order* (s. 3-18). New York: Cambridge University Press.
- Slobodchikoff, M. O. (2017). Challenging US Hegemony: The Ukrainian Crisis and Russian Regional Order. *The Soviet and Post-Soviet Review*, 44(1), 76-95.
- Sönmez, M. (2022). *Rusya'nın İşgali Bir Kırılma: Ya Sonra?* 29 11 2022, tarihinde Gazete Duvar: <https://www.gazeteduvar.com.tr/rusyanin-iskali-bir-kirilma-ya-sonra-makale-1555558> adresinden alındı
- Screpanti, E. (2014). Global Imperialism and The Great Crisis: The Uncertain Future of Capitalism. Monthly Review Press. New York.
- T.C. AB Başkanlığı. (2019). *Avrupa Birliği Antlaşması (1992) ile Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma (TFEU-2009)*. (2019, 06 28). 2022 tarihinde <https://www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf> adresinden alındı
- T.C. AB Başkanlığı. (2021). *Avrupa Birliği'nin Tarihçesi*. 29 11, 2022 tarihinde <https://www.ab.gov.tr/p.php?e=105> adresinden alındı
- Tangör, B. (2009). *Avrupa Birliği Güvenlik Ve Savunma Politikası'nın Gelişimi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Taşkıran, D. (2019). Rusya Federasyonu'nun Ukrayna Müdahalesinin Avrupa Güvenliğine Etkileri. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=cQNGDbOtYvoX_s4HP7VpnA&no=_ZpgmWRWyT6gXmtzPIQ36Q adresinden alındı
- Tellal, E. (2010). Zümrüdüanka: Rusya Federasyonu'nun Dış Politikası. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(3), 189-236. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/35903> adresinden alındı

- The Future of Multilateralism: Governing the World in a Post-Hegemonic Era. (2015). *Japanese Journal of Political Science*, 16(3), 399–413.
- TKP. (2017). Türkiye Komünist Partisi: <https://www.tkp.org.tr/uncategorized-tr/rusya-ve-cin-ekseninde-emperyalizm-uzerine-2017-tezleri/> adresinden alındı
- Tozzo, B. (2018). *American Hegemony After the Great Recession*. Palgrave Macmillan. doi:<https://doi.org/10.1057/978-1-137-57539-5>
- Uyanıker, H. B. (2018). Kırım Sorunundan Donbas Savaşına Rusya-Ukrayna Anlaşmazlığı. *Karadeniz Araştırmaları Merkezi*(59), 137-168.
- VOA. (2004). *Ukrayna'da Seçim Sonuçları Resmen Açıklandı*. Voice Of America: <https://www.amerikaninsesi.com/a/a-17-a-2004-11-24-19-1-87943457/823122.html> adresinden alındı
- Wæver, O. (2008). Toplumsal Güvenliğin Değişen Gündemi. *Uluslararası İlişkiler*, 5(18), 151-178.
- Washington Post. (2022). *Why is Ukraine's Donbas Region a Target For Russian Forces?* <https://www.washingtonpost.com/world/2022/02/21/what-is-donbas-donetsk-luhansk-conflict/> adresinden alındı
- Werner, W., & Lammert, C. (2021). Broken Social Contract: The Domestic Roots of US Hegemonic Decline In the World. içinde, *Hegemonic Transition: Global Economic and Security Orders In the Age of Trump* (s. 43-67). Palgrave Macmillan.
- Yalın, H. (2022). *Olası Bir Çatışma Üzerine Düşünceler*. Yakın Doğu Haber: https://www.ydh.com.tr/HD17112_olasi-bir-catisma-uzerine-dusunceler.html adresinden alındı
- Yazgan, H. (2021a). Batı Avrupa Birliği (Western European Union). *Avrupa Birliği Ansiklopedisi* (s. 334-335). içinde İstanbul: Anadolu Basın Merkezi.
- Yazgan, H. (2021b). Doğu Genişlemesi (Eastern Enlargement). *Avrupa Birliği Ansiklopedisi* (s. 490-492). içinde İstanbul: Anadolu Basın Merkezi.
- Yazgan, H. (2021c). Kopenhag Kriterleri (Copenhagen Criteria). *Avrupa Birliği Ansiklopedisi* (s. 735-736). içinde İstanbul: Anadolu Basın Merkezi.
- Yılmaz, S. (2021). *Ukrayna ve Üçüncü Dünya Savaşı*. Academia: https://www.academia.edu/66865587/Ukrayna_ve_%C3%9C%C3%A7%C3%BCnc%C3%BC_D%C3%BCnya_Sava%C5%9F%C4%B1 adresinden alındı
- Yılmaz, S. (2022a). *Ukrayna & Rusya Savaşı'ndan Çıkarılacak Dersler...* Academia: https://www.academia.edu/79099974/Ukrayna_and_Rusya_Sava%C5%9F%C4%B1nda_n_%C3%A7%C4%B1kar%C4%B1lacak_dersler adresinden alındı
- Yılmaz, S. (2022b). Yeni Ekonomik Savaş. *Academia*.
- Zhussipbek, G. (2009). 2007 Lizbon Antlaşması, Avrupa Güvenlik Ve Savunma Politikası'nın Tanımı Ve Özellikleri, Güvenlik Aktörü Olarak AB'nin Nitelikleri. *Ankara Avrupa*

ÖZGEÇMİŞ

İlk ve orta öğrenimini Hatay’da tamamladı. 2014 yılında girdiği Gaziosmanpaşa Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümünden 2019 yılında mezun oldu. 2021 yılından beri Yalova Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde lisansüstü öğrencisi olarak çalışmalarını sürdürmektedir.

TEZDEN TÜRETİLEN YAYIN VE ESERLER

Tut, M. (2022). *European Security In The Shadow Of The Global Hegemony Crisis: An Assessment On The Ukraine Problem*. VIII. International European Congress On Social Sciences December 4-5, 2022 – Abstracts Book, s. 54-55, Iksad Publications. https://www.iksadeurope.org/files/ugd/614b1f_51d89c11a2944469955f75c9aaa6fc3b.pdf adresinden alındı